

Slavia Centralis

številka 2 | 2008 | letnik I.

Slavia Centralis (SCN) ISSN 1855-6302

Izdaja

Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Published by

Department of Slavic Languages and Literatures,
Faculty of Arts, University of Maribor
http://www.ff.uni-mb.si/index.php?page_id=225

Glavni in odgovorni urednik – Editor-in-chief

Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški odbor – Editorial Board

Silvija Borovnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Jožica Čeh (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Marc L. Greenberg (University of Kansas, USA – Univerza v Kansasu, ZDA; *urednik za jezikoslovje – linguistics editor*)

Alenka Jensterle Doležal (Univerzita Karlova v Praze – Charles University of Prague, CS)

Ludvig Karničar (Karl-Franzens-Universität Graz – University of Graz, A)

Mihaela Koletnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Mark Richard Lauersdorf (University of Kentucky, USA – Univerza v Kentuckyju, ZDA)

István Lukács (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Eötvös Loránd University of Budapest, H)

Miran Štuhec (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO; *urednik za literarne vede – literature editor*)

Božena Tokarz (Uniwersytet Śląski – University of Silesia, PL)

Tehnična urednica – Technical editor

Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Številko je uredila – Guest editor:

Blanka Bošnjak (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški svet – Advisory board

Eric P. Hamp (Chicago), **István Nyomárkay** (Budapest),

Ivo Pospíšil (Brno), **Emil Tokarz** (Bielsko-Biala), **Zinka Zorko** (Maribor)

© *Slavia Centralis* (SCN)

SCN izhaja dvakrat na leto – SCN is published twice yearly

Naslov uredništva – Editorial address

Slavia Centralis, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor

Letna naročnina: 12 €, za študente in dijake 8 €.

TRR: 01100-6000020393

Cena posamezne številke: 6,80 €

Annual subscription/single issue (outside Slovenia): 24,20 €/13,60 €

Tiskano s podporo Mestne občine Maribor in Slavističnega društva Maribor – Published with the support of Mestna občina Maribor and Slavistično društvo Maribor

Oblikovanje in prelom – Design and typesetting: Grafični atelje Visočnik

Natisnil – Printed by: Dravska tiskarna

Naklada – Circulation: 300

Vsebina / Contents

Razprave / Studies

- 5** *Marko Jesenšek, Trubarjev gmajn jezik kot osnova za prvo slovensko knjižno normo*
- 15** *Irena Orel, Protipomenskost v Trubarjevem Katehizmu z dvejma izlagama iz leta 1575*
- 30** *Majda Merše, Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*
- 53** *Andreja Legan Ravnikar, Pridevniške tvorjenke na -ski, -ški, -čki in -cki v Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih biblijskih besedil*
- 67** *Irena Stramljič Breznik, Besedotvorje predmetnopomenskih besed v Bohoričevi slovnici Zimske urice proste*
- 77** *Matej Hriberšek, Slovaropisje klasičnih jezikov na Slovenskem v 16. stoletju*
- 88** *Marianna Leonidovna Beršadskaia, Примож Трубар и его деятельность в трудах русских славистов*
-
- 102** Navodila avtorjem
- 103** Guidelines for contributors

Trubarjev *gmajn jezik* kot osnova za prvo slovensko knjižno normo

MARKO JESENŠEK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, marko.jesensek@uni-mb.si*

SCN I/1 [2008], 5–14

Osnova za knjižni *gmajn jezik* je živa govorica, ki jo je Trubar poznal iz dolenskih krajev, nadgradil pa jo je z gorenjščino in ljubljanskim govorom. *Gmajn jezik* je sopomenka za *kranjski jezik*, ki je prepoznaven po splošni razumljivosti, hkrati pa gre za jezikovni kompromis, tj. skupni imenovalac osrednjeslovenskega knjižnega jezika.

“*Gmajn*” literary language is based on the spoken language, which was familiar to Trubar from the Lower Carniola region. However, he upgraded it with Upper Carniolan, and with the language spoken in Ljubljana. “*Gmajn*” language is a synonym for Carniolan Language (*kranjski jezik*) which is known as being universally comprehensible. At the same time, “*Gmajn*” language is a language compromise for the Central Slovene Standard Language.

Ključne besede: Primož Trubar, *gmajn jezik*, *kranjski jezik*, osrednjeslovenski knjižni jezik, slovenska protestantska misel o jeziku

Key words: Primož Trubar, “*gmajn*” Literary Language, Carniolan Language, Central Slovene Standard Language, Slovene Protestants’ Views on Language

0 Trubar je vedel, da slovenščine 16. stoletja, ki skoraj ni imela pisne tradicije, nič pa tiskov, ne more primerjati z nemščino, se je pa zavedal, da sta čas in prostor naklonjena veliki ideji, ki jo je lahko za Slovence takrat uresniči le on. Dalmatin je o tem leta 1884 v nemškem uvodu v Biblijo zapisal:

Bog pa nam je v tej deželi iz posebne dobrote in milosti pokazal s častitim in v Bogu učenim Primožem Trubarjem, rojenim Slovencom in izvoljenim orodjem, da se da tudi ta jezik z latinskimi črkami primerno in prav tako dobro pisati kakor drugi.

1 Trubar v čudeže ni verjel, zato je potrebno poiskati prave vzroke za njegov *gmajn jezik*, ki se je zgodil v 16. stoletju.

1.1 Sam je zapisal: »*Jest sem le-te bukvice pustil predrukati vsem slovenskim lubim otročičom h dobrimu, de se tudi iz nih brati inu ta celi hatehizmus navučē*« (Abecednik 1566).

»Čudež« s slovenskim jezikom se ni zgodil čez noč, a ko se je, je bil sam po sebi umeven – Trubar je najprej izdal katekizem, tj. glavne nauke nove vere, in abecednik, tj. knjižico, ki bo naučila ljudi brati in pisati, da bodo v slovenskem jeziku lahko sami spoznali pravo vero. »Čudež« torej, ki so ga nekateri raziskovalci Trubarjevega življenja in dela kar malce preveč romantično pripisovali njegovi »ljubezni do svojega ljudstva in verski gorečnosti« (Rupel, 1962). Gorečnost in ljubezen sta imela pri Trubarju trden temelj, njegov načrt je bil jasen in premišljen: ponuditi pravi evangelij v knjigi, ki bo Slovence osredinila ob prvem knjižnem jeziku in Ljubljani kot njihovem najpomembnejšem kulturno-političnem in cerkveno-upravnem središču. Trubar je z iskanjem zahtevnejšega slovenskega cerkvenega knjižnega izrazila začel vzpostavljati *gmajn jezik* kot prvo osrednjeslovensko knjižno normo, izhajajočo iz želje po uveljavitvi slovenskega jezika pri razlagi verskih resnic. Prvič se je tako pojavilo pomembno spoznanje, da smo Slovenci kulturno in kot narod živi le, če lahko pišemo, tiskamo in beremo knjige v svojem knjižnem jeziku:

././ berite sami tu sv. Pismu, suseb Janža evangeli, tu djanje tih jogrov, s. Pavla listi, potle tiga s. rajha vero, od mene iztolmačeno, suseb predgovor. V tih boste nešli, de Kristus sam inu preroki, jogri drugiga nesu vučili, temuč kar mi zdaj vučimo inu verujemo, tu je, vse tu, kar je kratku v ti mali bibliji, v tim katehizmi zapopadeno. (Ta celi psalter Davidov, 1566).

Ljubezen do svojega *ubogega, preprostega in dobrosrčnega slovenskega ljudstva* in oznanjanje prave vere sta bila pri Trubarju povezana in sta nakazovala njegovo podzavestno razumevanje osrednjeslovenske knjižne norme, predvsem jezika v cerkvi in (verske) kulturnosti oz. kulture knjižne besede med Slovenci v 16. stoletju. Takole ju je sam nedvoumno in vzročno povezal:

Bog ve, da sem že v tistem času, ko sem že pri vas Slovincih pridigal iz latinskih in nemških knjig, pogosto vzdignil in vzkliknil k Bogu, naj se zaradi posvečenja svojega imena in razširjenja svojega kraljestva milostno ozre na našo ubogo, preprosto in dobrosrčno slovensko ljudstvo, naj mu prizanese in ga obdari z veliko milostjo in darom, da bi se kakor jezik drugih narodov tudi njegov jezik pisal in bral in da bi se sveto pismo in druge dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnile v slovenskem jeziku.

2 Trubarjeva odločitev za *gmajn jezik* je bila, če se izrazim moderno, projekt-no delo. Trubar je imel natančen načrt, kaj misli narediti na področju vere in kulture in kako bo to uresničil.

2.1 Osnutek tega projekta je izhajal iz reformatorskega koncepta, po katerem je kot stranski produkt pa vendar skoraj samoumevno nastal jasen načrt t. i. osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Rajhman, 1977).

2.2 Pravnost za *gmajn jezik* je Trubar našel v Pismu Rimljanov: »*Kajti pisano je: Kakor živim, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil Boga*« (Rim, 14,11). To svetopisemsko mesto je bilo za Trubarja dovolj trden temelj (če lahko tako rečem, zavedajoč se, da je njegova razlaga večplastna), da je v nemškem posvetilu prevoda z naslovom *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta* (1557) lahko zagovarjal svojo odločitev za prevajanje cerkvenega besedila v osrednjeslovenski jezik:

Sv. Pavel prišteva tudi raznovrstne jezike med darove sv. Duha, a Bog mi je iz posebne milosti zaradi Jezusa Kristusa naklonil znanje slovenskega jezika, kakor ga govore v naši deželi Kranjski, pa sem v njem pridigal, kakor veste, sedemnajst let v raznih krajih slovenskih dežel; razumem tudi precej latinsko, nemško in laško. To torej in moja vest sta me gnala k temu prevajanju. In ker zdaj tudi nikogar ni, ki bi se hotel tega dela lotiti, sem se tedaj v imenu Gospodovem drznil in začel na najlažjem mestu.

2.3 To »*najlažje mesto*« je bilo rojstvo osrednjeslovenskega knjižnega jezika, Trubarjevega *gmajn jezika*, oz. od Krelja imenovanega tudi *gospod Trubarjeva kranjščina*. V nemškem uvodu leta 1557 je Trubar preprosto zapisal, da je bilo vse samo po sebi umevno, da se je to moralo zgoditi, da je bila to naravna pot nastanka osrednjeslovenskega knjižnega jezika. V praksi pa je bilo čisto drugače, veliko težje, kot se zdi iz Trubarjeve skromne izjave, da je *začel na najlažjem mestu*. Šlo je za premišljeno odločitev, za prvi slovenski jezikovni koncept – *najlažje mesto* je od Trubarja zahtevalo, da je določil knjižno normo, osnovo za to normo in pisavo. Kako dolgo in kako je o tem razmišljal, ne vemo – lahko je to navdušenje za slovenski jezik prišlo samo od sebe, lahko (in to je bolj verjetno) je imelo daljšo predzgodovino. Danes je težko natančno določiti, kolik je bil pri tem npr. neposredni vpliv škofa Bonoma, tržaških izkušenj in/ali takratnih političnih razmer v evropski cerkvi; burno obdobje (pred)reformacije na Slovenskem je Trubarja odločilno zaznamovalo in čeprav je dolgo okleval med katolištvom in reformatorstvom, je že leta 1550 pokazal, da o knjižnojezikovni avtonomnosti Slovencev nikoli ni dvomil. Že pred izidom prvih slovenskih tiskanih knjig je *vsa svoja prizadevanja, želje in pričakovanja podredil praktični uporabnosti in koristnosti* osrednje slovenščine: bilo je jasno, da je središčni jezikovni koncept najprimernejši – izkušnja iz Trsta in prvega službenega mesta na Štajerskem ga je samo še potrjevala, da se je zaradi splošne razumljivosti potrebno previdno dvigniti nad dialekt.

2.3.1 Osnovo za knjižni jezik je Trubar naravno prepoznal v živem, govornem jeziku. Nič umetnega ni mogel dodati *gmajn jeziku*, ki je Slovencem v osredju že pred Trubarjem omogočal praktično sporazumevanje med preprostimi ljudmi. Odločil se je za živo govorico, ki jo je poznal iz dolenjskih krajev, nadgrajeno z gorenjščino in ljubljanskim govorom. Tako je oblikoval sinhroni jezikovni koncept, prvo nadnarečno osrednjeslovensko knjižno nor-

mo, ki je bila po njegovem mnenju splošno razumljiva v najširšem slovenskem jezikovnem prostoru. Trubar je v nemškem posvetilu k že omenjenemu prevodu (*Ta prvi dejl tiga noviga testamenta, 1557*) zelo jasno zapisal, da je zavestno iskal delni sporazum, skupni imenovalc slovenščine, v takrat že prepoznavno izoblikovanem slovenskem narečnem jezikovnem prostoru. Trubarjev *gmajn jezik* ni do potankosti določen in premišljen sistem, ampak uporabno orodje za razumljivo sporazumevanje. Prav ta *splošna razumljivost* je prepoznavna podoba Trubarjevega koncepta *gmajn jezika*:

Pri prevodu sem se potrudil glede besede in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel primešavati, niti si novih izmišljati. [...] Če sem pa nekatere besede nenatančno prevedel, se je zgodilo, zaradi pomanjkanja slovenskih besed, ali pa zato, ker jih nisem poznal oz. mi takrat niso prišle na misel. (Citirano po: Glavan, 81)

3 Trubarjeva odločitev za *gmajn jezik* izhaja iz njegovega prepričanja, da mora tudi knjižna norma upoštevati načelo preprostosti. Verske resnice se lahko razlagajo, povedo na preprost in razumljiv način tudi v slovenskem jeziku, saj je odklanjal takrat splošno misel o robotosti slovenskega jezika. Zavedal se je narečne razcepljenosti slovenščine, želja o takem jeziku, ki *bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec*, pa ga je vodila do razmišljanj, česa se je potrebno držati v knjižnem jeziku. Jezikovni predpis, ki ga je Trubar zagovarjal, je izhajal iz njegovega razumevanja rabe *gmajn jezika* – ta besedna zveza tudi najbolje določa Trubarjev jezikovni program, ki se kaže v odločitvi za nadnarečni sinhroni osredneslovenski jezikovni koncept in bohoričico kot primerno pisavo za tak knjižni jezik.

3.1 Trubar je v 16. stoletju združil v osrednji knjižni jezik, ali kot ga je sam imenoval *kranjski jezik*, do takrat že razdruženi osredneslovenski narečni prostor z Ljubljano kot naravnim geografskim in kulturnim središčem, oz. s takrat nastajajočim povezovalnim mestnim ljubljanskim govorom (pridigarska tradicija in slovensko predknjižno izročilo). Verjetno je v tem jeziku prepoznaval tudi narodotvorno vlogo, saj je t. i. kranjsko narečje razumel kot povezovalni jezik tistih slovenskih pokrajin, ki jim je namenil katekizem in abecednik. *Lubi Slovenci*, preprost slovenski narod, so bili v 16. stoletju čisto slovenski najbrž le na Kranjskem. »Slovinci« so mu bili Kranjci, Korošci, Štajerci, Dolenjci, Krašovci, Istrijani in Bezjaki; in ker so v 16. stoletju kajkavci svoj knjižni jezi imenovali slovenski, se zdi, da je Trubar v Urachu kratek čas celo razmišljal o tem, da bi k osredneslovenskemu (kranjskemu) knjižnemu jeziku pritegnil tudi hrvaške kajkavce: »*Te ene besede, koker krščenik-kristjan, Jezus je v grob položen-Jezus je pokopan, Sloveni in Krovati tolmačijo; na tim se nema oben zmotiti, zakaj obuje je prav.*«

Zanimivo je, da tako nikoli ni razmišljal o Prekmurcih, ki jih npr. leta 1566 v nemškem uvodu v *Ta celi psalter Davidov* niti ni naštel med »Slovinci«:

Blagorodnim, plemenitim /.../ meščanom in vsem pobožnim kristjanom, ki prebivajo v kneževini Kranjski, Spodnještajerski in Koroški, v grofiji Goriški, v Slovenski marki, v Metliki, na Krasu in v Istri, pristašem augsburške veroizpovedi. (Citirano po: Glavan, 126).

Nanje se je skliceval šele leta 1882 v nemškem uvodu k delu *Ta celi novi testament*, kjer je dosledno razlikoval med slovenskim in ogrskim jezikom – *gmajn jezik* je osrednjeslovenski in panonske slovenščine v ta okvir ni pritegnil:

Mi Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci, ki z navadnim kmečkim ljudstvom uporabljamo slovenski jezik, moremo in moramo po pravici /.../ zahvaliti in slaviti Boga za milost, ki nam jo je dal v Jezusu Kristusu, da smo po njem vsestransko obogateli v vsakršnem smislu in spoznanju /.../ Zakaj nam in vsakomur je znano, da ni bilo najti pred štiriintridesetimi leti nobenega pisma ne registra, nikor knjige v našem slovenskem jeziku, ker so menili, da sta slovenski in ogrski jezik tako surova in barbarska, da se ne dasta ne pisati ne brati.

Trubarju se je zdelo, »da tih drugih dežel ljudi tudi mogo zastopiti«, zato je sklenil, »delu v ta kranjski jezik ... postaviti.« Izraz *kranjski jezik* je pri Trubarju stilna sopomenka za *gmajn jezik*, tj. metafora za preprost jezik kmetov, ki opirajoč se na predknjižno izročilo prerašča v preprost osrednjeslovenski knjižni (cerkveni) jezik, ki se, tako poudarja Trubar sam, izogiba »*obračanu oli tolmačenu lepih, gladkih, visokih, kunštних, novih oli neznanih besed, katerih vsaki dobri preprosti Slovenec lahko more zastopiti*«. *Gmajn jezik* je torej zavestno preprost nadnarečni kranjski jezik, tj. živi govor, ki izhaja iz dolenjščine, gorenjščine in ljubljanskega govora. Trubar je središčni jezik, naddialekt, postavil za osnovo svojemu knjižnemu *gmajn jeziku*.

3.2 Taka odločitev za preprost jezik seveda ni zavračala strokovnih izrazov tam, kjer jih je potreboval. Terminologija je pomenila odmik od prvotnega jezikovnega programa, od t. i. *gmajn jezika*, in kaže, kako je Trubar pilil jezik in iskal primerne rešitve – pri tem prihaja do izraza jezikovna omikanost in primernost jezikovnih sredstev (zlasti besedja) v njegovih prevodih, ko je zaradi boljše razumljivosti dodatno razlagal novotvorbe ter iskal tudi tujejezične sopomenke in ustreznice »*To latinsko besedo lex Nembcu imenujejo Gesetz, ti Krovati inu Peami Zakon, mi Kranjci pak po tej nembsčini nji pravimo Postava ...; koker Nembcu tolmačimo Gnada, Krovati in Peami milost.*«

3.3 Zadrego s pisavo je rešil v dveh korakih: (1) najprej je leta 1550 priredil gotico slovenskim glasoslovnim posebnostim, nato (2) pa je leta 1555 uvedel latinico. Postopnost pri uvajanju ustrezne samostojne »slovenske« pisave je razlagal tako, da je hotel »*po tej ortografiji štaltnu ino zastopnu pisati*«. Nekateri črkopisi (npr. češki, poljski ...) so mu bili »*grdi viditi*«, ker ni želel »*preveliku puhštavov oli konzonatov k ani silabi jemati*«, grška pisava pa zanj ni bila sprejemljiva, ker je želel »*zastupno pistati*« (ptujski minorit Penn se je sredi 19. stoletja zanj vendar odločil kot za nevtralno, začasno in nadomestno rešitev v slovenskem črkarskem sporu). Latinica, ki jo je uvedel leta 1550, »*de ta beseda s tejmi latinskimi puhštabi se lepši inu ležej piše ter bere*«, je kljub

slovenskim dvočrkjem ostala prepoznavno nemška. Trubarjeva reforma pisave ni bila tako posrečena in premišljena kot njegova jezikovna norma. Dela se je lotil premalo natančno, verjetno se mu vprašanje pisave ob prevajanju in normiranju jezika ni zdelo tako pomembno, predvsem pa je zmotno pričakoval, da bodo bralci slovenskih knjig sami našli »ključ za izgovor slovenskih besed v nemško-latinskem pismu po načinu in lastnostih našega jezika«. Gre za opazno nedoslednost v njegovem jezikovnem programu, saj je pri osnovi za osrednjo knjižno slovenščino izhajal iz *gmajn jezika*, pri črkopisu pa je računal na t. i. izobraženega bralca, ki zna celo nemško ali latinsko. Temeljno načelo njegove norme, tj. splošna razumljivost, pa s tem vendar ni bila ogrožena – Trubar se nikoli ni strinjal z, tako je tudi sam zapisal, »umestnimi rešitvami« Krelja in Bohoriča. Merilo izrazne uspešnosti mu je bila vedno živa ljudska govorica in glede besedja se je dosledno odločal za izraze, ki so bili živi med ljudmi, tudi če je šlo za prevzete besede. Taki izrazi, ki nikoli niso prestopili v žargon, pa dajejo Trubarjevemu *gmajn jeziku* prepoznavno podobo živosti in razumljivosti, upoštevajoč predvsem jezik Ljubljane. Trubarjev *gmajn jezik* kot podlaga za osrednjeslovenski knjižni jezik je torej živ pridigarski jezik 16. stoletja z bogato izrabo sopomenskosti (domači izrazi, sposojenke in tujke), vendar hkrati navezan tudi na ustno slovensko pridigarsko tradicijo.

3.4 Trubar se je zavedal svoje vloge pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. Leta 1561 je v edini knjigi, ki jo je izdal samo v nemščini (*Register und summarischer Inhalt*), o svojem prevajanju v slovenščino zapisal: »*Odkar svet stoji, se to nikdar ni zgodilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal.*« (Citirano po: Glavan, 81).

Zapis dokazuje, da Brižinskih spomenikov v 16. stoletju niso poznali, prav tako ne Rateškega rokopisa in drugih jezikovnih drobcev, vprašanje pa je, zakaj je Trubar »zatajil« Stiški rokopis in (verjetno) tudi slovenski jezikovni drobec na nemškem sramotilnem letaku iz leta 1515.

4 Trubarjevo odločitev za *gmajn jezik* je v 16. stoletju prevrednotil Kreljev koncept slovenskega jezika. Soočila sta se dva različna jezikovna pogleda, sinhronija in diahronija, ki sta nato v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika določala različni knjižni normi in predpisa na Slovenskem.

Knjižni status slovenskega jezika v 16. stoletju je odločilno zaznamoval Jurij Dalmatin, ki je s pravim jezikovnim čutom in odločitvijo za sredinskost združil Trubarjev in Kreljev pogled na jezik (Orožen, 1996, 1996a) ter s prevodom Biblije (1584) določil ustrezno normo za slovenski jezik – njegova Biblija ni bila le temeljna knjiga krščanstva na Slovenskem, filozofsko in umetnostno besedilo ali največji tiskarski dosežek na Slovenskem, ampak tudi jezikovni priročnik za vse pišoče Slovence naslednjih dvesto let. To se je zgodilo zato, ker je Dalmatin znal odbrati vse dobro iz Trubarjevega *gmajn jezika* in s poslušom sprejeti tudi Kreljeve reforme (Orožen, 1996b) ter tako pokazati, da je jezik sicer samobiten, vendar pa ne izhaja sam iz sebe, ampak iz človeka, ki ga uporablja, nanj vpliva in duhovno določa. Samobitnost slovenskega knjižnega jezika je po 16. stoletju prišla najbolj do izraza takrat, ko so njegovi vodniki

in uporabniki sledili Dalmatinovi sredinskosti. Pozitivna razvojna pot je pripeljala do združitve osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja in oblikovanja t. i. novoslovenščine ter Škrabčeve odločitve, da je 16. stoletje meja, ki se je pri določanju normativnosti slovenskega jezika ne sme prestopiti. Škrabčevo jezikoslovje tako združuje vse sprejemljive diahrono in sinhrono poglede na slovenski jezik od 16. stoletja naprej, jezikovne skrajnosti pa so se dogajale na obrobjih, ko je pretirano zavzemanje za »gmajn jezik« pripeljalo do vdora narečnih elementov v knjižni jezik (pridigarstvo baroka in razsvetljenstva) in oblikovanja pokrajinskih knjižnih različic (vzhodnoštajerski knjižni jezik in Dajnko), na drugi strani pa je nekritično upoštevanje diahronih jezikovnih pogledov pripeljalo do jezikovnih zablod (ilirizem, slavizacija in arhaizacija jezika, levstikovanje).

V zgodovinskem razvoju slovenskega jezika se je pokazalo, da je bila Trubarjeva odločitev za *gmajn jezik* z nekaterimi Kreljevimi dopolnitvami in Dalmatinovo sredinskostjo prava odločitev in dobra osnova za prvo (osrednje) slovensko knjižno normo – Škrabec je to konec 19. stoletja potrdil na najboljši možni način.

5 Trubarjev koncept *gmajn jezika* se kaže tudi kot možno izhodišče za razmišljanje o njegovem »literarnem programu«, in sicer o vlogi in pomenu cerkvenega slovstva za Slovence v 16. stoletju:

Mi nočemo prevajati ne tiskati nobene prepirljive, nepotrebne ali močno izpodbitne knjige, ampak zgolj to, kar potrebuje ubogi, navadni, preprosti človek za zveličanje svoje duše [...], kar moremo lahko zagovarjati pred vsem krščanstvom in dokazati z jasnimi izreki iz sv. pisma in iz katekizma.

Trubar se je odločno zavzel za cerkev slovenskega jezika in cerkveno slovstvo v slovenskem jeziku:

Ampak kedar se v ti cerkvi s tejm zastopnim gmajn deželskim jezikom bere, poje inu pridiguje, taku od tiga ta cerkov, tu je ta gmajna vseh vernih, bo v ti veri potrjena ... Za tiga volo je veliku nucniša ena kratka, zastopna pridiga, koker deset tavžent nezastopnih maš. (Svetiga Pavla ta dva listi h tim Korintarjem inu ta h tim Galatarjem, 1561. Citirano po: Glavan, 98).

Za Trubarja so bili širjenje krščanske (prave) vere in načeli praktične uporabnosti ter koristnosti na prvem mestu. Toda ta program je imel ob sebi nujen, obvezen, neizogiben »stranski produkt«, tj. oblikovanje slovenskega knjižnega jezika:

Vas vseh v tim božjim imenu zvejstu prosim inu opominam, de vi nerpoprej visoku zahvalite Boga za le-to dobrutu inu za ta velik dar božji, kir se taku zdaj [...] ta naš jezik tudi piše in druka.

Utilitarna literatura je bila po Trubarju možna le v razumljivem, preprostem, *gmajn jeziku*: »Vse riči v cerkvi, pridige, molitve inu petje, se ima v tim *gmajn*

zastopnim jeziku vsake dežele dopernesti.« Jezik liturgije in šolstva mora biti zato slovenščina:

Vsem zastopnim krščenikom je vejdeč, de ti psalmi inu druge duhovne peismi se imajo v ti cerkvi pejti; ampak kir so se dosihmal le v latinskim, tim gmajn ludem v nezastopnim jeziku v ti cerkvi pejli inu tudi mašovali, krščovali inu brali le latinsku, tu mi držimo za nepridnu inu unucnu; inu kir so s takim latinskim petjem inu branem tudi hoteli milost, odpuščane tih grehov inu druge riči per Bugi dobiti inu zaslužiti, le-tu mi držimo za enu pregrešene inu zašpotovane te kriji Kristusove. Obtu mi hočmo, de uže naprej v ti naši kranjski deželi, de se ti psalmi, pejsmi inu vse druge službe božje, ti sv. Zakramenti v tim slovenskim kranskim jeziku dopernašajo inu dile. (Cerkovna ordninga, 1564. Citirano po: Glavan, 118).

Inu de ti hlapčiči inu dekllice vsako nedelo ob puldnevi oli ob večernici zred s tejmi farmani v to cerkov pride inu tak katekizmus, koker je le-tukaj zapisan, vprašajo inu odgovarajoč očitnu inu zastopnu izvuna gori povedo. (Cerkovna ordninga, 1564. Citirano po: Glavan, 118).

6 Trubarjev *gmaj jezik* se je pripravljaj najprej na prižnici, izhajajoč iz živega govora slovenskega alpskega jezikovnega prostora in osrednjeslovenske pridigarske tradicije, vendar brez poznavanja jezika Brižinskih spomenikov in drugih zapisanih predknjižnih izročil (razen izrazito dolensko obarvanega Stiškega rokopisa). Trubar je pri tem izhajal iz reformatorskega koncepta, po katerem je skoraj samoumevno nastala jasna zasnova t. i. osrednjeslovenskega knjižnega jezika (od Krelja imenovanega tudi *gospod Trubarjeva kranjščina*) – normiral ga je kot nadnarečno tvorbo središčnih slovenskih narečij, in sicer z večjim deležem dolensjčine kot gorenjščine in opazno vlogo takrat že nastajajoče ljubljanske mestne govorice. Trubar svojega *gmajn jezika* ni veliko spreminjal in je z malo dopolnitvami ostal enak petindvajset let, čeprav sta bila s Kreljem različnih pogledov:

Kar se pa tiče prevoda ali tolmačenja, sem pustil tale testament v svojem prvotnem prevodu, zakaj pri ponovnem branju nisem našel v njem nič nepravilnega. Tudi me v vseh 25-ih letih, odkar sem začel prevajati, nihče ni obdolžil česa krivega. (Ta celi novi testament, 1882, nemški uvod).

Trubarjeva jezikovna kultura je na zelo visoki ravni – njegovi prevodi, priredbe in samostojna besedila so jezikovno-stilno premišljeno izoblikovani v prrodnem duhu. Jezikovna omikanost opazno izstopa, tako da je njegov *gmajn jezik* upravičeno dobil veljavo modernega osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki nam že skoraj petsto let kaže vedno nove načine razmišljanja o jeziku in njegovem spreminjanju.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana.
- Mihael GLAVAN, 2008: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana.
- France KIDRIČ, 1951: *Primož Trubar*. Ljubljana.
- Majda MERŠE, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze. *Razprave*. Ljubljana, 163–179.
- –, 2005: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica, 49–69.
- France NOVAK, 2000: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci, Ljubljana, 213–229.
- Martina OROŽEN, 1996: Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni koncept v obrednih besedilih. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 114–129.
- –, 1996a: Kreljev jezikovni koncept. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 170–187.
- –, 1996b: Slovnicična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 251–269.
- Breda POGORELEC, 1984: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik. *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. Wien, 181–208.
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana.
- –, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana.
- –, 1986a: *Trubarjev svet*. Trst.
- Jakob RIGLER, 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *JiS*. 161–172.
- –, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- Mirko RUPEL, 1962: *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.

SUMMARY

Trubar was the first author to translate New Testament for Slovenians into language understandable to them (the first fragments in Catechisms, followed by the Gospel of Matthew /1555/, Ta prvi dejl tiga novega testamenta (The First Part of This New Testament/ /1557/, Ta drugi dejl tiga novega testamenta /The Second Part of This

New Testament/ /1560/, Novega testamenta poslednji dejl /The New Testament's Last Part/ /1577/, Ta celi novi testament /The Complete New Testament/ /1582/). By doing so, Trubar set the norms for the Central Slovene Standard Language (Carniolian). He recognized the Carniolian dialect to be a natural linkage between central Slovenes, yet he tried deliberately to be compatible with and to be understandable to as many "*dear Slovenes*" as possible. In the 16th century, Trubar's *plain language* was limited mostly to church literature, but it started to make its way into the society of European languages very successfully although *plain language* was meant to be only a by-product of Protestantism at first in order to overtake the role of domestic language and a kind of methodological aid in the Church.

At first, Trubar's *gmajn jezik* (*plain language*) was preached from pulpits and it originated from the live speech of the Slovene Alpine linguistic area and from Central Slovene Standard Language preaching tradition; however, without knowing the Freising Manuscripts and other written pre-literary records (except the Stiški rokopis, strongly influenced by the Lower Carniolian dialect), Trubar proceeded from the reformatory concept according to which the concept of the so-called Central Slovene Standard Language (Krelj named it *Mr. Trubar's Carniolian language*) was actually a natural result. Trubar normed it as an over-dialectal formation of central Slovene dialects in which the Lower Carniolian dialect prevailed over the Upper Carniolian dialect and in which the language of Ljubljana city started to play an important role. Trubar's linguistic culture is on a very high level – his translations, adaptations and autonomous texts are linguistic–stylistically well considered and in a reformist spirit. Linguistic accomplishment is clearly distinguished by Trubar's use of communicational resources, in surpassing the Latin original, and in well recognized independence from German syntax. Accordingly, Trubar's "plain language" achieved the importance of modern Central Slovene Standard Language.

Protipomenskost v Trubarjevem *Katehizmu z dvejma izlagama* iz leta 1575

IRENA OREL

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, irena.orel@ff.uni-lj.si

SCN I/1 [2008], 15–29

V prispevku bo z različnih vidikov osvetljena sistemska in besedilna raba protipomenskosti v Trubarjevem najbolj polemičnem besedilu, *Katehizmu z dvejma izlagama* (1575), ki dvojnost razlage poudarja že v naslovu, versko nasprotnost pa izraža tudi v *Pridigi od stare prave inu krive vere*, ki bo natančneje razčlenjena.

The paper will illustrate the systematic and textual use of antonymy in Trubar's most polemical text, *Catechismus s dvejma islagama* (*Catechism with Two Interpretations*) which emphasises the duality of interpretation in its very title, while the religious dichotomy is also expressed in the *Pridiga od stare prave inu krive vere* (*Sermon on the Old, True Faith and the False Faith*) which will be analysed in more detail.

Ključne besede: zgodovina slovenskega knjižnega jezika, 16. stoletje, Primož Trubar, zgodovinsko pomenoslovje, protipomenskost

Key words: the history of the Slovene standard language, 16th century, Primož Trubar, historical semantics, antonymy

0 Uvod: Protipomenskost v protestantskih nabožnih besedilih in pri Trubarju

0.1 V verskih besedilih protestantskih avtorjev predstavlja medleksemsko razmerje protipomenskosti, ki se pojavlja v obliki antiteze kot ene od temeljnih retoričnih prvin antične in humanistične retorike, učinkovito sredstvo za izražanje utemeljevanja svojih in zavračanja nasprotnih trditev. V številnih izdajah katehetičnih in verskih besedil, razlagajočih osnovne nauke, člene evangeličanske vere prevladuje vloga prepričevanja in (proti)dokazovanja.

Začetnika reformacije na Slovenskem Primoža Trubarja pa sta spodbudila k ostremu in učinkovitemu odgovoru in povzročila nastanek tega katekizma izida danes neohranjenega katoliškega Pache(r)neckerjevega katekizma iz l. 1574 v slovenskem jeziku (*Compendium catechismi catholici in Slavonica lingua per questiones in gratiam catholicae juventutis propositum*),¹ l. 1775 pa prav tako v Gradcu izšla ostra jezuitska kritika, disputacija »zoper našo cerkev in vero«, o katerih piše Trubar na začetku nemškega predgovora. Trubarjev tokratni katekizem vsebuje slovenski nagovor, nemški in slovenski predgovor ter štiri vsebinske dele: katekizem s kratko württemberško razlago, pridigo od stare prave in krive vere, hišno tablo s koledarjem in registrom ter agendo. Naslov sam je dvoumna sintagma, ki bi jo lahko razumeli v luči dveh verskih opredelitev, o katerih govori ne le pridiga, predgovor, temveč je rdeča nit mnogih protestantskih nabožnih besedil v boju »za pravo staro vero«, ali pa se konkretno nanaša na razlagi dveh teologov, navedeni v nemškem naslovu: Katekizem z razlagama gospodov Brenza in M. E. Vischerja; prvo M. Glavan (1996: 12) poveže s katekizmom, drugo s pridigo, za katero meni, da je prerasla v »izrazito izviren opis«.

0.2 Vsa tedanja besedila naših protestantskih piscev so služila za zagovarjanje njihovih verskih nazorov, kar se odraža v izbiri slogovnih sredstev, v antitetični nasprotnosti in dopolnjevalni protislovnosti kot tudi v uporabi čustvenostno polarizirajoče (črno-bele, negativno, tudi slabšalno in pozitivno naravnane) besedne, slovnične in besedilne protipomenske dinamike in prepletanj, ki se v tem katekizmu izkazuje tudi v polemičnem tonu do katoliškega katekizma. Za ponazoritev je izbran večji del iz Trubarjevega krajšega slovenskega nagovora, v katerem so okrepljeni protipomenski pari in izrazi, ki potrjujejo pogostnost in raznovrstno prepletenost protipomenskih razmerij na različnih ravneh in se kot rdeča nit ponavljajo skozi katekizem, na kar bo pokazano v prispevku. Slogovna večplastnost in umetelna oblikovanost je izražena v primeri z metaforično rabo protipomenskih dvojic (*ovčica – volk*) in simboliki kaljenja vode ter nesmiselnosti argumentacije dejanja z zamenjavo položaja vršilcev dejanja (*zgoraj – spodaj*) ter z očitajočim vrednotenjem vere in dajanjem slabšalnih oz. ironičnih (*junaki*) poimenovanj s stališča nasprotnikov (*zepelavci, kecarji 'krivoverci'*), kar avtor spretno zavrne s pobudo za nesprijemanje trditve nasprotnikov (*moramo /.../ preslišati*) ter razveže z navajanjem pravih uničevalcev stare prave vere (*ti naši zuperniki, papežniki, junaki*) v vrinjenem protivnem stavku, ki ga uvaja veznik *temuč* ter sklepnim preobratom v nasprotno izraženo lastno stališče, ubesedeno z opredelitvijo vere in glagolskega dejanja (*nova, kriva vera – stara, prava izveličanska vera; zamečujemo, doli taremo – vučimo, deržimo*):

¹ V Gradcu pri tiskarju Bartschu je izšla prva slovenska katoliška knjiga *Kratki katoliški katekizem za mladino* cistercijana iz Vetrinjskega samostana Lenarta Pache(r)neckerja, ki je umrl 30. 9. 1580 kot opat v samostanu v Kostanjevici na Krki; zanj izvemo iz Trubarjevega Katekizma, a doslej ni bil odkrit noben izvod.

Lubi keržheniki, Mi, kir bomo ty Lutherski² inu te noue Vere imenouani, moramo, koker prauio od te ouzhice, kir ie ofdolai vpotoku pyła, ie timu volku, kir ie ofgorai pyl, Vodo skalila, tudi preslishati, de fmo Sepelauci, kezarij, nouo kriuo Vero fazhenemo, to Staro famezhuiemo inu doli taremo. /.../ Temuzh ty nashi superniki, ty Papefniki fo ty ifti Iunaki, kir fo staro prauo Boshyo vero /.../ preobernili, preštauili, prozh vveli inu perštauili, Boshy sapuuidi subper. Obtu kupite fa male denarie lete Buquice, Zheštu preberite, Taku bote fsheshli, De mi Lutershki to Staro, prauo, Ifvelizhansko vero vuzhimo inu dershimo, Bug shnega Duhum bodi fñami Amen. Vash Truber.³

1 Teoretične podstave protipomenskosti v jezikovnem sistemu, besedilu in kogniciji

1.0 Nasprotje v širšem smislu je ena od osnovnih kategorij človeških spoznavnih procesov, ki jim ustrezajo temeljna urejevalna načela za različna področja mišljenja. Psiholingvistične raziskave potrjujejo, da razmerje nasprotja predstavlja eno od dveh načel besednih asociacij, ki je precej pogostejša od sopomenskega, in je del pojmovnih usmerjevalnih in urejevalnih shem (Patzke 2000, 11).

1.1 Protipomenskost kot kategorija v logiki, ki temelji na logičnem nasprotju med dvema resničnostma, se odraža v mišljenju in z besedami, označujočimi nasprotja, kar je splošna težnja človeške vednosti (Filipec 1985: 129), je v jezikoslovju obravnavana glede na njeno sistemsko in besedilno vlogo; prva se izkazuje na besedni in slovnični ravni, druga vključuje diskurzivno in sobesedilno nasprotnost. V pomenoslovju je obravnavana kot eno izmed paradigmatičnih in medleksemskih pomenskih razmerij.

1.2.0 Kot retorično-stilistična prvina se izraža predvsem v obliki antiteze, ki je definirana v klasičnih retorikah pri Aristotelu, Demetriusu iz Faleruma, Ciceronu in Kvintilijanu (Krašovec 1984a: 1). E. R. Curtius podaja razlago antiteze: »zveza dveh stavčnih členov, ki vsebujejo miselno nasprotje«, Lausberg pa jo opredeljuje kot protistavljanje dveh nasprotnih stvari⁴ (Krašovec 1984a: 3, 5). Formalno se uresničuje kot protipomenski dvočlenski / veččlenski niz oz. dvojna, trojna ... formula.

1.2.1 Antitetičnost v biblijskem besedilu nastopa kot posebna stilistična figura, poimenovana z izrazom merizmi, ki so značilni biblijski stilemi protistavljanja pojmovnega sveta in zajemajo celoto kot dopolnjevalno enovitost (v katehizmu npr. *dobro – zlo, nebo – zemlja, nebo – pekel, bog – hudič, bog – ljudje, telo – duša, telo – kri*), kjer dva skrajnostna pola, bipolarne entitete, s predznakom pozitivnosti in negativnosti sooblikujejo komplementarno podobo sveta, pri čemer ima lahko en pojem tudi več različnih nasprotij. Merizem je

² Okrepljeni tisk in podčrtavo (samo pri glagolskih protipomenskih izrazih) v vseh navedkih je uvedla avtorica prispevka zaradi lažje prepoznavnosti protipomenk.

³ Pisava skupaj in narazen pri ločilih upošteva nedosledni zapis v izvirnem besedilu, tako tudi v drugih navedkih iz Trubarjevega izvirnega besedila.

⁴ V izvirniku se glasi: »Antitheton is the contraposition of two opposing res«.

biblična figura, ki izraža celoto z dvema skrajnima deloma v simboličnem pomenu (Krašovec 1977, 1984b, po Novak 2004: 206).

1.2.2 V stilistiki na sobesedilni protipomenskosti temelji še kontrast, oksimoron, evfemizem in ironija (Filipec 1985: 132).

1.3.1 Protestantska verska, predvsem katehetična, besedila⁵ imajo v boju za uveljavitev idejnih sprememb nasprotno vlogo (teza – antiteza), dokazovalno/prepričevalno vlogo (argument – protiargument), polemično vlogo (verski boj: za – proti). Menjavanje upovedovalne perspektive in navajanja sodb tako s stališča zagovornikov kot nasprotnikov sproži zamenljivost polarnih antonimnih parov: kar je pravo, staro, dobro za eno stran, je krivo, novo, slabo za drugo in obratno; pojavlja se npr. na ravni kvalitativnega presojanja temeljnega religioznega termina (vere) s polarizacijo evangeličanskega in katoliškega dojemanja njene pojmovne vsebine, ki jo izražajo predvsem s stališča izročila, pravilnosti, pripadnosti, resničnosti: luteranska vera je *stara/prava/božja/izveličanska/resnična*, katoliška pa njeno nasprotje: *nova/kriva/falš/hudičeva/zlodejevala/lažniva*.

1.3.2 V pragmatiki se v modalnost kot način izražanja referenčno-predikacijske vsebine izjave pri nekaterih jezikoslovcih uvršča tudi negacija, ki je ne moremo opisati na strogo logičen pozitivno-negativni način (Verschueren 2000: 191). Na razlaganje vpliva sobesedilo: negacija zajema del ali celotno predikacijo.

1.3.3 V teoriji diskurza je v govornih dejanjih argumentacija »racionalna, jezikovna in družbena dejavnost, katere namen je narediti kakšno stališče za poslušalca bolj ali manj sprejemljivo oz. bolj ali manj nesprejemljivo« (I. Ž. Žagar po F. H. Eemeren, R. Grootendorst, v Verschueren 2000: 429).

1.3.4 U. Patzke (2007) od sistemske antonimije razlikuje besedilno antonimiteto, ki jo raziskuje s konceptualnega, distribucijskega in komunikacijsko-funkcionalnega vidika; ugotavlja besedilne funkcije besedno motivirane antonimitete, vlogo asociacij, tipologijo skladijskega sobesedila, zgradbo in pomen mikrokonteksta, paralelizme, dopustne zveze in tematiko makrokonteksta idr.

1.4 Klasifikacija besedne protipomenskosti upošteva tako logične kot jezikovne parametre. Različni avtorji določajo različne vrste protipomenskosti, npr.:

- polarna (stopnjevalna, vektorska), komplementarna (Filipec 1985);
- kontradikcija, kontrast, konverzija (Patzke 2000);
- zamenjavna ali konverzivna, dopolnjevalna ali komplementarna, skrajnostna ali polarna (stopnjevalna; usmerjena ali vektorska) (Vidovič Muha 2000);
- kvalitativna, koordinacijska, komplementarna, vektorska, konverzivna (Šarić 2007).⁶

⁵ Figuro nasprotja v Trubarjevih publicističnih besedilih je s stališča verskih pojmovnih sklopov in področij raziskal J. Toporišič (1995, 352–362).

⁶ M. Humar (2007: 563–569) je predstavila delitve in opredelitve protipomenk s stališča splošnega izrazja pri različnih avtorjih (Apresjanu, Lyonsu, Novikovu, Mistríku, A. Vidovič Muhi, L. Šarić, M. Golden).

2 Protipomenskost pri Trubarju

2.0 Protipomenskost, nanašajoča se predvsem na vero, nauke, božje službe, njene predstavnike in dejanja v povezavi z vero, ki se uresničuje na besedni, slovnični in besedilni ravni, bo z jezikovnega vidika razčlenjena in preverjena predvsem v osrednjem delu katekizma z naslovom »*Ena pridna inu potrebna pridiga, vkateri se preprostu inu fästopnu vuzhi, koku ty mladi inu preprofti ludie, kir ne vmeio fami brati, oli te cele Biblie ne imαιο, mogo is tiga Catehifma to Prauo Staro Ifuelizhansko Vero fpojñati, fpryzhati inu fagouoriti, Inu to kriuo falsh Papeshko faurezhi.*« (CDI 40).

Zadnji del naslova izpostavlja dva tipična protipomenska niza, v katerih je izraženo polemično bistvo pridige in celotne vsebinske zasnove, ki se z variacijami v besednih zvezah ponavlja na različnih mestih (v tem primeru sicer tročlenska zgradba razpade na dvočlensko z nesomernim protistavljanjem in manjkajočim členom na drugi strani: *pravo – krivo, falš* 'slabo, nepravo'; *staro –; izveličansko – papeško*). Nesorazmerje (3: 1) je razvidna tudi iz glagolskega protistavljanja z značilno pomensko izbiro glagolskih dejanj spoznavanja, dokazovanja, zagovarjanja ter zavračanja: *spoznati, spričati inu zagovoriti – zavreči*.

2.1.1 Na izrazni ravni običajno protipomenke nastopajo v parih oz. veččlenskih nizih, ki se med seboj besednovrstno ujemajo in dopolnjujejo: samostalniške, prevladujoče pridevniške, glagolske, prislovne, redkeje pa tudi predložne in členkovne priredno ali soredno povezane dvojice, trojice oz. nizi, ki so lahko besedilno povezani, so del istega stavčnega člena, tvorijo t. i. dvojne in večkratne formule, ali pa so razdruženi. Npr. v daljšem slovenskem predgovoru (CDI 12–19) Trubar napoveduje vsebino pridige in naniza značilne v besedilu se ponavljajoče pridevniške protipomenske dvojice (zlasti pogost je kvalitativni časovni (*stari – novi*) in komplementarni vrednotenjski (*pravi – krivi*) par, z vmesno slogovno učinkovito vpeljavo zamenjave protipomenskih členov (*od noviga inu stariga češčena*)), nanašajoče se na vero, krščevanje, čaščenje, na dodatno skrajnostno opredelitev kristjanov pa se navezujejo protipomenski pridevniki oz. samostalniki v ločnih prirednih samostalniških zvezah (*bodi – bodi, oli*), pa tudi v dostavčni stopnjevalni krajevni določitvi z dvodelnim veznikom *nekar samuč – temuč tudi*:

Sem tudi vletih Buquizah vti dolgi Pridigi, od fazhetka te Stare inu Noue, te prae in kriue Vere, od stariga inu nouiga kerszhouana, Obhayla, od prauiga inu kriuga, od nouiga inu stariga zhefzhena te Diuice Marye inu vfeh Suetnikou, Szhim inu koku more en vřaki kerfzhenik, bodi vuiffokim oli vniskim štanu, bodi ceffar oli pařtyr, nekar famuzh vti Cerqui inu ob Prařniku, temuzh tudi na Rotaushi, doma na Puli, Bogu prou slushiti (CDI 17).

2.1.2 Protipomenskost se pogosto pojavlja tudi razdruženo v dvodelnih naštevalnih nizih z upoštevanjem ustreznega zaporedja členov v obeh nizih, ki ustvarjajo protipomenske dvojice, ali pa izražajo le neprimerljive pozitivne in negativne lastnostne oznake, kar v zgledu dopolnjujejo tudi priredno naštete glagolske sestavljenke s skupno podstavo (CDI 15–16, Predgovor):

/Blodo tudi mogli inu veidili, to nasho prauo staro vero, vřakimu Papeshnikouimu super gouorienu odgouoriti, řagouoriti inu řprizhati de ta nih Vera, ie Noua, kriua, falř, lashniua, hudizheua inu Malikouska, kir te ludi odpelaua inu řapelaua.

2.1.3 Protipomenke se pojavljajo tudi v dveh stavčnih ali povednih enotah, ki je lahko še posebej polarizirana z uvedbo posamostaljene oblike glavnega števnikar (eno) in drugostnega zaimka (drugo), npr.: »**Tu enu ie zheřtnu, prauu inu dobru. Tu drugu ie pag hudu, řpotliuu inu řafromouanu**« (CDI 222), oboje avtor ře nadalje pojasnjuje s ponovitvijo lastnostnih opredelitev pri pozitivni kvalifikaciji oz. z njihovo variacijo pri negativni: »**Tu zheřtnu, prauu inu dobru ie letu /.../ Tu drugu pag kriuu inu hudizheuu ie letu /.../**«. Pomensko zgornji primeri niso razvrřeni tako, da bi tvorili nasprotnopomenski niz, delno pa lahko prepoznavo nasprotne pare (*řastno – řpotlřivo, zasramovano; dobro – hudo (hudiřevo), pravo – krivo* pa se pojavi v pojasnilu).

2.2 Vrste (med)leksemskih protipomenk

2.2.0 Protipomenskost kot medleksemsko pomensko razmerje bomo ob razliĉnih delitvah⁷ obravnavali v skladu s slovensko razvrřitvijo in razloĉili dopolnjevalne ali komplementarne, skrajnostne ali polarne, s podzvrřstema stopnjevalnih in usmerjenih ali vektorskih, ter zamenjavne ali konverzivne protipomenke.⁸

2.2.1 Dopolnjevalni pari,⁹ tj. biblijska stilistiĉna figura, imenovana merizem, glede na razliĉne pomenske razseřnosti tvorijo ponavljajoĉi se stilem predstavljanja celote z dvema skrajnostma, ki se nanařa na splořna dejřta, stanja (npr. *na vodi inu na suhim; te mertve obuditi /.../ te řive soditi* (CDI 14, Predgovor) – v prvem ĉlenu sta v protipomenskem razmerju tudi glagolsko dejanje in desni delovalnik (*mrtev* ‘brez řivljenja’, *obuditi* ‘dati řivljenje’); pri samostalniřkih řivih dopolnjevalnih parih je poudarjena ali pojasnjena celota glede na posamezne ĉlane, vlogo, spolsko razliĉnost (npr. *řin, řĉi; oĉa, mati; gospodar – gospodina, hlapĉiĉi – deklice; hlapec, dekla*). Dopolnjevalnost se pogosto pojavlja pri verskih pojmih, ki ubesedujejo idejne razlike med luteranskimi in katoliřkimi verskimi nauki, ĉleni (npr. *lutrski – papeřki/ papeřovi; duřa – telo*: »*ie meni dal to Duřho inu Tellu*« (CDI 66), »*na duři inu na teleřfu*« (CDI 15); *ta svet – nebesa*: »*na tim řveitu inu v Nebeřih*« (CDI 34), *nebesa – pekel; za řenina inu neveřsto; duhovski inu deřelski; te telesne inu duhovske pomoĉi iskati; meso – duh*: »*(kir ne hodio) po tim meřfei, temuzh po tim Duhu*« (CDI 133)); znaĉilna je za dvojnost razlaganja

⁷ O tem prim. toĉko 1.4.

⁸ Tako je razvrřila protipomenskost A. Vidoviĉ Muha (2000: 169–174, 2005: 215–220), ki je za izhodiřĉe ĉlenitve upořtevala mořnost njihovega vplivanja na delovalniřke vloge znotraj stavĉne povedi (2000: 169) ter kot prvo navedla zamenjavno skupino (2000: 170).

⁹ A. Vidoviĉ Muha omenja, da Hansen in Lyons ne obravnavajo dopolnjevalne protislovnosti pri antonimiji, temveĉ samostojno (2000: 169).

vere, božjih služb in nastopa najpogosteje v lastnostnoprivedniških določilih ob jedru (*resnična – lažniva, prava – kriva (vera)* idr.) ali z razlago ob izpostavljeni dvojnosti razumevanja verskega pojma, izraženi s števnikom dva: npr. »*fa letema nerfatarishema Bratama, fo se te duei Veri, ta kriua inu ta prava fazhele*« (CDI 50); dvojnost grehov se terminološko ubeseduje s sopomenskima izrazoma, ki sta v protislovju (*naglavni – mali, mrtvaški – odpustljivi*): npr. »*duy Grehi, Ty Naglauni oli mertuashki /.../ Ty mali pag inu odpuftliui Grehi*« (CDI 130–131).

2.2.2 Skrajnostna (polarna) protipomenskost temelji na dveh nasprotnopomenskih skrajnostih, ki se ne dopolnjujeta; izražata lastnostno ali prostorsko-časovno nasprotje.¹⁰ Načeloma jih določa prisotnost vmesnega, tretjega člena kot srednje vrednosti med obema skrajnostma (Vidovič Muha 2000: 171–172). Kot podskupina skrajnostnih protipomenk se pojavlja stopnjevitnostna protipomenskost, kjer gre za hkratno in vzporedno leksikalno premikanje po skali ene in druge protipomenke proti srednji vrednosti (npr. *vrel – vroč – topel (srednji) – hladen – mrzel – leden*). Skrajnostne protipomenke so zelo pogoste: prevladujejo lastnostne pridevniške in prislovne dvočlenske protipomenke, ki prostorsko-časovno (*po mejstih inu vaseh, čez te deže inu mejsta, deželski inu mejstni (Bogovi); nuč inu/tar dan*), kakovostno (vrstno, izvorno, objektivno in subjektivno vrednotenjsko, pripadnostno ipd.), opredeljujejo splošna dejstva: npr. lastnosti: *bog oli bogat; bozi, bogati; mlad – star; nov – star; petler inu bogat*); vrsto razlage: »*zhaŕi kratku, zhaŕi dolgu iflagaio*« (CDI, 12, Predgovor); »*Ta Catehifem skratkimi inu dolgimi Islagami*« (CDI, 16, Predgovor); položaj: *nizkiga inu visokiga stanu, nizka – visoka gosposčina* (CDI 318), »*vŕi Gosposzhini, mali inu veliki, duhouski inu deshelski*« (CDI 255) idr.

2.2.3.1 Usmerjene ali vektorske protipomenke izražajo različna nasprotnopomensko motivirana dejanja ali stanja, katerih uresničitev je (medsebojno) pogojena: v CDI se pojavljajo npr. v nekaterih sobesedilih v zvezah: *doli sest i – vstati* (»*doli feŕŕti inu spet od miŕe vŕŕati*« (CDI 126); *na posodo jemati/dolge delati/biti dolžen – plačati/povrniti; dati – povrniti; biti dolžni – dati/plačati* (npr. »*na pufŕodo iemlo, dolge delaio inu ne miŕŕio oli ne hote ŕpet plazhati oli pouerniti*« (CDI 129); »*Ta Neuernik iemle na pufŕodo inu ne plazha, ampag ta prauizhen, ie miloŕŕiu inu povrazhuie*« (CDI 129)), *nidati se/sovražiti – ljubiti*: »*ŕe ne nidaio oli sovrashio, temuzh lubio*« (CDI 307) – v tem primeru sopomenskemu prvemu členu dvojice ustreza en protipomenski izraz; *vpraŕati – odgovoriti* – gre za tipični, ponavljajoči se in besedilno utemeljen usmerjenostni par: »*vprashaiozh inu odgouorezh*« (CDI 13, Predgovor), *vpraŕane – odgovor; odpustiti – zadržati*: »*katerim vi te Grehe odpufŕite, tim ŕo odpufŕzeni, Inu katerim vi fadershite, tim ŕo fadershani*« (31); *prinesti – ponesti* 'odnesti': »*Mi nishter nefmo na ta fuet pernesli, nishter ŕebo ne poneffemo*« (CDI 126); *morda tudi vzeti – ohraniti* (»*ohrani, brani inu pobulsha*« (CDI 126), *prositi – dobiti* (CDI 125), *gori narejati – doli tret i* itd.

¹⁰ Pri Šaričevi (2007) so obravnavani kot kvalitativni in koordinacijski antonimi.

2.2.3.2 Poseben tip so besedotvorno (predponsko) različni primeri, ko je podstava enaka, protipomenska pa le predpona. Protipomenske usmerjene so nekatere glagolske sestavljenke s takimi predporskimi obrazili: *za-*: *pre-*, *v-*: *iz-*, *pri-*: *od-* itd.: *zapovedati inu prepovedati*: »*kar Bug hozhe od nas imeiti oli nekar, **fapouedanu** oli **prepouedanu***« (CDI 15, Predgovor); *fapouiduie inu prepouiduie* (CDI 13, Predgovor); *odpeljavati – zapeljavati*: »*od Buga, od nega beffede inu pokorszine **odpelaua** inu **fapelaua** vta **Pekal***« (CDI 16) itd. Take dvojice pa pogojno tvorijo tudi netvorjenke s predporskimi obrazili, ki opomenjajo nasprotno dejanje ali usmerjenost proč od kod: *reči – odreči*, *iti – oditi*, *gnati – od-/pregnati*.

2.2.4 Zamenjavne ali konverzivne protipomenke so redke: povzročajo spremembo delovalniških vlog: uporaba enega ali drugega leksema iz protipomenskega para zahteva različna delovalniška mesta oz. različne delovalniške vloge (npr. *dati – dobiti*, *dati – vzeti*).¹¹

2.2.5 Kvaziantonimija – sobesedilna protipomenskost se pojavlja v primerih, kjer nasprotja ne izražajo tipični nasprotni pari: npr. v naslednjem primeru sta protipol *sovražnega* pridevnika *krotek* in *dobrotljiv*: »*Sludieua Cerkou ie **fourashna**, **nemyrna**, **Boshya pag** ie **krotka** inu **dobrutliua***«. (CDI 61); *v svetem pismu – sam pri sebi, v lastni norški pameti*: »*de ie en Bog /.../ de **Greshnike shtraifa** – te **dobre lubi***« (CDI 43), kjer je nasprotje izraženo na ravni desnega delovalnika in dejanja: *grešniki – dobri*, *štrajfati* 'kaznovati' – *ljubiti*.

2.3 Slovnične protipomenke

2.3.1 Besedotvorna protipomenskost

2.3.1.1 Istokorenske protipomenke se razlikujejo po besedotvornih predporskih obrazilih, ki izražajo zanikanje ali odsotnost podstave (*ne-*, *zuper-*, *anti-* le v *antikrist*, *antikrišt* (*Anticrishtu* (CDI 122)), *antikrištov*, v nemškem posvetilu tudi *psevdo-* (*das dise Socij Pseudochristi*)). Tudi predponsko obrazilo *pres-* ni bilo produktivno (pojavi se le v *prezmeren*).¹² Prevladujejo sestavljenke z zanikanjem lastnostnega pridevnika ali prislova, današnje predponsko obrazilo *proti-*, ki v starejših obdobjih večinoma izraža usmerjenost in ne opozicije, zamenjuje *zuper* z glasovno dvojnico *zubper*, ki pa se večinoma ne spaja z glagolsko podstavo, ampak tvori glagolske zveze s predložnosklonskim morfemom *zuper*, razen v *zuperstati* (*zuperstati oli preoberniti*) (CDI 107), v samostalniški tvorjenki *supergovorjene*, pisani tudi narazen, *zuper govorjene* (»*Odgovor, na nakateru tih Papeshnikou, vuzhenih inu preproftih **supergouoriene**, **super***

¹¹ Zamenjavnost se pojavlja tudi pri stopnjevanju pridevnikov, a primerov zanje pri Trubarju nisem zasledila.

¹² Preverjeno je bilo v alfabetariju CDI kot internem slovarskem gradivu Inštituta za slovenski jezik.

leta nash vuk od zheszhena tih Suetnikou« (CDI 210); »Papeshnikouimu **super gouorienu odgouoriti**« (CDI 18, Predgovor), in v poimenovanju osebe (*naši zuperniki* (16 pojavitev v vsej knjigi)).

2.3.1.2 Zanikani lastnostni pridevniki (tudi v vlogi samostalnika) in prislovi tvorijo z nesestavljenimi večinoma dopolnjevalno dvojico: *verni – neverni, zastopni – nezastopni*, »*Aku on nekar **videzhe inu teleffnu** ne pomaga, taku guishnu **neuidezhe inu duhousku** ohrani*« (CDI 229) – v tem zgledu nastopata dva sopomenska para, ki sta v protipomenskem razmerju.

2.3.2 Skladenjska protipomenskost

2.3.2.0 Ker je skladenjska raba protipomenskosti kompleksno področje, ki zahteva samostojno raziskavo, naj na tem mestu opozorim samo na nekatera opažanja o skladenjskih posebnostih v tem besedilu oz. v starejših obdobjih.

2.3.2.1 V prirednih zvezah z vezalnim veznikom *inu* oz. redkeje z ločnim veznikom *oli* se pojavijo predvsem dopolnjevalne dvojice, ki nastopajo v različnih stavčnih vlogah, npr.: *vernim inu nevernim, brati inu poslušati* (oddajanje zvoka, sprejemanje zvoka); »*kar se nemu od eniga drugiga **dobriga oli hudiga sturi***« (CDI 136) itd. Protipomenski prilastek lahko nastopa ob enakem (izpostavljenem) jedru: »*sto staro **kratko** Islago. Inu potle feno **obilno***« (CDI 16, predgovor). Predložna zveza z *zoper*, ki je lahko postavljen za ali pred odnosnico, je del povedja: kot povedkovnik je zapostavljen in tedaj vezljiv z dajalnikom: nastopa v zvezah *biti/stati komu zoper* (npr. (je) *božji zapuvidil/katekizmu/Bogu/naši visti/leteima dveima pridigama ... zuper/zubper*; »*stoyte S. Duhu **super***« (CDI 52–53)); kot predložnomorfemski del desnega delovalnika nasprotuje desnemu delovalniku predvsem ob glagolih položaja, stanja, delovanja, bojevanja, govorjenja (npr. *biti/stati/postaviti sel sturiti/dopernesti/dejati /grešiti zuper koga ali kaj*; »*ne dopusti nih vole /.../ **super te Verne /.../ dopernefti***« (CDI 122); *bojevati sel/vojskovati sel/punt začeti zuper koga ali kaj*; govoriti (npr. *zuper greh govoriti, pridigal zuper tu rumanе*), kričati, pisati, *pridig(ov)ati, reči, mrmrati, spričati, srditi se ... zuper koga ali kaj*, z možno pretvorbo v samostalniško zvezo, izpeljano iz glagola (*srd zuper nečistost*); ali pa nasprotuje dejanju (npr. *zuper reči oli spričati, stati zuper, biti zuper, zuper pridigovati*). Predložna zveza s predlogom *pres* izraža odsotnost samostalniško izražene resničnosti (konkretne, abstraktne), s predlogom *z/s* tvori protipomenski (zamenjavni) par ob različnih levih delovalnikih: npr. *pres Ola, Crishme, pres Soly /.../ inu stem olem fabelauaio, kerfzhuiemo* (CDI 161–162). Dvodelne predložne zveze s *skozi/iz česa v kaj* izražajo prehajanje iz ene skrajnosti v drugo (iz slabega v dobro): »*Oli on ie skufi to **Iezho vto vezhno frayngo, skufi ta betesh inu shaloft vtu vezhnu fdrauie inu vevelie, skufi shpot inu safromouane, vto vezhno zhaft, Glorio inu v Maiefteto shal inu prishal.***« (CDI 444). Posebne vrste je razvijajoča se skrajnostna protipomenskost ob istih nosilcih lastnosti, izražena skladenjsko-pomensko z glagolom *storiti*, ki z dejanjem izraža prehajanje lastnosti istih

desnih delovalnikov v svoje nasprotje: *Tu prizhouane tiga Gospudi ie guishnu, Inu sturi te preprofte Modre* (41).¹³

2.3.2.2 Medstavčna ali medpovedna protipomenskost se izraža s protipomenskimi stavčnimi členi ali/in z zanikanjem povedja ter s protivnimi prirednimi stavki: npr. »*Inu ftem iftim, te Bolnike nekar de bi fdraui poftali, temuzh de leshei vmerio, masheio.*« (CDI 168), kjer ne gre za čisti opoziciji (*postati bolan*), ampak za sobesedilno izraženo posledično dopolnjevalno protipomenskost (*živeti – lažje umreti*), ki jo implicira glagol *umreti*. Desni delovalnik se ob glagolu spreminjanja sprevrže v svoje nasprotje: »*De mi vtacih Boshyh slushbah, fmo tudi Nouino fazheli, premenili inu obernili na kriiuino*« (CDI 160). Vrednotenje poteka z ugotavljanjem pravilnosti trditve, dejanja ipd., pogosto je izraženo v ločni besedni zvezi s poudarjalno obliko nikalnice (*nikar*) in s povedkovnikom *prav* (ter tu ob glagolu ločevanja v predhodnem stavku: npr. »*D/e mogo vfa Pifma, Pridige inu Nauuke, narafen lozhiti inu fpoftati, kateri so prou oli nekar*« (CDI 64). Prevladujejo protivni stavki s stilistično uporabljenim zanikanjem dejanja nasprotnikov ali somišljenikov v glavnem stavku, ki je razloženo trdilno v prirednem stavku, uvedenem z veznikom *temuč, samuč, ampag*: npr. »*Oli ta vegshi deil ludi, te prauē Vere ne izzheio vtim S. Pifmu, temuzh per fui laftni norski pameti, oli per drugih ludeh, nih Starishih, inu per ftarih Babah, Oli per neftapnih faryh inu Menihih*« (CDI 43); »*Mi vuzhimo ta praua dobra della, te prauē Bogu dopadezhe slushbe, Ampag te Malikoushe, zlslaueiske(!) slushbe /.../ famezhuiemo inu doli taremo etc.*« (CDI 323). Zanikanje je okrepljeno z nikalnimi zaimki, prislovi in členki, npr. »*Guishnu drugdi nekar inu per nikomer, fe taku dobru nebeshku blagu ne naide, inu de ta zhluouik vtu vezhnu pogublene ne pryde, samuzh vtim S. Pifmu*« (CDI 42). Dopolnjevalne protipomenke nastopajo pogosto tudi v stopnjevalnem priredju z dvodelnim veččlenskim veznikom *nekar le samuč – temuč tudi*, ki lahko stopnjuje le en stavčni člen (npr. »*de mi tako Iefufeuo Vezherio, nekar le famuzh nuznu temuzh tudi hvaleshnu vshiuamo*« (CDI 441).

3 Besedna in besedilna protipomenskost v Trubarjevi pridigi

3.1 Terminološka protipomenskost

3.1.1 Besedila z očitno pragmatično vlogo prepričevanja, še posebno polemičnega značaja, kjer je boj med različnimi podmenami, idejami, ideologijami, smermi, teoremi, teorijami ipd. prikazan v obliki teze in antiteze (pri Krelju v Otročji bibliji (1566) z naslovi opredeljene kot Thesis – Antithesis prave kristjanske in antikristjanske vere inu razločenje), s predstavitvijo obeh polov: pri Trubarju je izražena z nasprotnopomenskimi pridevniškimi izrazi, opredeljenimi glede na čas – prvotnost, vrednotenje oz. presojanje, izvornost, učinek:

¹³ Oblikoslovno različno (tvorno – trpno) dejanje oz. stanje nekateri jezikoslovci uvrščajo med slovnico protipomenskost (inverzija povedka) (Martin 1976: 63).

stara/prava/božja/izveličanska/resnična – nova/kriva/falš/hudičeva/zlodejeva/lažniva vera, božje – malikovske službe. Opredelitev pomenskega polja vere (nauka, božjih služb) s prilastki v *Pridigi od stare prave inu krive vere*, ki se pojavlja okoli 100-krat, je prikazana tudi v naslednji preglednici s protipomenskimi pridevniškimi izrazi, opredeljenimi glede na:

– čas oz. prvotnost	<i>stara</i>	: <i>nova</i>
– vrednotenje oz. presojanje	<i>prava, resnična</i>	: <i>kriva/falš, lažniva</i>
– izvor	<i>božja</i>	: <i>hudičeva/zludjeva</i>
– učinek, posledičnost	<i>izveličanska</i>	<i>škodлива</i>
– način, sredstvo izražanja		<i>malikov(al)ska</i>
– povezanost, vrstnost	<i>ta luterska</i>	<i>papeška, ta papežova</i>
– trajanje		<i>stonovita, trdna</i>
– pripadnost	<i>naša</i>	<i>nih</i>

Najpogosteje se kot levo prilastkovno določilo (ob veri) pojavlja vrednotenjski pridevnik *prava*, nato *prava stara* oz. *stara prava* ter svojilni zaimek *naša* s kombinacijami. Starost je v besedilu opredeljena za neustrezen argument: »/D/e ja volo te Starosti neifo fatu vfe Vere prou inu od Buga postaulene /.../ Sakai, te kriue Vere inu falsh slushbe Boshye, fo tudi stare, Od Sludia Vnebeših inu od Adama Vparadishu fe fazhele.« (CDI 49).

Poleg metaforičnosti in ekspresivnosti izražanja tudi na protipomenski ravni je nasprotno pojmovanje starosti in pravilnosti vere: novo je nepravo, staro je pravo: zato nadnaslovi v besedilu katekizma: *stara prava vera, stara prava molitov, prave službe božje, stara prava maša; te nerpridniše inu potrebnije artikule inu štuke te naše stare prave kerščanske vere.* V pridigi se pridevnika *stara* in *nova* lahko nanašata na obe veri, vendar se uresničujeta pomensko različno: luterancem pomeni *stara* 'izvorna, prvotna', katolikom 'ustaljena, nespremenjena glede na sedanje stanje', *nova* pa obema 'spremenjena', le s to razliko da prvi pojmujejo spremembo glede na izhodiščno (preteklo) stanje, drugi glede na (sedanje) stanje, gre torej za različno časovno opredelitev starosti in novosti.

3.1.2 Samostalniki, ki poimenujejo pripadnike obeh ver, so povezani z njihovimi začetniki, voditelji oz. zagovorniki: za svoje somišljenike je uporabljeno posamostaljeno vrstnoprivedniško poimenovanje (*lutrski*), tudi s poudarjeno vključevalno osebnozaimensko opredelitvijo (*mi*), za nasprotnike pa je poleg variantnega splošnega izraza, izsamostalniške izpeljanke z obrazilom *-nik* (*papežniki*) v rabi izjemoma (enkrat) tudi svojilnozaimenska oblika na *-ov* (*papežovi*: »Tih Luterskih oli Papeshouih« (CDI 17)) ter zelo pogosto izraz *zuperniki* 'nasprotniki' (okrog 10-krat), ki poudarja polemično naravnost in nasprotno odnošanje do verskih nasprotnikov, ki se negativno stopnjuje v skrajno poimenovanje *sovražniki* s konotacijo na verski boj. Izrazi *špotljivci, kecarji, zapeljavci* slabšalno označujejo posamezne lastnosti nasprotnikov: njihov zaničevalen odnos, krivoverstvo, zavajajoč način pridobivanja vernikov na svojo stran. Lahko so pospremljeni še z dodatnimi določili (*nesramni, lažnivi, nezastopni papežniki; naši inu te božje besede sovražniki, naši inu božji*

zuperniki; ti naši preprosti inu vučeni zuperniki; božji, vseh svetnikou inu božji službi sovražniki, špotlivci itd.).

– verniki *til/mi luterski (luterški):* papežniki (papežovi), zuperniki
sovražniki, špotlivci
kecarji, zepelavci

3.1.3 Raba prislovov se ujema s pridevniki: novo v veri je poimenovano kot »kriuu, falsh, Sludieuu inu lashniuu, prau i ta stari Vuzhenik Tertulianus« (CDI 48). Namesto *pravi* je včasih naveden tudi povedkovnik »prou«.

3.1.4 Glagoli se ujemajo z ostalimi poimenovanji: izražajo nasprotje: *biti zuper (kateri so leti naši veri zuper), deržati za (zludjeve vere), deržati, gori staviti (krivo novo vero), imeti, izkazati, iztolmačiti, postaviti, rezodeti, terditi, vučiti, spoznati, spričati, zagovoriti, zapovedati (vero), odgovoriti tem zupernikom; doli tretji, zametovati, zatreti, zavreči (staro vero); začrenati, pridigati (novo vero), zašpotovati (svetnike); kričati, lagati, vpiti, pisati, veleti, čez nas (papežniki); izpačiti, premeniti, zatreti (službe božje) itd.*

3.2 Večvrstna protipomenskost

3.2.1 Razvrednotenje nasprotnih stališč in izpostavljanje lastnih, negacija in afirmacija se jezikovno ubeseduje z nasprotnopomenskimi pari, z navajanjem pozitivnih in negativnih lastnosti, dejanj, postavk, z navajanjem sodb nasprotnikov in protiargumentiranja ipd. v prepletu skladijske in leksikalne protipomenskosti. Trubar je pogosto vpletal v besedilo verske opredelitve s stališča svojih nasprotnikov, npr. v treh knjigah je razlagal »prauo staro Vere, katero mi, kir bomo od tih nefaštopnih, te Luterske noue kriue Vere imenouani, deršimo« (45). Na drugih mestih se belo-črna izbira lastnostnih potez povezuje z ujemajočo se izbiro dejanj oz. stanj. Dodatna metaforična motivacija iz sv. pisma za dejansko nesprejemljivo stanje, ki jo Trubar razveže, se nanaša na uboge, v božjih rečeh slepe, od svoje pameti in starejših zapeljane ljudi, ki: »hprauimu studenzu, kir bi nih sheio mogli vgašiti Ioh.4.7.efa.55, tu ie, Boshyo milošt dosezhi /.../ ne gredo, temuzh htim kalnim mlakom« (43–44), »ga ne pelαιο po prau i Cesti vnebeffa, temuzh po tih Neraunih kriuih stefah vta pekal« (44). Nasprotni pojmovni pari so v besedilu navedeni ločeno in skladijsko zanikani, tj. podani kot negativen zgled za neumestnost dejanja: vloga svetega pisma je kazanje prave ceste v nebesa in učenje, da ne pridemo v pekel (CDI 42): z vrednoto kot je »resnični nauk od te vere«, z iskanjem »prave ceste v nebesa« »dobimo ta vezhni leben«, »de ne prydemo vta Pekat, vta vezhni plazh, Iok, inu shkripane tih sob«, »vtu vezhnu pogublenu« (CDI 42). Samostalniška nasprotja so omiljena s stavčno negacijo (zanikanim glagolom), ki poudarja neuresničitev dejanja. Kontrastiranje kot negativen zgled prepričuje o doseganju pozitivnega pola.

3.2.2 Trubar kot spreten ubesedovalec svojih prepričanj učinkuje večsmerno na zavest bralcev in jih utirja v svoje miselne okvire: tako z večstransko anti-

tetičnostjo, prepričevanjem o nepravilnosti mnenja o sebi z nagovorom »ljubim Slovencem«, ponavljajući enakih bipolarnih, predvsem vrednotenjskih, določil ob predstavnikih vere in za vero samo ter za neustrezno vrednotenje načina razlaganja (*pravi – krivi učeni*ki*, prava – kriva vera, prave – malikovske božje službe; pravo – krivo, falš* ‘napačno’), stavčni protivnosti (z vezikom *temuč, pag*), izbiri glagolskih dejanj, s poudarkom na stavčni negaciji glagola zanikovanja, nanašajočega se na »ljubo« *starost (zavreči)*, in zasmehovanja (*špot delati iz starih pravih »učenikov«*) razločevanju med pravim in krivim (*prave ločimo od krivih ...*), pojasnjevanju dvojnosti »starejših« in »učenikov« (*mi imamo duje stariše inu učeni*ke**) in delitvi na prave in krive, ki nasprotujejo (*so zoper*) svetemu pismu, evangeliju in katehizmu in nepravilno ter napačno razlagajo (*izlegajo*) sveto pismo, kar podkrepi s paralelizmom členov na različnih ravneh:

*Vi tudi lubi Sloueni, ne imate nas fa take ludi dershati, de bi mi hoteli to lubo Staroft faurezhi, is tih Starih pravih Vuzhenikou shpot delati, tiga Bug ne dai, Temuzh mi lozhimo te prau*e* Vuzhenike od tih kriuih, glih koker to prauo Vere, inu te prau*e* Boshye slushbe od tih Malikouskih, fakai mi imamo duie Starifhe inu Vuzhenike, te prau*e* Vere inu te kriue. Ty nashi prau*i* Vuzheniki inu Starishi so ty S. Ozhaki, Preroki inu Iogri, Ty kriui pag fo vfi ty, kir fo S. Pifmu, timu S. Euangeliu inu Catehifmu super, kir kriuu oli falsh tu S. Pifmu iflegaio /.../. (CDI 56).*

Sklep

Premišljena in kompleksna izbira retoričnih sredstev (proti)argumentacije in slogovnih sredstev antitetičnosti, s katerimi Trubar ubeseduje nasprotna stališča in verska prepričanja, razpetost med dobrim in zlim, ločevanje med pravim in nepravim, pozitivno-negativno utemeljevanje pojmovanja vere, človekovega bivanja, delovanja, življenja, njegovih lastnosti in s katerimi zarisuje dvojno, zrcalno nasprotno in dopolnjevalno sliko sveta, razkriva učinkovitega retorika, prefinjenega stilista, ognjevitnega zagovornika in bojevitega nasprotnika, ki je s pisano besedo in »z ostro peruto« zagovarjal svoja reformacijska stališča in prepričeval svoje bralce z močjo slovenske besede, ki se je razplamtela v vsej svoji udarni polnosti.

VIRI IN LITERATURA

Primož TRUBAR, (1575) 1996: *Catehismus sdveima islagama. Ena pridiga od starosti te prau*e* inu kriue Vere ... vkupe sbrana ... skufi Primosha Truberia*. Faksimile. Ljubljana: DZS.

– –, (1575) 2003: *Catechismus zdveima izlagama. Zbrana dela Primoža Trubarja II*. Ur. Fanika Krajnc Vrečko. Ljubljana: Rokus. 37–410.

Zbrana dela Primoža Trubarja I–IV, 2007. CD. Ljubljana: Založba Nova revija.

Jožica NARAT (s sodelovanjem M. Merše in F. Novaka), 1997: *Alfabetarij Trubarjevega Catehismusa s dveima izlagama iz leta 1575*. Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (interna publikacija).

— — —

Mihael GLAVAN, 1996: *Trubarjev Katehismus z dvejma izlagama*. Priloga h Catehismus s dveima izlagama: ena pridiga od starosti te prae inu kriue vere ... vkupe sbrana ... skusi Primosha Truberia. Ljubljana: DZS.1–21.

Marjeta HUMAR, 2007: Protipomenskost v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24, Metode in zvrsti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 561–582.

Jože KRAŠOVEC, 1984: *Antithetic structure in biblical Hebrew poetry*. Leiden: E. J. Brill. Supplements to Vetus testamentum, 35.

Robert MARTIN, 1976: *Inférence, antonymie et paraphrase*. Strasbourg: Librairie C. Klincksieck.

France NOVAK, 1998: Besedje Trubarjevega dela Catehismus z dveima izlagama iz l. 1575. *Vatroslav Oblak, Obdobja 17*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 233–249.

Vatroslav OBLAK, 1891: Doneski k historični slovenski dialektologiji II. *LMS za leto 1891*.

Dodatek. Trubarjev katekizem z dvema izlagama od l. 1575. Ljubljana. 135–153.

Una PATZKE, 2000: *Antonymische Relationen und Text*. München: Verlag Otto Sagner.

Ljiljana ŠARIĆ, 2007: *Antonimija u hrvatskome jeziku. Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Jože TOPORIŠIČ, 1995: Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten. Kluge, Rolf-Dieter (ur.): *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. München: O. Sagner. 352–362.

Jef VERSCHUEREN, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.

Federico VICARIO, 2003: Note sull'ordine degli elementi in di verbi antonimi. *Linguistica XLIII*. Ljubljana. 3–12.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje – govornica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 169–174.

– –, 2005: Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost. Jesenšek, Marko (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 32). 206–220.

SUMMARY

In Trubar's *Katekizem z dvejma izlagama* (Catechism with Two Interpretations), written as a response to the publication of a Catholic catechism, the polemical tone and the defence of religious views that are characteristic of Slovene Protestant writings in general are highly polarised. This is reflected in the rhetorical/stylistic choice of lexico-syntactical antonymous dynamics with prevailing antonymous pairs in the role of antithetical contrast and complementary contradiction which corresponds to the pragmatic principles of argument and counter-argument. The positive or negative evaluation of socially, religiously and temperamentally defined groups of people – and their moral and spiritual qualities – is typified by antithesis as the basic stylistic element of rhetorical prose (the contrasting conception of faith of *Lutherans* and *Papists*, who are called *disagreeable*, *abominable*, *inimical*) or by merism, a characteristic stylistic element of the Bible, which juxtaposes the conceptual world and comprehends it in its complementary uniformity (*good-evil*, *heaven-earth*, *heaven-hell*, *God-Devil*, *God-Man*, *body-soul*, *flesh-blood*). At the lexical level, antonymy is most commonly expressed phrasally with a double formula or in an enumerative series by means of various grammatical devices: in conjunctive or disjunctive co-ordination (with the conjunctions *inu*, *oli*, *bodi ... bodi*) and in juxtaposition with radically different antonyms (*father-mother*, *master-mistress*, *servant-maidservant*, *low-high*, *poor-rich*, *clerical-provincial*, *hate-love*, *true-false*); morphologically with negational or antonymous prefixes (\emptyset -*ne*- (*verni-neverni* – believers–nonbelievers), *zuper-*, *anti-* (*antikrista* – Antichrist), *za-* / *pre-* (*zapovedati*, *prepovedati* – order, prohibit)); in verb phrases with the prepositional morphemes *zoper*, *čez* (*biti / stati / reči / govoriti zoper koga ali kaj* – to be, stand, speak against someone or something, *vpiti / kričati / lagati čez / zuper koga* – to shout, clamour, lie against someone). At the syntactical level it is verbalised clausally in prepositional phrases with the preposition *prez*, with negative particles and pronouns, with adverbs, and interclausally with adversative and intensifying coordinating conjunctions (*temuč*, *ampak*; *nekar (le) samuč – temuč tudi*). It frequently appears as a combination of multiple and manifold antonymous pairs or series. With regard to the verbalising perspective and the citing of arguments and counter-arguments from the point of view of advocates and opponents, there is an interchangeability of polar antonym pairs (the two series *old / true / divine / veritable–new / false / diabolical / mendacious faith* can apply both to Lutherans and to Catholics).

Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja

MAJDA MERŠE

*nštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI – 1000 Ljubljana, majda.merse@guest.arnes.si*

SCN I/1 [2008], 30–52

V prispevku je zarisan obseg rabe feminativov v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Predstavljene so osnovne pomenske skupine feminativov ter načini njihove tvorbe. Ženski pari moških poimenovanj so primerjalno z moškimi preverjeni glede pomenske skladnosti in glede pogostosti rabe. Predstavljene in vzročno pojasnjene so skupine samo moških in samo ženskih poimenovanj. Opozorjeno je tudi na način izbire zastopnikov skupin, sestavljenih iz moških in ženskih členov.

The paper discusses the usage of feminine designations in 16th century standard Slovenian by presenting their basic semantic groups and formational patterns. Feminine pairs of masculine designations, in comparison with masculine pairs, are examined based on semantic symmetry and the frequency of use. The paper presents and causally explains groups of just masculine and just feminine designations while discussing the manner in which representatives of groups composed of masculine and feminine elements were selected.

Ključne besede: slovenski knjižni jezik 16. stoletja, ženski pari moških poimenovanj, besedotvorje, skupine parnih poimenovanj

Key words: 16th century Slovene literary language, feminine pairs of masculine designations, word formation, groups of pairs designations

0 Poimenovalne potrebe, ki so se kazale pri prevajanju svetopisemskih in drugih verskih besedil, pa tudi pri pisanju samostojnejših, prevodno manj ali povsem neodvisnih del, so slovenske protestantske pisce 16. stoletja spodbudile tudi k iskanju in tvorbi ženskih parov moških (lastno- in občnoimenskih) poimenovanj.¹

¹ O obojespolnih poimenovanjih v slovenskem jeziku od *Brižinskih spomenikov* do začetka slovenskega knjižnega jezika prim. Pogorelec 1997: 6–7.

Omembe v Bohoričevi slovnici kažejo, da so t. i. feminativi v tedanji jezik(osl)ovni zavesti živeli kot posebna besedotvorno-pomenska kategorija. Na različnih mestih slovnice navedeni pari kot *kojn – kojnka* (Rofs – Röffin), *lev – levinja*, *psič – psičica* ali *psička*, *Lamberger/Lambergar – Lambergarica*, *Lublančič – Lublančica* ali *Lublanšica* itd.² izkazujejo tudi najproduktivnejše tvorbene modele ženskih parov v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Navedeni zgledi kažejo na izpeljavo iz lastnoimenskega in občnoimenskega moškega poimenovanja, na tvorbo iz prevzetega in iz domačega samostalnika, na izpeljavo s tvorbeno specializiranimi obrazilnimi morfemi (npr. *-ica*, *-inja*, *-ka*) ter s hkratno glasoslovno spremeno, nastalo na morfemskem stiku, ali brez nje.

1 Čeprav ženski pari ne spremljajo vseh moških poimenovanj, je tudi pri njih mogoče razlikovati dve osnovni skupini: redka lastnoimenska (npr. *Egipter – EgiptERICA*, *Jud – Judinja*) in številna občnoimenska poimenovanja, ki jih je mogoče nadalje členiti na več podskupin. Mednje spadajo pari, ki označujejo poklicna poimenovanja (npr. *apotekar/apoteker – apotekarica*,³ *kuhar – kuharica*, *kruhapek – kruhapekinja*, *mlinar – mlinarica*), v okviru teh tudi parna poimenovanja, ki označujejo položaje v družbeni strukturi (npr. *cesar – cesarica*, *kralj – kraljica*, *kraljič – kraljičica*, *firšt – firština*), parna poimenovanja vršilcev različnih dejavnosti (npr. *besednik – besednica*⁴) in nosilcev lastnosti, parna poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij (npr. *oča – mati*, *sin – hči*, *brat – sestra*, *preded – prebaba*; *boter – botra* itd.), živalska poimenovanja (*golob – golobica*) itd.

1.1 Na ženske pare moških poimenovanj znotraj pomensko zaokrožene skupine delujočih oseb, ki opravljajo različne poklice, je bilo že opozorjeno (Merše 2007). Mednje spadajo tudi naslednji pari: *ključar – ključarica*, *kmet/kmetič – kmetica*, *kramar/kramer – kramarica*, *mlinar – mlinarica*, *ošter – ošterica/oštarica*, *šulmojster – šulmojstrica*,⁵ *žnidar – žnidarica* itd. Večina od njih je bila značilna tudi za slovensko stvarnost 16. stoletja in pri večini so prevladovala omembe moških členov.

² V Bohoričevi slovnici navedene feminative so opazili številni jezikoslovci, ki so pisali o slovnici: npr. Kolarič 1971: 50, Toporišič 1987: 311, Ahačič 2007: 119–120.

³ Poimenovanja *apotekarica*, *kuharica* in *kruha pekinja* so v Bibliji omenjena v nizu izrazito ženskih poklicev in dejavnosti: npr. *Vafše Hzhere pak bo on jemal, de bodo Apotekarice, Kuharice, inu kruha pekine* (DB 1584: I, 153b). Dejavnosti vršilk poklicev so ugotovljive iz sobesedilnih rab ženskih poimenovanj, v primeru prekrivnih dejavnosti pa tudi iz omemb moških poimenovanj. Dejavnost *apotekarice* je npr. ugotovljiva iz sobesedilnih rab večkrat omenjanega *apotekarja* (ukvarja se z gojenjem in obdelavo zdravilnih in dišavnih rastlin (žlahtnega korenja) ter s prodajo zdravil (arcnij) in pripravkov).

⁴ Vidovič Muha (1997: zlasti 75–76) govori pri tvorbi parov tipa *besednik – besednica* (npr. *grešn-ical-ik*) o vzporedni (besedotvorni) podstavi za poimenovanje žensk in moških.

⁵ Par *šulmojster – šulmojstrica* sobesedilno dopolnjuje navedba para oseb ženskega in moškega spola, ki se učijo: *šularrec – šularica* (prim. Narat 1996: 268–269).

Med najbolj uveljavljena parna poimenovanja, ki so bila trdna sestavina slovenske stvarnosti 16. stoletja, spadata npr. *kmet* in *kmetica*, čeprav je *kmet* z različico *kmetič* pogosto omenjan, *kmetica* pa le po enkrat v dveh delih: v MD 1592 in v TPo 1595. Npr. *Bäwrin*. (Deutfch.) *ruftica*. (Latinè.) ***kmetiza***. (Windifch.) *villana*, *contadina* (Italicè.) (MD 1592: B2b). Tako *kmet* kot *kmetica* opravljata isto delo: obdelujeta zemljo in opravljata kmečka opravila. Tudi pri parih *mlinar* in *mlinarica* ter *kramar/kramer* in *kramarica* je mogoče predvideti opravljanje iste dejavnosti. V obeh primerih pogostnostno prevladujejo omembe moškega para: v DB 1584 sta omenjena *mlinar* (dvakrat) in *mlinarica* (enkrat), Megiser pa v obeh slovarjih navaja le *mlinarja*. Tudi pri parih *šulmojster* in *šulmo(j)stica* ter *kramar/kramer* – *kramarica* prevladuje moški par. *Šulmojstrica* je omenjena v KPo 1567, zatem pa v ponovni Juričičevi izdaji istega dela postile. *Kramarica* se v ne vedno najbolj obvestilnem sobesedilu pojavlja kar v štirih delih: v DB 1584 in v treh Trubarjevih biblijskih prevodih. Npr. *Lydia, ena Kramariza, veruje v'Crifufu* (DB 1584: I,)(¹IIIa).

Veččlensko skupino sestavljajo poimenovanja moškega in ženskega spola, ki označujejo izdelovanje oblačil in hkrati pokrivajo medsebojno povezane dejavnosti, kot so krojenje in šivanje: *žnidar* in *žnidarica*, *šivilja*, *šivkinja* in *mojškra* ter iz hrvaščine prevzeti *kreač* oz. *krejač*.⁶ Poimenovanja, ki so domnevno zbrana iz (geografsko) različnih okolij rabe, so glede na slovarsko umestitev sopomenska, čeprav bi njihovo različnost delno lahko opravičevalo tudi opravljanje deljenih delovnih obveznosti. *Šivilja*, *šivkinja* in *mojškra* se npr. pojavljajo kot slovarske ustreznice za nemško *Neherin* (MD 1592: K6a), *žnidarja* in *žnidarico* pa je sobesedilno uporabil tudi Trubar, čeprav omembi ne prinašata natančnejših podatkov o delokrogu moškega in ženskega vršilca poklica.⁷ Skupina izkazuje mešano sestavo tudi glede na izvor.

1.1.1 Za vsa ključna poimenovanja svetne oblastne strukture obstajajo parna poimenovanja: *cesar* – *cesarica*, *kralj* – *kraljica*, *firšt* – *firština*,⁸ *knez* – *kneginja*, *rihtar* – *rihtarica*⁹ itd. Ob *kralju* in *kraljici* se pojavljata še para, ki poimenujeta mlajše člane kraljeve družine: *kraljič* – *kraljičica* ter *kraljiček*

⁶ Prim. *Schneider* (Deutfch.) *fartor*. (Latinè.) ***shnidar***, Cr: ***kreazh***. (Windifch.) *sartore*, *ripezzatore*, *racconciatore de vesti*. (Italicè.) (MD 1592: N5a).

⁷ Prim. *SVETNIKI* [...] zhes ***Shnidarie*** S. Gutman (TC 1575: 273); *Crifufus nei taku gori v'fal od fmerti, koker ie Lazarus* [...] *oli te Vduue Syn* [...] *oli tige Shulmoiftra Szhy* [...] *oli ta Shnidariza Dorcas* (TR 1558: I, 4a).

⁸ *Firština* se v Bibliji, kjer je izpričana, pojavlja neodvisno od *firšta*. Med ženskim in moškim poimenovanjem je le slovnična, to je spolska razlika, sicer sta sopomenski. Npr. *Inu od letiga dne tudi taku poreko te Firfhtine v'Perfij, inu v'Medij, k'v'fém Viudom tige Krajla* (DB 1584: I, 262b) – *So werden nu die Fürstinnen in Persen vnd Meden auch so sagen zu allen Fürsten des Königs* (LB 1545: 902); *Sarai se rezhe, moja Gospa: Sara pak Gospa, firfhtina, satu ker je ona iméla nikar le eniga temuzh veliku folkou Gospa inu Mati biti* (DB 1584: I, 10b).

⁹ Pri *rihtarju* in redkeje navajani *rihtarici* ne gre vedno za poklicno opravljanje dejavnosti. Pri biblijski osebi Debóri je bila npr. sposobnost razsojanja povezana z modrostjo in s preroškimi močmi: npr. *VTemifim zhaffu je bila Rihtariza v'Israelu ta Prerokina Debora*

in *kraljička*.¹⁰ Med parna poimenovanja, ki se nanašajo na poklice svetnega značaja, spadata tudi splošno razširjeni *berič* s Trubarjevo glasoslovno različico *birič* in žensko poimenovanje *berička*, ki je navedeno samo v TA 1566, kjer zaključuje (abecedno uvrščeni) tričlenski niz besed na črko B (*Barbara brat berizhka* (TA 1566: A3a)). Tudi pomensko razmerje členov para *ribič* – *ribička* ni določljivo, saj se tudi *ribička* pojavlja samo v abecedariju in na seznamu besed, ki se začenjajo na črko R. Ob *gospodarju*, rabljenem v osnovnem pomenu ‘lastnik materialnih dobrin’,¹¹ nastopa tudi *gospodinja*, ki se rabi predvsem v dveh pomenih: ‘ženska, ki opravlja ali vodi domača, hišna dela’ in kot ‘gospodarjeva žena’. Med uveljavljene pare se uvrščata tudi poimenovanji *gospod* – *gospa*. Ženskemu členu se kot sopomensko poimenovanje tujega izvora pridružuje *frava*, ki je izpričana v TPo 1595, nastopa tudi kot sestavina besednih seznamov iz Trubarjevih prvih abecedarijev (iz leta 1550 in 1555), kot narečna (koroška) sopomenka *gospe* je navedena v drugem registrskem stolpcu DB 1584, z oznako Carn. pa jo navajata tudi oba Megiserjeva slovarja: *Fraw.* (Deutfch.) *Domina.* (Latinè.) *Gospá,* Carn: *Frava.* (Windifsch.) *Signora,* *Madama* (Italicè.) (MD 1592: Ea). Moški in ženski predstavnik mlajšega rodu sta poimenovana kot *gospodec* (v KPo 1567) ali *gospodičič*, ki je bil splošno znan, in *gospodična*, ki se je prvič pojavila v DB 1584. Glede na pogosto izkazano vzporedno rabo posebej izstopata tudi *hlapec* in *dekla*.

1.1.2 Obsežno skupino sestavljajo večinoma izglagolska poimenovanja moških in ženskih vršilcev različnih dejavnosti: *bojnik* – *bojnica* (obstaja velika razlika v pogostosti rabe: *bojnica* je npr. zapisana enkrat samkrat (*Sdaj pak ti bojniza, pèrpraulaj fe: Sakaj nas bodo oblegli* (DB 1584: II, 117b) – *Aber nu du Kriegerin / rüste dich / Denn man wird vns belagern* (LB 1545: 1622), kar omogoča uresničitev enega samega pomena, *bojnik* pa je uporabljen pogosto, v velikem številu del in z razširjenim pomenskim spektrom. Poleg pomena ‘bojovnik, vojščak’ izkazuje tudi pomen ‘ubijalec, morilec’ (npr. *Inu vfi Bojniki morajo puštiti roke pafti* (DB 1584: I, 298b) – *Vnd alle Krieger müssen die Hand lassen sincken* (LB 1545: 1030); *Sakai pravi, Pravizhan osdravlienik /.../? Kâr ne pride sârdito, kako ie bil /.../ pèrfhal /.../ h’Kainu k’boizu alli boiniku fvoiga brata Abela* (KPo 1567: XII)). Na vršilce obeh spolov kažeta tudi pogosto omenjana samostalnika *coprnik* – *coprnica*.¹² S splošno rabljenim moškim poimenovanjem *delavec*, ki ga le v TC 1575 spremlja po ustaljenem

(DB 1584: I, 134b) – *V tistem času je Izraelu sodila Debóra, Lapidótova žena, žena prerokinja* (SP 1996: 305).

¹⁰ *Kraljička*, ki je ob *kraljičici* navedena v BH 1584, se zaradi manjše uveljavljenosti besedotvornega obrazila uvršča med poskusne tvorjenke.

¹¹ Pomenske razlage so večinoma prevzete iz SSKJ, v primerih, kadar bodisi besede ali njihovi pomeni v priložniku niso izpričani, pa so izdelane priložnostno.

¹² Kljub pogosti rabi obeh je bilo moško poimenovanje v primerjavi z ženskim parom vendarle večkrat omenjano (*coprnik* v 15 delih – *coprnica* v 9 delih; razmerje v DB 1584 pa je npr. *coprnik* 40 × : *coprnica* 4 ×).

besedotvornem vzorcu izpeljana *delovica*,¹³ so domnevno lahko zaobsežene osebe moškega in ženskega spola (npr. *en Delovez je fvojga lona vrejden* (DB 1584: III, 115b)). Na osnovi vrste in značilnosti sobesedilno omenjenih del, ki so jih opravljale osebe, poimenovane kot *delavci* (npr. v biblijskih prevodih), pa je nasprotno mogoče sklepati, da se je poimenovanje večinoma nanašalo samo na osebe moškega spola, saj bi jih ženske ne mogle, smele ali znale opravljati. Npr.:

Ti imafsh tudi veliku Delauceu, Sydarjeu inu Zimèrmanou, h'kamenju inu k'lejffu, inu vse shlaht modre na vfkàrèfshne dellu od slata, frebra, brona inu od shelésa, pres zhifla (DB 1584: I, 230b); *Taku fo vfi modri Moshje, mej témi Delauci sturili tu dellu, Prebivalifzhe /.../ Kerubime fo sturili cillu kunshntnu* (DB 1584: I, 59b); *Inu je poslal eniga Hlapza /.../ h'tém Delauceu, de bi od téh Delauceu vsel, od sadu tiga Vinograda. Ony fo ga pak vseli, inu fo ga stepli, inu fo ga puftili prasniga od jébe* (DB 1584: III, 26a).

V isto skupino bi bilo po pomenskem kriteriju mogoče uvrščati tudi dobro znane in uveljavljene domače pare: *pevec – pevka/pevkinja*,¹⁴ *prešušnik/prešuštnik* (tudi *presuštnik, prešušnik, prešustnik*) z ženskimi pari, *prijatelj – prijateljica, služabnik – služabnica, sovražnik – sovražnica*, pa tudi *prerok – prerokinja, varih – varišica ter varuh – varušica* itd. Pri vseh je pogosteje rabljen moški člen, pogostost uresničevanja dejanj in stanj, ki jih izražajo glagoli kot *sovražiti*, pa tudi *služiti, peti* in drugi, pa je imela za posledico ne le izoblikovanost poimenovanj za vršilce dejanj ali nosilce stanj obeh spolov, ampak tudi večkratno rabo ženskega člena. V isti okvir sodi tudi par *prikupavec ‘ein frawen wirt, oder Hurenwirt’ – prikupavica ‘hurenwirtin’* (MTh 1603 (1977): 151), ki pa se za razliko od prej naštetih zunaj MTh 1603 ne pojavlja. V skupino sodi tudi več parnih poimenovanj s prevzeto podstavo: npr. *klafar – klafarica, merdrar – merdrarica*, tudi *mordar/mordrar – mordarica, martrnik – martrnica* itd.

1.1.2.1 Med najbolj znane pare se uvrščata pomensko razširjeni poimenovanji *kurbar* (tudi *kurber* in *kurbir*) in *kurba*,¹⁵ ki sta – običajno posamično, le redko skupaj – zelo pogosto rabljeni (npr. *S. Paul te Verne zheftu inu oftru opomina inu prau, de oben nezhisti smerdezhi Curbar oli Curba ne pride v nebeffa* (TC 1575: 387)). Tako prevedena kot samostojnejša dela kažejo, da se v nove pare večkrat povezujejo tudi členi iz različnih besedotvorno oblikovanih parov: npr.

¹³ Npr.: *vdinani inu naieti delouci inu delouice* (TC 1575: 361). Par kot zgled uveljavljenega tvorbenega modela (poleg para, kjer je ženski člen izpeljan z obrazilom *-inja: prerok – prerokinja*) navaja tudi Novak (2001: 115), ki hkrati omenja, da je bila tudi tvorba imen za ženske osebe živahno področje besedotvornega delovanja.

¹⁴ Pogosteje rabljena je bila *pevkinja* (v DB 1584 se pojavlja 6×; npr. *Left fim fi tudi dobil Peuce inu Peukine* (DB 1584: I, 328b)), danes uveljavljeno poimenovanje *pevka*, ki ga je Dalmatin uporabil v svojem prvem delu (DJ 1575), izpostavila pa tudi Bohoričeva slovnica, za *pevkinjo* številčno zaostaja (skupno 2 primera).

¹⁵ V DB 1584 se npr. *kurba* pojavlja 56×, *kurbar* pa 18×, v TPO 1595 pa je številčno razmerje pojavitev ženskega in moškega člena para 15× : 10×.

Tu ferze je ena Kurba, ta falsh Vera je en loter (TPo 1595: II, 253) – *Das hertz ift ein hur / der falsche glaube ift ein bub* (TPo 1595: II, CLb). Preko tujih prevodnih ustreznih je potrjena tudi pomenska povezava poimenovanj *dinarica – pular*.¹⁶ *Béshi Dinnarizo, de nepadefh v'nje fhtrike* (DB 1584: II, 157) – *Fleuch die Bulerin / das du nicht in jre stricke fallest* (LB 1545: 1764) – *Ne približuj se lahkoživki* (SP 1997: 1374). Poimenovanji hkrati širita izbor poimenovanj za osebe, ki se vključujejo v prostitucijo. Mednje poleg že navedenih (npr. *prikupavec – prikupavica*) spadata še para *loter – lotrica*, *rufijan – rofijanka* 'zvodnik – zvodnica'. Npr.: *Oli ta Sludi no napela vmei hude nezhiste lotre inu htim Roffiankom, de ob nee zhaft prido* (TC 1575: 148).

1.1.3 Več parov sestavljajo tudi poimenovanja moškega in ženskega spola, ki jih označujejo tipične lastnosti ali stanja: npr. *grešnik – grešnica*,¹⁷ *norec – norica*,¹⁸ *neverni/nevernik – nevernica*; *doktor/doktar* in *doktorca*.¹⁹ Za vse tri naštetá ženska poimenovanja je v primerjavi s parnimi moškimi značilno zelo redko pojavljanje. Na široko in pogosto rabo samostalnika *norec* v primerjavi z redkeje uporabljeno *norico* npr. zgovorno kaže tudi številčno razmerje v DB 1584: *norec* se pojavlja 177 ×, *norica* pa samo dvakrat.²⁰ Za oba člena zadnjega para sta praviloma značilna znanje in modrost. V TPo 1595 enkrat samkrat ekspresivno (z manjšalnim pomenom) uporabljeni *doktorčič* pa ostaja brez ženskega para.

Moške in ženske člene parov, izpeljanih iz iste pridevniške podstave, lahko nadomeščajo sopomensko rabljene zveze pridevnikov in samostalnikov.²¹ Samostalniški deli prilastkovnih zvez poimenujejo moško ali žensko osebo, ki je nosilka lastnosti, izražene s pridevnikom. Npr. *Sakaj ferdit zhlovik vushge*

¹⁶ Npr. *pular* -ja m, amator, Carinth. pular, (< Buhler), Liebhaber, Buler (MTh 1603 (1977): 156).

¹⁷ Bajec (1950: 86) navaja, da je pripona *-nik* nastala iz *-ьn + ikъ* (npr. *grešnik* iz *grěšьn + ikъ*, kar ga uvršča med izpridevniške tvorjenke). Prim. tudi Vidovič Muha 1986: 356. Omenja pogostost obrazila *-ik*, ki se razvršča na besedotvorno podstavo iz vrstnega pridevnika. V DB 1584 sta *grešnik* in *grešnica* v razmerju 150 : 3.

¹⁸ Npr.: *Norci ferrahtujo modroft inu navuk* (DB 1584: I, 317a) – *SKusi modre Shene fe hifha gori zimpra: ena noriza pak jo doli dere s'fvoim djanjem* (DB 1584: I, 321b).

¹⁹ Žensko poimenovanje se nanaša na Jezusovo mater Marijo: *ona ta velika Doctorza inu Prerokynja, katera ie vuzheneifha, kakor vfi Apostoli inu Preroki, te lube Elizabethe peifstinja inu Kluzhariza poftane* (TPo 1595: III, 133) – *das sie / die groß Doctorin vnd Prophetin / die gelerter ift / denn alle Apostel vnd Propheten / der lieben Elisabeth kindermagd vnd Kellerin wird* (LH 1566: III, LXXVIII). Ženska poimenovanja, nanizana v zgledu, izkazujejo tvorbo z obema najproduktivnejšima obraziloma: *-inja* in *-(i)ca*; različica *-ca* je nastala z redukcijo nenaglašene *i*-ja.

²⁰ Podobno številčno razmerje v DB 1584 izkazujejo tudi poimenovanja *neverni/nevernik* ter *neverna/nevernica*, ki se drugje ne pojavljata: 154 × : 149 × : 1 × : 1 ×.

²¹ O soobstajanju in izmenljivosti besedotvorno različnih, hkrati pa sopomenskih poimenovanj (npr. *bolni – bolnik*, *grešni – grešnik*) v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stol. prim. Legan - Ravnikar 2007: zlasti 109–110 in 113–114. Na sopomensko razmerje med besednozveznimi poimenovanji tipa *bolan človek* in enobesednimi tvorjenkami (npr. *bolnik*) v DB 1584 je opozorila J. Narat - Šrekl 1991: zlasti 65–66.

kreg, inu Neverni zhovik dobre priatele smoti (DB 1584: II, 164a) – *Denn ein zorniger Mensch zündet hadder an / vnd der Gottlose verwirret gute Freunde* (LB 1545: 1791).

1.1.4 Med parnimi izsamostalniškimi tvorjenkami so tudi take, ki označujejo pripadnike in pripadnice različnih skupnosti: npr. *purgar* – *purgarica*.²² Vzporedno omembo obeh členov v TPo 1595 je spodbudila Lutrova prevodna predloga:

Per tem my ne hozmo, aku Bug hozhe, biti, Temuz /.../ hude purgarje inu purgarize tukaj puštiti, kateri /.../ ta Evangelium preganjajo /.../ tijsti bodo tukaj morali plazhati (TPo 1595: I, 10) – *Da wollen wir / ob Gott wil / nit bey fein / sonder /.../ böfe Burger vñ Bürgerin da lassen / die jetzt /.../ das Euangelion verfolgen /.../ diefelbigen werden da bezalen müffen* (LH 1566: I, VII).

1.1.5 Med značilna besedotvorna razmerja se uvrščajo tudi pari samostalniške rabe pridevnika moškega spola in ženska obrazilna tvorjenka: npr. *hudobni/hudobnik* in *hudobnica*,²³ ki se parno ne moreta povezovati, saj ju razdvaja izkazani pomen samostalnika ženskega spola 'mrzlica'.

1.1.6 V cerkveni hierarhiji je moških poimenovanj, ki bi potrebovala vzporedno izpeljavo ženskega para, malo. Poleg osnovnega poimenovalnega para *menih* – *nuna*, s katerim sta označena pripadnika moškega in ženskega samostanskega reda, obstajajo še pari *priol* – *priolovka* oz. *prior* – *priorivica*²⁴ ter *apat* (tudi *abat*, *apt* in *opat*) – *abačica* (tudi *abtašica*), ki s poimenovanjem predstojnikov posredno kažejo na obstoj različnih (moških in ženskih) samostanskih redov. Npr.

Ampak de bi te Menishke inu Nunske Oblube, kir oblubio pres Mosh oli pres Shen shiueti do smerti, Vbushtui prebiuati, Inu nih Appatu, Priolu, oli Abbazhici oli Prioriuici pokorni biti, Ena taka della inu take velike Boshye Slushbe bile, De fo bulshe, inu fuetishe koker ty drugi Stanuui (TAr 1562: 81b).

²² *Purgarica* se kot par splošno razširjenega *purgarja* pojavlja samo v TPo 1595, kjer sta v razmerju 1 × : 55 ×.

²³ Protestantski pisci so najraje segali po posamostaljeni obliki pridevnika *hudoben*: *hudobni*, ki se pogosto protipomensko povezuje s *pravičnim* (npr. *Kadar pravižhni premagajo, taku cillu lipu gre: Kadar pak hudobni gori prideo, fe morajo ludje skrivati* (DB 1584: I, 327a)), tvorjenko *hudobnik* je brez neposrednega Lutrovega vpliva enkrat samkrat uporabil Dalmatin v *Bibliji* (*Raunu kakôr de bi ta Hudobnik satu tukaj fedil, de bi on imel tu Kêrfzhanstivu martrati s'Postavami* (DB 1584: II, 89a) – *Als sesse er darumb da / das er die Christenheit / mit Gesetze /.../ muste zuplagen* (LB 1545: 1518). *Hudobnica* se v pomenu 'mrzlica' pojavlja v obeh Megiserjevih slovarjih: npr. *Fieber*. (Deutfch.) *febris*. (Latinè.) *Cr. febra, simniza. mersliza, hudobniza, treshlika*. (Windifch.) *febre*. (Italicè.) (MD 1592: D7).

²⁴ Vsa štiri navedena poimenovanja so znana iz Trubarjevega jezika, od koder je tudi par *apat* – *abačica*, različico *abtašica* pa navaja Megiser v slovarju iz leta 1603: *abtašica* – *e ž, antiſtiita, abtaſhiza, Priorin oder Aptissin* (MTh 1603 (1977): 3).

Izmenična raba različic *priorivica* (1 ×) in *priolovka* (1 ×) kaže, da najprimernejši tvorbeni način ženskih poimenovanj še ni bil izbran. K variantnosti prispeva tudi neodločenost glede izbire moškega člana (v TAr 1562 je dvakrat izpričan *priol*, v TPo 1595 pa enkrat *prior*).

Rabo para *bog* – *boginja* omogoča mnogoboštvo, kar jasno kažejo tudi biblijski prevodi: npr. *tu Mestu Ephesus flushi tej veliki Bogini Diani* (DB 1584: III, 72b). Želja, postati podoben Bogu, je bila odločilna pri ravnanju prve ženske – Eve, vplivala pa je tudi na uporabo poimenovanja samostalnika *boginja* v nekoliko spremenjenem pomenu (kot ženskega para edinemu znanemu (krščanskemu) bogu):

Sakai kakor ie Hudizh Euy /.../ obliubil, ako od Sadu prepouedaniga Driuefa iedla bude, tako bude Boginia, ter io ie tako stem sapelial (JPo 1578: III, 57b (prav 107b)) – *Denn wie der Teuffel Eua /.../ verheyst /.../ wo sie von der verboten Frucht effe / folt sie ein Göttin werden / verführte sie also damit* (SA 1566: III, LXXXVII).

Iz nemščine prevzeti samostalnik *far*, ki je v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja nevtrarno rabljen v pomenu ‘duhovnik’,²⁵ spremlja dvakrat navedeni (enkrat v TR 1558, drugič pa v predgovornem besedilnem okolju v TT 1577) ženski par *farica*, ki je v TR 1558 zanesljivo rabljena v pomenu ‘žena farja/duhovnika’: »Zaharias S. Iansha Ozha ie bil en Far, Elizabeta nega Mati ie bila ena Faryza, sta V fakonu vkupe veliku leit prebiuala /.../ inu slushila prou Bogu« (TR 1558: e2b).²⁶

Žensko poimenovanje spremlja tudi izrazito prevladujočega *predigarja*. V DB 1584, kjer se pojavlja *predigarica*, je medsebojno razmerje $94 \times : 2 \times$. *Predigarica* se obakrat (v dveh zaporednih povedih) pojavlja v označevalni vlogi: »Jerusalem ti **Predigariza**, povsdigni tvojo shtimo (DB 1584: II, 16a) – Jerusalem du **Predigerin** heb deine stim auff« (LB 1545: 1229).

Člena para *krščenic* – *krščenica* je v 16. stoletju povezoval pomen ‘pripadnik/pripadnica krščanske vere’: npr. »Cristiani ali **Karfzheniki** so imenovani vsi Verni (DB 1584: I),(IIIb); *Sakai ta beffeda, Ieft sem ena Kerfzheniza sapopade ufe Articule, kir hti Kerfzhanfski Veri flishio*« (TO 1564: 160b).

1.2 Parna poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij

1.2.1 Temeljni člen sorodniških razmerij predstavlja poimenovalni par *oča* – *mati*. Poimenovanji sta običajno rabljeni v prvem pomenu: *oča* v pomenu ‘moški v odnosu do svojega otroka’, *mati* pa v pomenu ‘ženska v odnosu do svojega otroka’. Samostalnika sta primerljivo pogosta. Npr. *Sakaj ona nej imela ni Ozheta ni Matere* (DB 1584: I, 236a, pravilno 263a). Opazna posebnost je

²⁵ Npr. *VTim zhaffu tiga Erodesha Krala te Iudouske deshele, ie bil en Far, od te Abiaue zhrede, timu ie bilu Ime Zaharias, nega shena ie bila /.../ Elizabeta* (TT 1581–82: 217).

²⁶ O duhovniški službi v stari in novi zavezi in o Zahariji kot duhovniku prim. *Biblični leksikon*, 1984: 258, 778.

narečno izpričana poimenovalna variantnost moškega člena razmerja, saj *očeta* spremljata še *atej*²⁷ in *atel*, poimenovanje *mati* pa ostaja brez različic. Drugi par sorodstvene verige predstavljata korensko različni poimenovanji *sin* in *hči* (npr. *on nej ficer obeniga Synu ni Hzher imèl* (DB 1584: I, 140a). *Hči* v Trubarjevem jeziku obstaja tudi v glasoslovni različici *šči* (npr. *Syn, Szhi* (TC 1575: 304)), v ZK 1595 pa se ji pridružuje še besedotvorna različica *hčerka* (*Inu je taku ta lubi Ozhaniz fvoje nar vekshi vešseljé imèl nad tem, kir je njegova Hzherka neko-tere lepe fhpruche /.../ svunaj snala povedat* (ZK 1595: 40)).²⁸ Parno razmerje se ohranja tudi na nivoju manjšalnic (*sinek* in *sinko* – varianti so uporabljali zlasti Trubar, Krelj in Juričič, ter *hčerčica*, znana iz Trubarjevega novozaveznega prevoda in iz DB 1584: npr. *Sakaj ena Shena je od njega flifhala, katere Hzherzhiza je imèla eniga nezhistiga Duha* (DB 1584: III, 23a)). Stare starše poimenuje par z dvočlenskim, sopomenskim moškim izhodiščem: *ded/dedec* – *baba*. Npr. *Moj Dejdez, Iesus* (DB 1584: II, 153b);²⁹ *Nahor, Abrahamou Ded* (DB 1584: I,)(¹IVb) – *inu ieft fmishlauam na to tuio Vero, kir ie pres hynena vtebi, katera ie poprei prebiuala vtui Babi Loidi, inu vtui Materi Euniki, inu ieft fem faguishan de tudi vtebi* (TL 1567, 69b).³⁰ Med splošno uveljavljenima sopomenkama *ded* in *dedec* je bil zadnji po številu rab celo na prvem mestu. Obe sta navedeni tudi v Megiserjevih slovarjih, ki prinašata parna poimenovanja še bolj oddaljenih sorodstvenih stopenj: *preded* in *prebaba* ter *prevnuk* in *prevnuka*. Iz tujih ekvivalentov za člena zadnjega para je razvidno, da gre pri *prevnuku* dejansko za moškega potomca in ne morda za spolsko nevtralnno poimenovanje (npr. *Kindskindsohn*. (Deutfch.) *pronepos*. (Latinè.) *prevnuk*, (Windifch.) *figlivolo di mio nepote per dritta linea* (Italicè.) (MD 1592: H2b)).

Sorodstveno strukturo izrisujejo še naslednja parna poimenovanja: *Brat* – *sestra*; samostalnika sta uporabljena v osnovnem in v drugotnih pomenih (npr. *Obtu vi mui lubi Bratie inu Sefstre* (TC 1575: 415),³¹ kjer gre za aktualizacijo pomena ‘kdor je komu soroden po mišljenju ali usodi’). *Stric* – *teta*: *Mui dobri*

²⁷ Oblika je s pripisano oznako *Carinth*. navedena v MTh 1603 (1977): 5. Različico *atel* je uporabljal Trubar: npr. *Abba, Pater, Tu ie, Lubi Atel, lubi Ozha* (TR 1558: N4a). Na nenevtralnno poimenovanja posredno kaže sopojavljanje značilnega prilastka (*muj* ali *lubi*), s katerim je posebej poudarjeno bodisi sorodstveno razmerje govorečega ali njegova čustvena navezanost na roditelja.

²⁸ Navedeni zgled izkazuje tudi tvorbeno različico *očeta*: *očanec*, ki mu na osnovi sobesedila ni mogoče pripisati jasno izražene pomenskorazločevalne lastnosti. Prim. tudi: *Gdu ie omiflil inu shivil tiga Ozhanca Iakopa kateri ie ob palici zhes Iordan fhal, inu ie nasai pèrfhal s'veliko mnoshico* (KPo 1567: LXIXb) – *Wer ernehrte den Ertzuatter Iacob / da er am stab vber den Iordan gieng vnnd kam wider mit groffem volck* (SA 1559: I, LIIIb). Predvidevati je mogoče, da ga označujejo lastnosti (npr. spoštovanje pravih vrednot, starost in častitljivost), ki so ob drugem še danes sestavine njegovega pomena.

²⁹ Prim. *MEin Grosvater Jesus* (LB 1545: 1752).

³⁰ Prim. slovarski sestavek *baba* – Novak v Merše, Novak, Premk 2001: 44–45.

³¹ Prim. slovarski sestavek *brat* – Novak v Merše, Novak, Premk 2001: 48–50.

poshteni Sofid, **Striz**, *Boter oli periatel* (TC 1575: 223);³² **teta** (*tetta*, *Mutter-schwester*, *Vaterschwester* /.../) (MD 1592 (1967): 141); *Inu pole, Elisabet tvoja Teta, je tudi nofsezha eniga Synu* (DB 1584: III, 30a) – *Vnd sihe / Elisabet deine gefreundete / ist auch schwanger mit einem Son* (LB 1545: 2071); *Nihzhe fe néma k'fvoji blishni Teti pèdrushiti* (DB 1584: I, 71b) – *NJemand sol sich zu seiner nehesten Blutfreundin thun* (LB 1545: 234). Zadnja dva zgleđa kažeta, da je *teta* v protestantskih biblijskih prevodih večkrat nadomeščala Lutrovo splošnejše poimenovanje za krvno sorodnico.³³ Pojavljanje poimenovanja *strina* v pomenu 'stričeva žena' (npr. *Ti némafsh tvojga Ozheta Brata fram odgèrniti, de bi njega sheno vsel. Sakaj ona je tvoja Strina* (DB 1584: I, 72a) – *DV solt deines Vaters bruder shamd nicht blössen / das du sein Weib nemest / denn sie ist deine Wase* (LB 1545: 235)),³⁴ ki je etimološko (Bezljaj 1995: 328–329) in pomensko tesno povezano s *stricem*, odpira možnost manj aktualne parne kombinacije, v katero bi bil prav tako včlenjen *stric*. Slovarko zabeležena so tudi poimenovanja naslednjega sorodstvenega kroga: *tetič* 'der Sohn der Tante' – *tetična* 'die Tochter der Tante' (v MD 1592), ter *strinič* 'Vattersbruderskind', ki je (enkrat) naveden tudi v DB 1584 kot enobesedna sopomenka besednozveznega poimenovanja: *ga more eden njegovih Bratou réfhiti, ali njegovou Striz, ali *ftrizheu fyn *Strinizh* [robna opomba] (DB 1584: I, 76b)). Splošno uveljavljen je bil poimenovalni par *tast* – *tašča*. Na poudarjeno vlogo ženskega člana para kaže obstoj različno uveljavljenih sopomenk: *polnica* in *svekrv*. Obe poimenovanji navajata Megiserjeva slovarja, *polnico* pa je uporabljal tudi Trubar.

Kot ženski par sopomenskih poimenovanj *svak* in *dever* (pisno *diver*) – prvi je pogosteje rabljen kot drugi – bi bilo predvsem na osnovi sobesedilne rabe in sočasne slovarske registracije mogoče upoštevati večpomensko *nevesto* (*Schägerin*. (Deutſch.) *fratria*. (Latinè.) *nevesta*. (Windifch.) *moglie del fratello* (Italicè.) (MD 1592: N7a); *Hzhy fe stavi supèr Mater, *Snaha je supèr Tafzho *Nevéfta* [robna opomba] (DB 1584: II, 118b),³⁵ ki je sicer ustaljeni ženski par samostalnika *ženin*, v pomenu 'svakinja' pa par *svaka*. Zunaj sorodstvene strukture, čeprav še vedno blizu nje, se umešča par *očim* – *mačoha*. Njegova

³² Vsi samostalniki moškega spola, naštetih v zgledu, imajo kot poimenovanja najosnovnejših sorodstvenih in medčloveških razmerij ob sebi tudi ženske pare (npr. *sosed* + *soseda*, *stric* + *teta*, *boter* + *botra*, *prijatelj* + *prijateljica*), ki so sicer prav tako splošno uveljavljeni, vendar redkeje rabljeni od moških členov para.

³³ V slovarju, ki je dodan izdaji LB 1545 v DTV (1974) in ki zajema zastarelo, manj znano in težko razumljivo Lutrovo besedje, je samostalnik *blutfrud(in)* pojasnjen kot '(Bluts-) Vervandter' (LB 1545 (1974): 311*).

³⁴ V LB 1545 uporabljeni samostalnik *wase* je razložen kot 'tante' (LB 1545 (1974): 388*). Ustreznica *teta* je uporabljena tudi v SP 1966, kjer je navedeno mesto prevedeno takole: *Ne odkrivaj nagote brata svojega očeta; ne bližaj se njegovi ženi; tvoja teta je!* (SP 1996: 170).

³⁵ Orožen (1996: 212–213) posebej obravnava kranjsko-slovenske ali bezjačke kontaktne sinonime (tudi *nevesto*), ki so postopoma (preko robnih navedb) postajali del Dalmatinovega knjižnega jezika.

člena opredeljuje enako razmerje do tretje osebe – otroka zakonskega partnerja, ki se slovarsko tudi pojavlja v obeh spolskih različicah: *pasterek* – *pasterkinja*.

Našteti pari kažejo, da je pri sorodstvenih poimenovanjih pogosto izpričana nadomestna osnova: npr. *oča* – *mati*, *sin* – *hči* itd.

Na sorodstveno verigo je mestoma pokazano le z izbranimi členi. Pričenja jo bodisi njen izhodiščni člen ali poimenovanje, ki označuje najbližjega sorodnika osebe, o kateri se govori. Npr.: »*inu bo sturil, kar nefo njegovi Ozheti inu Dejdi mogli sturiti* (DB 1584: II, 102b); *De en Ozha fam ne ima fuiga Synu, do smerti byti*« (TC 1575: 353).

1.2.2 Biološko različnost človeka v različnih življenjskih obdobjih poimenujejo pari *mož* – *žena* (npr. *kadar je Bug Zhlovéka bil stvaril, po podobi Boshji /.../ Moshu inu Sheno je on nje stvaril* (DB 1584: I, 4a) – *Da Gott den Menschen schuff / machet er jn nach dem gleichnis Gottes / Vnd schuff sie ein Menlin vnd Frewlin* (LB 1545: 2)),³⁶ *hlapčič* – *deklica*, tudi *hlapčič* in *dečla*,³⁷ kjer je pri moškem členu razmerja z obrazilom *-čič* domnevno aktualiziran le pomen mladosti, ne pa tudi majhnosti (npr.: *Tu je ta Poftava, sa to, katera eniga Hlapzhizha, ali Déklizo rodi* (DB 1584: I, 68a); *inu fe néfo fhonali, ni Hlapzhizheu ni Dézhel, ni Stariga ni Dedzou* (DB 1584: I, 250b) – *vnd verschonete weder der Jünglinge noch Jungfrauen / weder des Alten noch der Grosveter* (LB 1545: 854); *Sakaj kakòr en Hlapzhizh lubi eno Dezhlo, taku bodo tebe tvoji otroci sa lubu iméli* (DB 1584: II, 24b)).

Mož v Bibliji (in v drugje navedenih biblijskih odlomkih) nastopa tudi v paru z istokorenskim samostalnikom ženskega spola *možica*: »*Inu Adam je djal: Letu je vfaj vshe kuft od moih kofty, inu meffu od mojga meffa: Ona bo Moshiza imenovana, satu, ker je is Moshu vseta*« (DB 1584: 1585: I, 2b).

Ob splošno razširjeni *možici* se v TC 1550 pojavlja še različica *možiča* (*ona bode Mofhyzha imenouana* (TC 1550 (6a)). Na dejstvo, da je Bog ustvaril prvo žensko iz moške kosti, je pokazano tudi z besedno tvorbo, saj je *možica* izpeljana iz samostalnika *mož* s specializiranim obrazilom *-ica*.³⁸

Sobesedilne rabe samostalnikov ženskega spola kažejo na raznosmerne pomenke širitve: *deklica* je uporabljena tudi v pomenih 'dekle' in 'devica' (npr. *ta Dézhla nej dékliza najdena /.../ Satu ker je ona eno noroft v'Israeli sturila, de se je v'fvojga ozheta hifhi kurbala* (DB 1584: 111b) – *das die Dirne nicht ist jungfraw finden* (LB 1545: I, 176)).

1.2.3 S pari kot npr. *boter* – *botra*, *sosed* – *soseda* pa so parno zaobsežena tudi druga medčloveška razmerja. Npr.:

³⁶ Par se običajno uporablja za označevanje zakonskih partnerjev (npr. *TEm pak kir fo v'Sakoni, sapovém /.../ de fe Shenu nelozhi od Moshá* (DB 1584: III, 91b)).

³⁷ *Dečla* je pogosto rabljena v enem izmed dveh osnovnih pomenov: 'dorasla mlada ženska, ki še ni poročena' in 'doraščajoča oseba ženskega spola'. Npr.: *Sakaj takove Suknje fo Krajleve Hzhere nofsile, dokler fo Dezhle bile* (DB 1584: I, 174b).

³⁸ V sodobnem biblijskem prevodu (1996) je tvorba tekla v smeri *mož* + *inja* → *možinja* (*Tedaj je človek rekel: »To je končno kost iz mojih kosti in meso iz mojega mesa; ta se bo imenovala možinja, kajti ta je vzeta iz moža.«* (SP 1996: 54–55).

Vi **Botri inu Botre**, vi imate veiditi fa kai inu fa zhes volo ste vi od tih Starisheu letiga Diteta, kletimu Kerszhouanu naprosheni inu pouableni (TC 1575: 425); Taku govori vshe sdaj pred tém Folkom, de profsi flejdni od fvojga **Sofséda**, inu flejdna od fvoje **Sofséde** freberne inu slate Poffode (DB 1584: I, 41b).

Dokazilni zgled za obstoj para *sosed – sosed* kaže, da se hotenemu začetnemu razlikovanju med osebami moškega in ženskega spola prilagajajo tudi nadaljnje omembe oseb. Z moškim poimenovanjem *sosed*, zlasti z njegovimi množinskimi oblikami (npr. *sosedi/sosedje*), pa so praviloma mišljene osebe moškega in ženskega spola: *TRy lépe rizhy fo l...l Myr mej bratmi, lubesan mej soffedmi, inu kadar fe Mosh tër Shena dobru mej fabo glihata* (DB 1584: II, 163a).

Pogostnostno razmerje, ki ga kažejo rabe členov para *vdovec – vdova*, je zgovorno: zaradi socialne ogroženosti, ki je nastopila po moževi smrti, je bila (predvsem v biblijskih besedilih)³⁹ zelo pogosto omenjana *vdova* (v DB 1584 128 ×), *vdovec* pa le v treh delih: v dveh Trubarjevih (po ena omemba v TAR 1562 in v TC 1575) in v TkM 1579 (dve omembi); vse štiri omembe so del para: npr. *MOLITOV ENIGA Vdouza inu ene Vduue* (TkM 1579: 109b); *left fim ena Vduva, ena Shena kir trouam, inu moj Mosh je vmèrl* (DB 1584: I, 175a). Zgled *OBeno Vduvo ali Siroto nereshalite* (DB 1584: I, 49a) opozarja, da so šibkejši in bolj ranljivi plasti človeške družbe pripadale tudi sirote. Samostalnik *sirota* je kljub ženskemu spolu lahko uporabljen kot spolsko nevtralnno poimenovanje za otroka brez staršev. *My fmo Syrote, inu nemamo Ozheta, nafhe Matere fo kakòr Vduve* (DB 1584: II, 57b).

Ena izmed orientalnih značilnosti, predstavljenih v *Bibliji*, je bilo tudi mnogoženstvo, ki se je poimenovalno odražalo v enosmerni tvorbi poimenovanj: obstaja le poimenovanje *ravenžena*:⁴⁰ *Shesideffset je Krajliz, inu offemdeffset ravenshen, inu Dézhel nej zhi fla* (DB 1584: I, 111b).

Od pravila, da so parna poimenovanja samostalniki moškega in ženskega spola, odstopa splošno rabljeni samostalnik *druž*, ki je srednjega spola, nanaša pa se lahko na osebe moškega ali ženskega spola. Parno žensko poimenovanje izhodiščnega moškega člana *drug*, ki je naveden kot kranjska iztočnica v Registru DB 1584 (**Drug** [Crajnki.] *Továrijh* [Hervazki, Dalmatinfki, Iltrianfki, Crafhki.] (DB 1584: III, CcIVa)), je *družica*, ki je uporabljena v biblijskih prevodih: npr. *ker je ona vfaj tvoje drushe, inu Shena tvoje Savese* (DB 1584: II, 131a).

³⁹ Npr.: *Inu Praudo stury Sorotam, inu Vduvam, inu ima ptuje sa lubu, kir nym shpisho ino gvant daje* (DB 1584: I, 106b). Isto mesto (*ki pomaga do pravice siroti in vdovi, ljubi tujca in mu daje kruha in obleke*) je v sodobnem slovenskem biblijskem prevodu pojasnjeno z opombo: »to so tri najšibkejše skupine v starozavezni družbi. Ker so sicer brez varstva, imajo pravico, da zanje skrbita Izraelov Bog in njegovo ljudstvo« (SP 1996: 240).

⁴⁰ Sklopa *ravenmož* ni, obstajajo pa številne druge tovrstne tvorjenke: *ravenbrat, ravenčlovek, ravenhlapec* itd.

1.2.4 Redka parna poimenovanja so ugotovljiva tudi pri pripadnikih različnih skupin in skupnosti (npr. verskih): npr. *ajd* – *ajdinjal/ajdenja* (glasoslovna variantnost, ki je posledica izgovornega slabljenja nenaglašenege i-ja, je Trubarjeva značilnost).⁴¹ Čeprav sta bili obe poimenovanji splošno razširjeni, je moški člen občutno prevladoval (v DB 1584 sta ob večstokratnem pojavljanju samostalnika *ajd* izpričani samo dve pojavitvi *ajdinje*).

1.3 Parna živalska poimenovanja, tvorjena z obrazilno izpeljavo, so poleg najsplošnejšega para *samec* – *samica*, nanašajočega se na živali (npr. *Vsami k'jebi od vfake zhifte Shivine, vfelej sedem inu sedem, eniga samza inu njegovo samizo* (DB 1584: I, 5a)), še: *golob* – *golobica*, *hrt* – *hrtica*,⁴² *junec* – *junica* (razmerje je omejeno le na spolno različnost poimenovanih živali),⁴³ *kozel*⁴⁴ – *koza*, *osel* – *oslica*, *pes* – *psica*,⁴⁵ *prašič/prešič* – *prasica/presica*, *volk* – *volčica*, *vran* – *vrana*, *lav/lev*, ki ga spremljata dve ženski poimenovanji: *lavica* in *levinja*. Prva je slovarsko navajana različica, druga, izpeljana z redkeje uporabljanim obrazilom *-inja*, pa je bila sobesedilno rabljena v Dalmatinovih biblijskih prevodih. Korensko različne pare oblikujejo poimenovanja *jelen* – *košuta*,⁴⁶ *oven* in *jarec* ter *ovca*, *petelin* – *kokoš*. Ob *kokoši* se občasno pojavlja *kokalnica*,⁴⁷ ki jo pomensko označuje in osamosvaja valjenje in vodenje piščancev. V tem

⁴¹ Npr. *ona tiga fhtuka posabi, inu is mifli pufti, de je ona ena Ajdina, on pak je en Iud* (TPo 1595: I, 161). Nasprotje, ki ga oblikujeta *ajdina* in *Jud*, je spolsko in vsebinsko: pripadnica vere, ki ne priznava Kristusa, in pripadnik judovske vere.

⁴² Na neizenačenost rabe členov para kaže poleg redkejšega pojavljanja *hrtice* tudi njena samo slovarska navedba: npr. *Windfpil.* (Deutfch.) *canis venaticus.* (Latinè.) *hèrtiza, lovèn pèß.* (Windfich.) *levriero, veltro* (Italicè.) (MD 1592: V5). Rabe uzaveščajo predvsem obstoj pasje pasme in ne toliko potrebe po poimenovalnem razločevanju moškega in ženskega para, na kar kaže *hrtici* pripisana razlagalna sopomenska zveza *lovèn pèß*.

⁴³ Pogostnostno razmerje je bilo preverjeno v DB 1584: ugotovljenih je bilo 100 pojavitev *junca* in šest *junice*.

⁴⁴ Brez ženskega para ostajata obe manjšalnici: splošno razširjena *kozlič* in iz Megiserjevega slovarja znani *kozlec*.

⁴⁵ Parnost sega tudi na območje manjšalnic, kjer sta iz pojavitev v besedilih različnih piscev sestavljiva kar dva različno tvorjena para: *psic* – *psicica* in *psicek* – *psicka*. V prvem primeru gre za izpeljavo ženskega člena para z obrazilom *-ica*, v drugem pa za zamenjavo obrazil: oba člena para sta drugostopenjski tvorjenki, izpeljani s tipičnima manjšalnostnima obraziloma (*-ek* : *-ka*).

⁴⁶ V biblijskih prevodih se pogosto parno pojavljata *srna* in *jelen*, vendar primerjava s prevodno predlogo in sodobnim biblijskim prevodom kaže, da gre za poimenovanji različnih živali in ne za člena istega para: *Od tiga mogo zhifti inu nezhifti jèfti, kakòr eno Sèrno ali eniga Jelena* (DB 1584: I, 107b) – *Beide der Reine vnd der Vnreine mügens essen / wie ein Rehe oder Hirrs* (LB 1545: 359); *Nečisti in čisti ga sme jesti kakor gazelo in jelena* (SP 1996: 243).

⁴⁷ Npr.: *kakòr ena Kokalniza zhes Iajza peruti rešproftira, je greje inu leshe* (DB 1584: I, 1a). Slednja je glede na značilna opravila ali lastnosti tudi v slovenskem okolju dobila več posebnih poimenovanj: *kokalnica*, narečno tudi *kvokarha* (v tretjem registrskem stolpcu DB 1584: Slovenfki, Besjzshki) Reg. 3) in *kvočka* (v četrtem registrskem stolpcu). Večino poimenovanj je motiviralo značilno oglašanje domače ptice.

pomenskem okviru parno povezovanje s *petelinom* ne more biti vzpostavljeno. Istokorenski par sestavljata *kur* 'petelin' in *kura*, toda o temeljni sopomenskosti tudi pri njima ni mogoče govoriti, saj se *kura*, ki je znana predvsem iz obeh Megiserjevih slovarjev, v zvezi z *divji* pojavlja kot poimenovanje za fazana ali celo divjega petelina (npr. *Fafan*. (Deutsch.) *phafianus*. (Latinè.) *fafan*, **divje kure**. (Windifch.) *fagiano*. (Italicè.) (MD 1592: D5)). Pri številnih živalskih poimenovanjih je opazno metaforično širjenje pomena; npr. *Ali ena je moja Golobiza, moja brumna, ena je svoji Materi nar lubliša* (DB 1584: I, 333b). V Bohoričevi slovnici je naveden par *konj* – *konjka*, na osnovi ločenih pojavitev *konja* in *kobile* pa je sestavljiv tudi ta par: *konj* je splošno razširjeno poimenovanje, *kobilo* pa v obeh slovarjih navaja Megiser: npr. *kobila-e ž, equa, kobila, kluffina, Stut, Mötsch, Mutterpferdt, Feldin* (MTh 1603 (1977): 62). V MTh 1603 jo spremlja sopomensko poimenovanje *kljusina*, ki sobesedilno nastopa v paru s *pastuhom* 'žrebcem':⁴⁸ *Kakòr Pastuh risazhe pruti vsem klufinam, taku fe Hinavez na vse Shpotliuce obèfha* (DB 1584: II, 166b). Povezava učinkuje ekspresivno.

Poimenovanji *ptič* in *ptica* nastopata v vlogi sopomenk. Samostalnika sta (po enkrat) izpričana samo v BH 1584. Npr.: *Ptiza, ze, ptizh, a, auis, vogel* (BA 1584. 58); **Ptice pod Nebom inu shivina, tu je vse prozh** (DB 1584: II, 32a).

Brez parnega ženskega člena so ostala poimenovanja skopljenih živali, npr. *kaštrun, vol*.

1.3.1 Za številne omenjene živalske (pa tudi nekatere rastlinske) vrste in družine so bila v rabi bodisi samo moška ali samo ženska poimenovanja, ki označujejo žival z vsemi njej lastnimi razlikovalnimi potezami, hkrati pa brez opaznejše spolne diferenciacije. V tej vlogi npr. nastopajo naslednja poimenovanja moškega spola: *drozg, fazan, jazbec, kit, krt, kuščer, leopard, lubud, medved, pard, pav, pes, pivot*,⁴⁹ *škorec, škorjanec, škorpijan/škorpijon* itd. ter naslednja poimenovanja ženskega spola: *afinja*,⁵⁰ *bolha, čaplja, grlica, hijena, jerebica*,⁵¹ *kamela, kuna*,⁵² *lastovica, lisica/lesica, mačka, štorcklja, ob ovci* tudi

⁴⁸ Prim. PS 1895: II, 13.

⁴⁹ Samostalnik se pojavlja v obeh slovarjih in v DB 1584. Zadošča omemba živalske vrste, potrebe po navedbi poimenovanja samice (v Pleteršnikovem slovarju in v SSKJ je navedena *bivolica*) pa ni bilo.

⁵⁰ Iz nemščine prevzeta beseda je bila splošno razširjena.

⁵¹ Npr. *Sakaj Israelfki Krajl je vunkaj fhål yfkat eno Bolho, kakòr fe ena Ierebiza poja po gorrah* (DB 1584: I, 165b).

⁵² Korenska izenačenost bi brez sobesedilnega preverjanja lahko usmerjala k napačni povezavi *kune* in *kunina* oz. *kuniliča* ali *kunuliča*, ki pa se po preverjanju pokaže kot poimenovanje za skalnega jazbega. V DB 1584 je *kinilič* v robni opombi predstavnostno približan s približno sopomenko *zajčič*: *Viffoke Gorre fo divjih Kos prebivaližhe, Inu fskale téh *Kunilizheu. *Sajzhizheu* [robna opomba] (DB 1584: I, 305b). Na različnost poimenovanega predmeta (denotata) kaže tudi primerjava niza *Saiz inu *Kunulizh *Sajzhiz* [robna opomba] (DB 1584: I, 108a) s prevodno predlogo: *der Hase / vnd Caninchen* (LB 1545: 362). Trubarjeva praksa je drugačna, kar je verjetno posledica druge prevodne predloge: *Te viffoke gorre fo tim dyuym kofom hbeshanu, Inu tu skalouie tim +kunyonom*

brav, ki je v Pleteršnikovem slovarju razložen kot *brav, m. 1) das Schafvieh (ohne Rücksicht auf Alter und Geschlecht)* (PS 1894: I, 52). Npr. *Barke /.../ fo pèrnejsle Slata, Srebra, Slonovih kofty, Affinje inu Pave* (DB 1584: I, 238b); *Sove inu Vranuvi bodo ondi prebivali* (DB 1584: II, 13b). Na navedenem mestu iz *Biblije* so omenjene dragocenosti in živalske vrste, ki so jih trgovske ladje vozile iz daljnih dežel. Enospolna omemba je toliko bolj razumljiva, če gre za enkratno navedbo, ki je hkrati tudi slovarska, kar večinoma pomeni tudi nesobesedilno rabo (npr. *Troftel.* (Deutfch.) *turdus.* (Latinè.) *drufig.* (Windifch.) *tirdi.* (Italicè.) (MD 1592: Q2b)).

Na različne vrste živali (npr. žuželk, nočnih ptic itd.) in ne na spolno razlikujejo se člene parov kažejo tudi poimenovanja kot *čuk* in *sova*, *čebela/čmela* in *čmrlj*. *Sova* in *čuk* sta v DB 1584 uporabljena tudi v medsebojno pojasnjevalni vlogi, kar odpira možnost sopomenskega razumevanja: *Ieft sim raunu kakòr en *ZhuK v'opufzhenih mejstih *Sova* (DB 1584: I, 305a). Primerjava s Trubarjem je na istem mestu odkrila manjšalnico moškega spola *sovič*. V obeh primerih gre za prevodni približek nemški ustreznici *Kützlin* (*Jch bin gleich wie ein Kützlin in den verstöreten Stedten* (LB 1545: 1052)), ki tudi označuje vrsto sove.

Nasprotno pa sta poimenovanji *papagaj* in *papiga* v KPo 1567, kjer se pojavljata drug ob drugem, uporabljeni sopomensko. Npr.: *Ti fo prave Papagoij alli papige inu Kavke, katere pres ūma fe govoriti ūzhe* (KPo 1567: V).⁵³

Brez moškega para se v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja pojavlja *krava*, ki se sobesedilno pogosto povezuje z *volom* oz. *voli*: npr. *Krave inu Volli* (TPo 1595: I, 32a).

1.4 Na izbiro moškega ali ženskega poimenovanja je praviloma vplivala situacija. Če se je pripoved nanašala na skupino, ki so jo sestavljale osebe moškega in ženskega spola, je bilo običajno uporabljeno moško poimenovanje (najpogosteje v množini: npr. *inu fo veliku bolnikou s'oljem shalbali, inu fo je osdravili* (DB 1584: III, 22a); *inu je imèl pet Loup, v'katerih je leshala ena velika mnoshiza bolnikou, flépzou, krulovih, fuhih, ty fo zhakali, kadaj bi fe voda skalila* (DB 1584: III, 49b)),⁵⁴ če pa je beseda tekla o ženski kot vršilki dejanja ali nosilki lastnosti, je bilo uporabljeno žensko poimenovanje. Npr. *Ona gre tiakaj /.../ inu is misli pufti, de je ona ena Ajdina, on pak je en Iud* (TPo 1595: I, 161).

Z redkimi omembami *deželana* oz. *deželanov* so v okviru pomena 'predstavnik deželnih stanov' mišljene osebe moškega spola, v pomenu 'kdor je v razmerju do drugega iz iste dežele' pa bi bile lahko ob moških zajete tudi

+*Jeshom oli kuniglō* [robna opomba] (TPS 1566: 187b). V povzemalni opombi, dodani ob robu besedila, so naštet: *Serne, kofe, Saici*.

⁵³ Iz nemščine prevzeti *papagaj* je bil pogosteje rabljen. V glasoslovno modificirani obliki ga je slovarsko vključil tudi Megiser: npr. *Papagey.* (Deutfch.) *pfittacus.* (Latinè.) *popagaj.* (Windifch.) *papagallo.* (Italicè.) (MD 1592: L2b).

⁵⁴ Na izbiro moških poimenovanj je vplivala tudi splošna uveljavljenost le-teh. Ker se npr. samostalnik *bolnica* kot ženski par *bolnika* v knjižnem jeziku 16. stoletja še ni pojavil, je bila izbira moškega para tudi v primeru hkratne nanašalnosti na ženske logična.

osebe ženskega spola (prim. slovarski sestavek *deželan* – Novak v Merše, Novak, Premk 2001: 61–62): npr. *Criftus ie od fuih fnanceu inu deshelanou fashpotouan* (TE 1555, A7b).

2 Ženski členi parov se (razen spolske razlike) lahko pomensko prekrivajo z moškimi, pogosto pa se od njih tudi razlikujejo (Merše 2007: 116–118). Poimenovanji *besednik* in *besednica* se glede označevane dejavnosti (‘govoriti komu v korist’, ‘zagovarjati koga’) izhodiščno nanašata na isti konkretni osebi: *besednik* na Kristusa kot božjega sina, redkeje uporabljena *besednica* pa na Marijo kot Kristusovo oz. božjo mater: npr. *aku pag du grefhi taku imamo aniga oduetnika oli befednika per tim ozhetu Iefusa Christusa prauizhniga* (TC 1550: 104 (60b)). Ista nanašalnost velja za večino izpričanih rab *odvetnika* in za obe pojavitvi *odvetnice*. Raba kaže, da so bile Kristusove oblike pomoči grešnim ljudem motivacija številnih izglagolskih poimenovanj (npr. *Vi ste lubi inu perietni Bogu, fabfton, fa volo Iefusa nashiga Odreshenika, Oduetnika inu Beffednika* (TT 1560: ea); *Glih taku tiga Boshyga Synu periasen imamo mi tudi kjerci vfeti, kir ie ta veliki teshki ferd Boshy vfel na fe fa nasho uolo, inu postal nash Plazhnik, Odreshenik, Spraulauiz, Beffednik inu Ifuelizhar* (TR 1558: I2a)),⁵⁵ ki so v ženski obliki redkeje označevalna tudi za Marijo (npr.: *Diuiza Maria ie ena Oduetniza, Befedniza inu Pomozhniza pred Bugō vfeh tih ludi, kateri na no klyzho* (TR 1558: c2a)). Primeri splošnejše nanašalnosti moškega poimenovanja in rabe v pomenih ‘govornik’ ali ‘odvetnik’ so redki: npr.

Taciga dopernefti na tim hudim fueitu nigdar oben Ceffar, ne Kral, ne Viuda /.../ shnih kunshtnimi inu vuzhenimi beffedniki /.../ ne fo premogli (TR 1558: Z3b); *POtle zhes pet dni ulezhe doli Anianias ta Vifshifar steimi Starishi, inu steim Tertullō Befednikom* (TT 1557: 413).⁵⁶

Pomen je prepoznaven po spremenjenem vršilcu dejanja, spremnih prilastkih in neredko po rabi samostalnika v množini.

Člena para *obladavec* – *obladavka* sta po enkrat uporabljena v DB 1584, oba kot del razlag lastnih imen. *Obladavec* je naveden v robni opombi (*Iesus Nave se rezhe en odrefhenik ali obladavez* (DB 1584: II, 172a)), *obladavka* pa v predgovoru k Tobievim bukvam (*Sara se rezhe, ena kir se fhtrita, ena obladauka, kir h'puflednimu premore, oblada inu doby* (DB 1584: II, 147a)).

2.1 Številna moška poimenovanja, izpričana v slovenskih knjižnih izdajah 16. stoletja, ostajajo brez ženskih parov, za kar običajno obstajajo zgodovinski

⁵⁵ O številnosti eno- in večbesednih poimenovanj za Jezusa Kristusa prim. Rajhman 1977: 114–115 in Legan Ravnikar 2003: 570.

⁵⁶ Dalmatinov prevod se od Trubarjevega le besednoredno razlikuje: npr. *s'tém Befšédnikom Tertullom* (DB 1584: III, 75b), Lutrov pa z izbiro nemškega ekvivalenta kaže na uresničevani pomen ‘odvetnik, zagovornik’ *vnd mit dem Redener Tertullo* (LB 1545: 2243), še določneje pa z izbiro ekvivalenta novi slovenski prevod: *Čez pet dni je prišel tja véliki duhovnik Hananija z nekaj starešinami in z nekim pravnikom Tertúlom* (SP 1996: 1675–1676).

in pomenski razlogi (npr. *aar/ahar, galjot, papež, škof; arhangell/arhanjel; ari-
aner, antitrinitar, gerob* itd.). Samo moškim vršilcem dejanj so npr. pripadala
nekatera mesta v cerkveni hierarhiji (npr. *papež, škof*). Nekaterih poklicev in
opravil v zgodovini, ki jo neposredno ali skozi biblijsko perspektivo zrcalijo
dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ženske niso opravljale (npr.
nekaterih vojaških poklicev).

Brez ženskega para nadalje ostajajo:

- številna moška poimenovanja z negativno ali ekspresivno vsebino: npr. *div-
jak, izdajica/izdavec; Taku ga Sludi klizhkakim hudim touarishem, pyanzom
inu Iegerzom perpela* (TC 1575: 148)). Poimenovalno so izpostavljene osebe
moškega spola;
- moška poimenovanja, ki označujejo službe in položaje v cerkveni hierarhiji
(npr. *apostol, ebiskop* (JPo 1578), *superintendent, izpovednik/spovednik; tudi
anžige*⁵⁷), neredko opredeljena z zgodovinskimi dejstvi (Kristus je imel
dvanajst učencev – *apostolov*, zato žensko parno poimenovanje v okviru
osnovnega pomena ni možno). Zaradi sopomenskosti naj bi isto veljalo
tudi za iz nemščine prevzeti samostalnik *joger*, vendar ta nastopa parno z
jogrinjo,⁵⁸ kar je omogočila pomenska širitev oz. njena pomenska oddaljitev;
- poimenovanja pripadnikov različnih skupin in sekt: *antikrišt, antitrinitar,
arijan* (različica je zapisana v JPo 1578) in *arijaner* (različico navaja Trubar:
npr. v Ar 1562), *cvinglijaner, donatist* itd.
- poimenovanja, ki se nanašajo na dejavnost konkretnih oseb moškega spola
(npr. *izveličar*, ki se nanaša na Kristusa). Moškega spola sta poimenovanji
za nevidno duhovno bitje, ki poseblja zlo (*hudič, zludi, satan*), in za ne-
vidno dobro duhovno bitje: *angel* in *arhangell/arhanjel* (JPo 1578), *serafin.
Hudečica*, ki se enkrat samkrat pojavlja v TA 1566, je sestavina abecedno
uvrščene niza samostalnikov, ki se začenjajo na H: *Hlad hudič hudezhiza*
(TA 1566: A3a). Zaradi posebne namembnosti seznama in nesobesedilnega
navajanja primerov tudi na pomen *hudečice* in na okoliščine njene rabe ni
mogoče zanesljivo sklepati.

2.2 Neparnih je tudi nekaj ženskih poimenovanj. Odsotnost moškega para
je npr. posledica dejavnosti, ki jo lahko opravljajo le ženske: npr. *ama, dojka,
otročnica*,⁵⁹ ki se rabi v pomenu ‘ženska v prvih tednih po porodu’. Sobesedilne
rabe *ame* kažejo na usmerjenost njene dejavnosti na otroke: *Nefsi ga v'tvoim
narozhajju, (kakòr ena Ama enu Déte nofsi)* (DB 1584: I, 85a). Brez moškega
para se pojavlja tudi *devica*. Neparnost, splošna razširjenost in pogostost po-
javljanja je v veliki meri posledica ustaljene povezave z Marijo kot Jezusovo

⁵⁷ Npr.: *Mi beremo vuenih Buquah od eniga Anshigla, tu ie, od eniga kir ie sam vueni
Pufzhavi oli Vgofdu (ta ie en praui Menih, en Samouvezh bil)* (TAr 1562: 82b).

⁵⁸ Prim. slovarski sestavek *jogrinja* – Novak v Merše, Novak, Premk 2001: 73.

⁵⁹ Samostalnik *ama* je bil splošno rabljen, v Registru, dodanem DB 1584, pa mu je pripisana
motivacijsko razvidnejša (iz glagola *dojiti*) vzhodnoslovenska narečna ustreznica *dojka*
(DB 1584: III, CcIIIb).

materjo. Od 26 pojavitev v DB 1584 jih je 20 v neposredni zvezi z Marijo: npr *Divize Marie ozhifžhovanje* (DB 1584: III, 31a).⁶⁰

2.3 Brez spolnega predznaka ostajajo poimenovanja mladičev: npr. *jagnje* (splošno uporabljani samostalnik), *jagnjič* (redkeje izpričan samostalnik, pri katerem je z manjšalnim obrazilom *-ič* poudarjena pomenska sestavina mladosti in nedoraslosti, hkrati pa tudi majhnosti) ter narečno opredeljena glasoslovna različica *agnec* (v DB 1584 je navedena v tretjem registrskem stolpcu (Slovenfki, Besjzhki)).

3 Velika večina ženskih parov spada v skupino modifikacijskih tvorjenk, del tovrstnih poimenovanj pa izkazuje nadomestno osnovo (npr. *sin – hči*). Moški členi parnih poimenovanj so praviloma pogosteje rabljeni kot ženski.

3.1 Bohoriču je uspelo z omembo izpeljave z obrazili *-ica*, *-inja*, *-ka*⁶¹ v slovnici povzeti osnovne tvorbenne modele ženskih parnih poimenovanj. Zaporede zrcali tudi pogostnostno razvrstitev v tedanji knjižnojezikovni praksi. Osnovni tvorbeni model je: moško poimenovanje + *-ica* (npr. *mlinar – mlinarica*) s substitucijskim podtipom (npr. *bojnik – bojnica*, kjer gre za nadomestitev obrazila *-ik* z *-ica*). Obstajajo tudi obrobnejši modeli: *bog – boginja*, *kruhapek – kruhapekinja*; *firšt – firština*; *boter – botra*. Tudi če je moško poimenovanje prevzeto in brez razvidne obrazilne podomačitve, se ženski pari izpeljujejo z domačimi obrazili, najpogosteje z *-ica*, *-inja* se pojavlja le izjemoma (npr. *žnidar – žnidarica*, *ajd + ajdinja*).

Pogosta je parna kombinacija korenko različnih in (vsaj navidezno) tvorbeno nepovezanih poimenovanj. Zaslediti jih je mogoče v vseh pomenskih skupinah parnih poimenovanj, največ pa pri najstarejši, ki jo predstavljajo sorodstvena poimenovanja: npr. *sin – hči*, *hlapčič – dečla*, *jelen – košuta* itd. Parno npr. nastopata tudi *flegar* in *ama*, čeprav ju povezuje le eden izmed obrobnejših pomenov: »Krali / Kralice / Vyudi / Gofposzhina / Imaio slushiti Bogu /.../ to Cerkou braniti / te Cerque **Flegary** inu **Ame** biti« (TA_R 1562: 41b).

3.1.2 Spremnj pojav pogosteje rabljenih moških poimenovanj je tudi izpričanost večje glasoslovne in besedotvorne variantnosti. Prvo lahko povzroči izguba zvonečnosti ali izgovorno slabljenje nenaglašanih samoglasnikov (npr. *norec/norc*), druga pa je značilnost številnih prevzetih samostalnikov. Pri istokorenskih ženskih členih parov je najpogosteje spremenljiv morfemskostični del: Npr. *doktar/doktor – doktorca*; *lotar/loter – lotrica/lotrca*; *kramar/kramer – kramarica*, premeno po palatalizaciji izkazujeta para *volk – volčica*, *knez – kneginja*. Primeri večje glasoslovne spremenljivosti ženskega para so redkejši: npr. *ošter – ošterica/oštarica*.

3.2 Uveljavljenost v živi in v knjižnojezikovni rabi je spodbujala k tvorbi novih členov besedne družine (npr. *golob* → *golobec*, *golobič*, *golobar*, *golobji*,

⁶⁰ O terminoloških in neterminoloških pomenih samostalnikov *dečla* in *devica* (tudi zveze *devica Marija*) prim. Legan Ravnkar 2003: 569.

⁶¹ Bajec (1950: 94–95) navaja, da z obrazilom *-ka* delamo iz moških imen ženska. Obrazilo *-ka* ustreza obraziloma *-ek* in *-ec*, s katerima tvorimo moška poimenovanja.

golobinji; cesar + cesarjev/cesarjov). Poleg pridevnikov so se v razširjene besedne družine neredko uvrščale tudi manjšalnice: npr. *doktar/doktor* → *doktorčič, doktor(i)ca*. Podaljšani besednodružinski tvorbeni niz izjemoma izkazuje tudi *devica*: npr. *devica* → *devičen, devičica*.

3.3 Primerjava izpričanih pomenov moškega in ženskega člena para kaže, da je ženska različica lahko uresničevala več pomenov ali se pomensko celo razlikovala od moškega para.⁶² Najbolj značilna pomenska oddaljitev od poimenovanj moškega spola nastaja tedaj, kadar ženske nastopajo le kot nosilke pomena 'žena vršilca poklicne dejavnosti'. Ker pa običajno tudi same opravljajo isto (ali podobno) poklicno dejavnost kot njihovi zakonci, ta pomen praviloma ni edini.

Tako moška kot ženska poimenovanja so pogosto rabljena tudi v neosnovnih pomenih. Ker so moška poimenovanja pogostejše rabljena, so tudi njihove rabe v prenesenih pomenih bolj opazne: npr. »*One [= ptizhize] imajo eniga bogatiga kuharja inu kluzharja, timu je ime ta ozha v'Nebi, ta ima eno Kuheinio, katera je taku shiroka, kakor je ta Svejt*« (TPo 1595: II, 227).

Ekspresivno je poimenovanje človeka z živalskim imenom: *O tvoiga mole- nia ti Hudizhova prekleta Lefiza. On [= Erodež] dela kakòr ena kunfina prav Lefiza* (KPo 1567: LVb). Razmerje med Kristusom in krščansko skupnostjo je primerjano z razmerjem med *ženinom* in *nevesto*. Npr.:

Gdo ie Shenin? Iesus Christus Syn Boshij (JPo 1578: III, 107b) – *Gdo ie ta Neuefta? Sueta Karzhanska Catoliska Cerkou* (JPo 1578: III, 107b). Živalska imena ženskega spola so zajeta tudi v primere: npr. *ficer gredo ty ludje v Pridigo inu is pridige, kakor krave* (TPo 1595: II, 17).⁶³

3.4 Tako moška kot ženska poimenovanja so pogosto člani spolsko poenotnih naštevalnih nizov. Iz različnih razlogov prevladujejo nizi moških poimenovanj (ker se le-ta pogostejše pojavljajo, ker so številna dejanja značilna samo zanje, ker so običajnejši tudi v vlogi univerzalnih poimenovanj): npr.

Kei vidish da bi fe Krally, Firfti Papesh, Cardinali, Ebiscopi, Korrary &c. takouega Vka darshali? (JPo 1578: II, 67b); *Ter vsaj jeft neifem offertovala, ni truzala, inu sim vsai vezh imejla, kakor ti Cefsariza inu Krajliza* (TPo 1595: III, 126).

Mešane nize praviloma pričenjajo člani moškega spola. V prevedenih delih je zaporedje določeno s prevodno predlogo, v samostojnejših delih (npr. v TC 1575) pa so pisci ravnali enako. Npr.: »*Inu S. Paul zheftu grofouitu zhes vse*

⁶² Na različen spekter dolžnosti je npr. mogoče sklepati na osnovi sobesedilnih omemb *vratarja* in *vratarice*, saj je *vratar* lahko opravljal službo tudi pri mestnih vratih, *vratarica* pa domnevno le pri hišnih: *Ta ifti ie shal Siesufom na Palacio alli Duor velikiga Faria [...] inu ie gouoril Suratarizo, inu ie pelial Petra notar* (JPo 78: I, 120a).

⁶³ O metaforičnih pomenskih prenosih v okviru pomenske skupine o živalih, ki potekajo v smeri *žival* → *človek s kako lastnostjo*, prim. Novak 2004: 81, o živalih kot sestavnih delih primerjav pa v Novak 2004: 226.

Preshushnike, Curbarie, Preshushnice, Curbe inu zhes te, kir vnezhiŝtoŝti prebiuaio /.../ gouori« (TC 1575: 387–388).

VIRI

- BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.
- DB 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg. Faksimile, 1968. Ljubljana: Mladinska knjiga v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Trofenik v Münchnu.
- JPo 1578 = Juričič, Jurij, 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKKE predige*. Ljubljana.
- KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- LB 1545 = Luther, Martin, 1545: *Die gantze Heilige Schrifft*. Wittenberg.
- LH 1566 = Luther, Martin, 1566: *Haußpoŝtill I–III*. Nürnberg.
- MD 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
- MTh 1603 = Megiser, Hieronymus, 1603: *Theŝaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue*. Francofurti ad Moennum.
- PS 1894–1895 = Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar I (A–O, 1894), II (P–Ž, 1895)*. Ljubljana.
- SA 1559 = Spangenberg, Iohannes, 1559: *Außlegung der Epistel vnd Euangelien*. Nürnberg.
- SP 1996 = *Sveto pismo stare in nove zaveze*, 1996. Ljubljana.
- TA 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechismus*. Tübingen.
- TA 1555 = Trubar, Primož, 1555: *ABECEDARIVM*. Tübingen.
- TA 1566 = Trubar, Primož, 1566. *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*. Tübingen.
- TAr 1562 = Trubar, Primož, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen.
- TC 1575 = Trubar, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
- TE 1555 = Trubar, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.
- TkM 1579 = Tulščak, Janž, 1579: *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*. Ljubljana.
- TO 1564 = Trubar, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPo 1595 = Trubar, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TPs 1566 = Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Daudidou*. Tübingen.
- TR 1558 = Trubar, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
- TT 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

TT 1560 = Trubar, Primož, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

TT 1577 = Trubar, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.

TT 1581–82 = Trubar, Primož, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

ZK 1595 = Znojilšek, Janž, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTINA Luthra*. Tübingen.

LITERATURA

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Zbirka *Linguistica et philologica* 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Anton BAJEC, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika. I Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede (Dela – Opera 1).

France BEZLAJ, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. III/P–S. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (izd.), Mladinska knjiga (zal.).

Anton GRABNER - HEIDER, Jože KRAŠOVEC, s sodelavci, 1984. *Biblični leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2003: Oblikovanje obredne terminologije v okviru normiranja slovenskega knjižnega jezika. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Metode in vrsti. Obdobja* 20. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 563–580.

– –, 2007: O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Riječ* 13/2. 108–127.

Majda MERŠE, 2007: Prikaz poklicnih dejavnosti v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Jesenšek, Marko (ur.): *Besedje slovenskega jezika* (Zora 50). Maribor: Slavistično društvo. 99–126.

Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jožica NARAT, 1996: Izrazi za 'učenec' pri slovenskih protestantskih piscih. Jakopin, Franc, Kerševan, Marko, Pogačnik, Jože (ur.): *III. Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 263–272.

Jožica NARAT - ŠREKL, 1991: Samostalniške besednozvezne sopomenske v Dalmatinovi Bibliji. Müller, Jakob, Weiss, Peter (ur.): *Jezikoslovni zapiski* 1. Zbornik

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 63–72.

France NOVAK, 2001: Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove pojme. Kerševan, Marko (ur.): *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 103–120.

—, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. (Zbirka *Linguistica et philologica*). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.

Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Breda POGORELEC, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. Derganc, Aleksandra (ur.): *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. Dodatek, 1–9.

Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Jože TOPORIŠIČ, 1987: Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Bohorizh, Adam: Arcticae horulae succisivae, Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordnini. Pogorelec, Breda (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6*. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 349–374.

—, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Derganc, Aleksandra (ur.): *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

Listkovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, zbrano s popolnimi izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.

SUMMARY

Designation needs that became apparent when translating Biblical and other religious texts, and in composing more independent works that were more or less bound by translational conventions, encouraged 16th century Slovenian Protestant writers to look for and to form feminine pairs of masculine designations (proper and common name designations). References in the Grammar Book by Bohorič show that the feminine forms in linguistic use at the time were used as a special word-formational and semantic category. In various parts of the grammar book, pairs like

kojn – *kojnka* (Rofs – Röffin), *lev* – *levinja*, *psič* – *psičica* or *psička*, *Lamberger* / *Lambergar* – *Lambergarica*, *Lublančič* – *Lublančica* or *Lublanšica* express the most productive formational models of feminine pairs in 16th century standard Slovenian. These examples reflect derivation from proper and common name masculine designations, formation from a loan word and a native noun, derivation with formation specialised affixed morphemes (e.g. *-ica*, *-inja*, *-ka*), and phonetic conversion at the affix connection or without it.

Even though feminine pairs do not accompany all masculine designations, they can, however, be divided into two basic groups: rare proper name designations like *Egipter* – *Egipterica*, and numerous common name designations which can be grouped into different subgroups. These include pairs of profession designations (*apotekar* – *apotekarica*, *kruhapek* – *kruhapekinja*, *mlinar* – *mlinarica*) or simply designations referring to executors of various activities (*besednik* – *besednica*), pair designations referring to social structure (*cesar* – *cesarica*, *kralj* – *kraljica*, *kraljič* – *kraljičica*, *firšt* – *firština*), pair designations of family and other relations (*brat* – *sestra*, *oča* – *mati*, *preded* – *prebaba*, *sin* – *hči*; *boter* – *botra*), animal designations (*golob* – *golobica*), etc. Most feminine pairs belong to a group of modification compounds, a part of which has a substitute stem (*sin* – *hči*). Masculine elements in pair designations are more frequently used than feminine elements with standard language and living language usage, encouraging the formation of new elements of the word family (*cesar* + *cesarjev* / *cesarjov*). Feminine pairs can (apart from the difference in gender) have semantic equivalents to masculine pairs, but frequently differ from them.

Numerous masculine designations in 16th century publications in Slovenian did not have their equivalent feminine pairs, usually due to historic or semantic reasons (*aar* / *ahar*, *galjot*; *papež*; *arianer*, *antitrinitar*, *cvinglijaner*). Also, a few feminine designations were without masculine equivalents, because the profession was restricted to women (*ama*, *dojka*).

Pridevniške tvorjenke na *-ski*, *-ški*, *-čki* in *-cki* v Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih biblijskih besedil

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR

*Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI – 1000 Ljubljana, alegan@zrc-sazu.si*

SCN I/1 [2008], 53–66

V prispevku analiziramo najbolj produktiven tvorbeni model pridevniških tvorjenk v 16. stoletju: izpeljavo s priponskim obrazilom *-ski* in različicami *-ški*, *-čki* in *-cki*, ki se pripenjajo na enako besedotvorno podstavo. V biblijskih besedilih smo ugotavljali konkurenčna razmerja med njimi, razlikovanje med Trubarjem in Dalmatinom in razkrivali zapleteno problematiko oblikovanja knjižnih novotvorjenk v 16. stoletju.

This paper analyses the most productive model of forming adjectival derivatives used in the 16th century: derivation with the suffix *-ski* and its variant *-ški*, and with the suffixes *-čki* and *-cki* which are affixed to the same word-formation base. The paper is an attempt to identify the competitive relations between these suffixes and discern the differences between Primož Trubar and Jurij Dalmatin with regard to their use. The paper also attempts to shed light on the complex issue of forming literary neologisms in the 16th century.

Ključne besede: 16. stoletje, biblijski prevodi v slovenščino, pridevniške tvorjenke na *-ski*, *-ški*, *-čki* in *-cki*, Primož Trubar, Jurij Dalmatin

Key words: 16th century, Bible translations into Slovene, adjectival derivatives with the suffixes *-ski*, *-ški*, *-čki* and *-cki*, Primož Trubar, Jurij Dalmatin

0 Besedotvorna analiza tvorjenih oz. motiviranih besed se omejuje na jezikovno gradivo iz vseh slovenskih biblijskih prevodov 16. stoletja. V manj kot treh desetletjih je izpod prevajalskega peresa Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina izšlo dvanajst besedil. Prvi slovenski biblijski prevod v knjižni izdaji je Trubar-

jev *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA* (1555).¹ Nadaljnji protestantski prevodi si kronološko sledijo takole: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA* (TT 1557), *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA* (TT 1560), *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY* (TL 1561), *Ta Celi Pfalter Davidou* (TPs 1566), *SVETIGA PAVLA LISTVVY* (TL 1567). Prvi Dalmatinov prevod predstavlja delo *JESVS SIRAH* (DJ 1575), dve leti pozneje je izšel Trubarjev *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL* (TT 1577), naslednja sta prevoda Dalmatina *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL* (DB 1578) in *SALOMONOVE PRIPVVISTI* (DPr 1580). Trubarjev najboljši prevod svetega pisma je nova zaveza *TA CELI NOVI TESTAMENT* (1581–82). Dalmatin je prevajalsko delo zaključil s celotnim prevodom svetega pisma *BIBLIA* (DB 1584). V slovarski obliki predstavljen popis občnoimenskega besedja je v preteklem letu 2007 (z letnico 2006) izšel v mednarodni zbirki *Biblia Slavica*, v knjigi komentarjev k faksimilirani izdaji devetih od obstoječih dvanajstih prevodov biblijskih besedil 16. stoletja. Pregled nad besedjem iz najstarejših slovenskih biblijskih prevodov je omogočil obstoj popolnih izpisov slovenskega besedila vseh 12 knjig, ki so sestavni del trimilijonske kartoteke popolnih izpisov slovenskih besedil iz vseh 53 ohranjenih tiskanih del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.² Zanimivo je, da biblijski prevodi predstavljajo skoraj dve tretjini vseh izpisov, to je 1.702.600, samo *BIBLIA* 1584 ima 950.000 enot.

0.1 Najproduktivnejši model tvorbe pridevnika v knjižnem jeziku 16. stoletja, ki izkazuje tudi pogosto rabo, je navadna izpeljava s priponskim obrazilom **-ski** ter različicami **-ški**, **-čki** in **-cki**. V slovarsko popisanim besedju smo izpeljanke poiskali in izločili ročno; izločili smo tudi druge tvorjenke na **-ski** in njihove različice. Jezikoslovna analiza je potekala po predstavljenih problemskih sklopih, ki izkazujejo tipološke lastnosti tvorbe pridevniških tvorjenk v obdobju oblikovanja slovenske knjižne norme.

¹ Matevžev evangelij je bil ponatisen še dvakrat, in sicer v TT 1557 in TT 1581–82. Jezikovne spremembe v obeh delih je primerjala M. Merše (1990).

² Intenzivno izpisovanje je v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU potekalo od srede sedemdestih do začetka devetdesetih let 20. stoletja. Uporabili so klasičen postopek izpisovanja, ki je bil v prvih letih, ko fotokopiranje ni bilo splošno dostopno in poceni, najsodobnejši način. Gradivo za leksikografsko delo so pripravili tako, da so uporabili listke formata A6, na katerih so fotokopirali besedilne odlomke, ki zagotavljajo dovolj sobesedila za vsestransko slovarsko predstavitev zaporedno izpisovanih enot, zlasti za njihovo pomensko razumevanje in prepoznavanje uresničevanih skladenjskih vlog. Zajete so vse besede ne glede na besedno vrsto v vsakokratni rabi. Gradivo je bilo zbrano za načrtovani slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (gl. *Poskusni snopič* 2001). V popis občnoimenskega besedja je vključeno vse besedje prevoda, robne in medbesedilne opombe, povzetki, ki uvajajo poglavja, besedilnozvrstno raznolika spremna besedila ter slovenski predgovori, ki večinoma sledijo nemškimi. Besedam so pripisane besednovrstne in slovnične oznake in v katerih delih se posamezni leksem uporablja. Podrobneje o zgradbi besednovrstnega popisa in novih podatkih gl. *Einleitung* (Merše (ur.) idr. 2006: 101–111).

1 Obrazilni morfem *-ski*³ je domače priponsko obrazilo besedotvornopomensko raznolikih po večini vrstnih pridevnikov.⁴ Kot je pokazalo jezikovno gradivo, se je rabil za poimenovanje pripadnosti (*vdovski*), povezanosti s čim (*benediktinski*), izvora (*grčki*), podobnosti (*hlapčiski*), vrste (*evangeliski*) in za izražanje skupinske svojilnosti (*slovenski*). Kasneje se je zamenjeval s prevzetimi obrazilnimi morfemi, npr. *-ičen*, zlasti pri novejših prevzetih besedah, npr. *tonemičen* namesto *tonemski*, *enciklopedičen* namesto *enciklopedijski*, *filologičen* namesto *filološki* (Toporišič 1972: 308). Za 16. stoletje smo ugotovili, da so številne novotvorjenke nastale z izpeljavo iz osebnih imen in imen za prebivalce mest, pokrajin, svetopisemskih krajev in dežel v skladijski podstavi in priponskim obrazilom *-ski*. Novotvorbo potrjujejo mnoge različice, ki se razlikujejo po besedotvorni podstavi ali/in priponskem obrazilnem morfemu: glasoslovne, pravopisne, oblikoglasne in besedotvorne različice. Razlog za tvorbeno raznolikost je pripisati dejstvu, da gre za skupino tvorjenk s prevzetim skladijskopodstavnim samostalnikom, slovenska pisna norma pa se je šele oblikovala.⁵ Gre za prevode bibličnih in drugih verskih besedil iz/ali preko nemščine, latinščine in grščine (Ahačič 2007: 268–282), zgledi pa izkazujejo različne stopnje prilagoditve slovenskemu jeziku. Stopnjo prilagojenosti lahko potrjujemo s konkretnimi primerjalnimi zgledi iz Lutrove postile.⁶

³ Po Bajcu (1952: 62–64) je izhodiščno praslovansko obrazilo *-bьskъ*, ki ima enak pomen in rabo v slovanskih in germanskih jezikih. Posledica vzporednega razvoja in dolgotrajnega vplivanja nemščine na slovenščino so tudi kalkirane pridevniške tvorjenke z obrazilom *-iš*, ki so se posamostalili, npr. *evangeliš* (en zgled v TT 1557), *lutriš* (Krelj). Kot je pokazala primerjalna analiza krščanskih terminoloških tvorjenk v tristo letih knjižnega jezika, so se tovrstne tvorjenke v dobi katoliške prenove pogosteje pojavljale, npr. *cingljaniš*, *evangeliš*, *kalviniš*, *katoliš*, *lutriš*, ob zavedanju slovenskih besedotvornih zakonitosti pa so se povsem umaknile pridevniškim tvorjenkam na *-ski* (Legan Ravninar 2001/02: 189).

⁴ A. Vidovič Muha (1978: 257–258) utemeljuje tudi kakovostni pomen pridevnikov na *-ski* in *-ški*, ki imajo stilno zaznamovano podstavo, npr. *frkolinski*, *stremuški*, *gizdalinski* itd., ker jim ustreza vprašalnica kakšen in zanje velja večina meril, vezanih na kakovostne pridevniške besede, npr. stopnjevanje.

⁵ Neustaljenost tvorbe in rabe izpeljank na *-ski* ter njihovih besedotvornopomenskih kategorij se kaže od prvega pravopisnega normiranja slovenskega jezika leta 1899 (Dobrovoljc 2004: 274–279). Na primer pomenskorazločevalno razmerje med priponsko različnimi oblikami so skušali uvesti šele v slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* (1962), npr. *aprilovo vreme* 'vreme meseca aprila' in *aprilsko vreme* 'vreme, podobno aprilovemu'.

⁶ M. Merše (1990: 177) je ugotovila, da zamenjave odkrivajo konkurenčno neizostreno alternativnost enobesednega krajevnega imena in poimenovanja, sestavljenega iz pridevnika na *-ski* ter ustreznega občnega imena. Zamenjava je praviloma tekla v smeri sestavljeno poimenovanje > enobesedno ime, npr. *Galilejska deshela* > *Galileia*. Izbor levega pridevniškega prilastka namesto desnega samostalniškega predstavlja oddaljitev od Lutrove predloge. O problematiki v zvezi z izpeljavo pridevnikov na *-ski* iz tujih lastnih imen je pisal A. Breznik (1982: 335–337).

1.1 Besedotvorne vrste

1.1.1 Prevladujoč tvorbeni postopek pridevniških tvorjenk na **-ski** in različic na **-ški**, **-čki** in **-cki** je navadna izpeljava iz samostalnika, lahko tudi iz nižje-stopenjske samostalniške tvorjenke, npr. pri Dalmatinu *samopravičarski*, izjemoma iz pridevnika, npr. *norski*, *očinski*, *studenski* 'studenčen', ali deležnika, npr. pri Dalmatinu *povzdigovanjski*, *spominjavski*, *zaklanski* (ofer). Skoraj vse izpeljanke so nemodifikacijske.

1.1.2 Za pridevniške izpeljanke na **-ski** je v 16. stoletju značilna tudi konverzija (Legan Ravnikar 2007c: 115), in sicer posamostaljenje in poprislovljenje. Preobrazbo v samostalnik so doživeli pridevniki, kot *deželski*, *dvorski*, *duhovski*, *gosposki* (DB 1584) in *gosposka* (TPs 1566), *moški* (TT 1577), *mrtvački* in *mrtvaški*, *naturski*, *pozemeljski*. Nekateri pridevniki so prešli med prislove, npr. *ajdovski*, *bukovski*, *človečki* (Dalmatin), *ferraterski*, *goljufski* (dva zgle-da za prislov, trije z razlikovalnim morfemom **-sko**), *grčki* (Dalmatin), *grški* (Dalmatin), *grski* (Trubar), *junački* (in junačko), *judovski*,⁷ *kranjski*, *kraški* (le prislov), *latinski* (pridevnik v devetih delih, prislov v sedmih delih, enkratna pojavitev latinsko v TPs 1566), *mojstrski*, *slovenski* (v enajstih delih pridevnik, v petih prislov), *tiranski* (in *tiransko*). Pridevnik *grški* je izpričan v sedmih in prislov *grški* v petih Trubarjevih delih, v enem je posamostaljen; kot manj konkurenčno različico Trubar navaja *grski* (TL 1561, TL 1567) in izjemoma *grsko* (TL 1567). V vseh treh skladenjskih vlogah je izpričana izpeljanka *grčki*, ki jo je Dalmatin dosledno zapisoval (DB 1584, DJ 1575). Poglejmo si nekaj zgledov v sobesedilni rabi:

Inu one imao zhes fe eniga Krala, eniga Angela is tiga predpoda, kateriga ime ie po Iudovsku Abaddon, inu po *Gershkim* ie nemu ime Appollyon, tu ie, konzhauez (TT 1581–82, 398). Onu ie tudi ogorai nad nim tu pifmu bilu piflanu *Sgershkimi*, inu Slatinskimi, inu Siudouskimi pushtabi, Leta ie ta Iodouski Kral (TT 1557, 248). On prau, Vmeish ti *Gershki*? (TT 1557, 406). Tu meifstu Corintus leshi vti *Gerski* desheli (TL 1561, A IIa). Inu ako eden ali dua oli Try uti Cerqui fnefnanimi Iefyki, Iudouski, *Gershku* oli Latinski, poredu gouore (TL 1561, 48a). Veidra v'*Gerzhkim* ftoji Metreta, katera mera dërshi okuli dvajfseti nafhhi Firtèlnou (DB 1584, III, 48a). Onefimus fe v'*Gerzhkim* jesiki rezhe priden (DB 1584, III, 119b). Inu fo zhes fe eniga Krajla iméle, eniga Angela is te Prepadi, timuiftimu je Iudoufki ime, Abaddon, inu *Gèrzhki* je njemu ime, Apollyon (DB 1584, III, 143a).

Prevzete besede, ki tvorbenega postopka konverzije niso doživele, so predvsem novotvorjenke, npr. *angliski*, *arimatijenski*, *avstriski*, *barbariski*, *ceremoniski*, *gileadski*, *gomorski*, *hebronski*, *hesbonski*, *zabuloniski*, *kseniski*, *kramarski*, *litvaniski*, *pajerski*, *pamfiliski*, *razbojnski*, *saducejski* (< saduceer

⁷ *Judovski* v prislovni rabi je izpričan v petih biblijskih prevodih pri Trubarju in Dalmatinu, medtem ko se besedotvorna varianta *judovsko* uveljavlja le pri Trubarju v štirih knjigah: v TT 1557 obstaja kot edina možnost, v TL 1561 konkurira starejši različici *judovski*, medtem ko se v kasnejših prevodih TT 1577 in TT 1581–82 uveljavlja kot edina možnost.

pri Dalmatinu, saducej in saducejer pri Trubarju), *saksoniski*, *sidoniski*, *sinajski*, *sinearski*, *tesaloniski*, *tiatriski*, *tiberiaski*, *traciski*.

2 Ustaljeno izrazno podobo kažejo zgledi že predhodno znanih tvorjenk: *desetinski*, *dvorniski*, *gozdenski*, *hribski*, *igrski*, *katoliski*, *kmetiški*, *konjski*, *koroški*, *kroniški*, *kupski*, *lotrski*, *mlinski*, *moški* (samostalniška raba le v TT 1577), *ogenjski*, *peklenski*, *puntarski*, *rihtarski*, *rimljanski*, *rimski*, *ritenski*, *ogrski*, *šotenski*, *tempelski*, *valski*, *vdovski*, *ženski* (samostalniška raba še ni izpričana), *živinski*, *žrebski*. Nepremenjenost, delna nepremenjenost ter izvršene glasovne premene v izglasju podstave in na stiku podstave s priponskim obrazilnim morfemom ter vpliv obrobni slovenskih narečij so sprožili tvorbo še treh različic.⁸

2.1 Razlikovalni pari glede na besedotvorno podstavo

2.1.1 Razlike se kažejo v stopnji fonetične prilagoditve tvorjenk s prevzeto podstavo. Lahko gre za glasoslovne adaptacije nemških fonemov ali pojav protetičnih glasov, npr. *antberharski* in *antverharski*, *betleemski* (Trubar) in *betlehemski* (Dalmatin), *izraelski* in *jezreelski*. Dovolj pogoste so zamenjave fonemov: **j** in **v**, npr. *galilevski* in *galilejski*, **j** in **n**, npr. *laodicejski* in *laodicenski*, **d** in **t**, npr. *trahonidiski* (Trubar) in *trahonitiski* (Dalmatin), **a** in **o**, npr. *judavski* in *judovski*, **a** in **e**, npr. *apostelski* in *apostolski* (oboje pri Dalmatinu), *ebrajski* in *ebrejski*, *lutarski* in *luterski* (različen zapis polglasnika – *lutrski*), *magdalavski* in *magdelavski*, **t** in **n**, npr. *genezaretski* in *genezarenski*, **n** in **r**, npr. *amoniterski* in *amoriterski*, ali pa izpad (po večini) zvočnikov oz. zlogov, npr.: *adrianitiski* (Dalmatin) in *adriatiski* (Trubar), *aziatski* in *aziski*, *belialski* in *beliaski*, *cidoniterski* in *cidonierski*, *efezirski* in *efeziski* (oboje Trubar), *judoski* in *judovski* oz. *judojski*, *galileski* in *galilejski* oz. *galilevski*, *genezare-*

⁸ A. Bajec (1952: 63) je razlagal, da so tri različice *-čki*, *-ški* in *-ski* nastale zaradi glasovnih premen na morfemskem šivu: *-čski* > *-čki* in *-žski* > *-ški*, kar je še vidno v 16. stoletju, potem se je začelo analogično spreminjanje. Škrabec med drugim omenja prehod *čk* v *šk/sk*, ki je potekal prek vmesne stopnje *-čšk/-čsk-* v besedotvornih obrazilih, kar naj bi bil veliko mlajši pojav. V 16. stoletju je zabeležil en primer: *nemčki* > *nempčki* > *nempški*; zadnje sta izgovarjala Trubar in Krelj, pisala pa sta po nemškem pisnem zgledu tistega časa. Prehodni glas **p** se med **m** in **s** ali **š** in **t** ali **č** nehote vrine v izreko, **č** pa se je spremenil v **š** verjetno zaradi soglasnika ali soglasnikov, ki so pred njim, in ne zaradi sledečega **k**: *nembški* (JD I, 330; JD IV, 221, 429–430). Tri leta po prvem pisanju je Škrabec o tem pojavu trdil, da je *nembški* lahko nastal neposredno iz *nembčki* (JD IV, 221). Za obliko *člověški* pa je bil prepričan (JD IV, 222, 430), da je nastala kot nekakšna izravnava vzporedno obstoječih oblik *člověčski* (*člověčaski* pri Krelju), *člověčki* (Dalmatin) in *člověski* (Trubar). Prim. J. Narat (2006: 76). Soglasnik **m** pred **č** je po Škrabčevem mnenju izpad še pospešil, podobno kot **r** pred *turski*. Spremembo je razložil še drugače: zaradi sosesčine soglasnikov **č** in **š** (*čš* = *tšš*) se je okreplil glas **š**, **t** pa je začel pešati in je izgubil (Merše 2006: 60).

ski in *genezarenski* oz. *genezaretski*, *kananejski* in *kananeski*, *kananejški* in *kananeški*, *kraljevski* (Dalmatin in Trubar) in *kraljeski* (enkratna pojavitev v DB 1584), *samarieski* (TT 1557) in *samariski* (tri dela), *keršanski* (TE 1555), *kerščanski* (v vseh dvanajstih biblijskih besedilih) in *kerščanski* (TL 1561).

2.1.2 Besedotvorna prilagoditev se kaže v tem, ali je obrazilo, ki ga pri višjestopenjski tvorbi pojmuje kot del podstave, poslovenjeno ali ne: *egipterski* (DB 1578) in *egiptarski* (DB 1578), *ciganerski* (TT 1557) in *ciganarski* (TT 1581–82), *amoriterski* (DB 1578, DB 1584) in *amoritarski* (DB 1578).

2.1.3 Konkurenčne izpeljanke s podaljšano osnovo so verjetno nastale, da so se »razbremenile« težko izgovorljive soglasniške skupine na stiku podstave in priponskega obrazila: *bukovski* (pri Trubarju in Dalmatinu) in *bukviski* (TE 1555), *egiptovski* (Trubar in Dalmatin, prim. Egiptovec in Egiptar v DB 1584) in *egiptski* (DJ 1575), *prerokovski* (Dalmatin) in *prerokski* (Trubar), *hlapčovski* (Trubar) in *hlapčiski* (Dalmatin), *kraljevski* (Dalmatin in Trubar) in *kraljski* (TPs 1566), *levitovski* (Dalmatin) in *levitiski* (Trubar in Dalmatin). Pri izpridevniških tvorjenkah z domačo podstavo so oblikovale različice zaradi kopičenja soglasnikov na morfemskem šivu, npr. *vinogradski* in *vinogradiski*, *zakonski* (Dalmatin) in *zakoniski* (Trubar), *zemeljski* in *zemliski*.

2.1.4 Besedotvorne variante so nastale tudi zaradi razlikovalnih motivirajočih besed, od katerih se nekatere ne pojmujejo kot tvorjenke (v oklepaju), ker se je tvorbeni postopek izvršil v nemščini, npr. *aleksandrinerski* (< Aleksandriner) (Dalmatin) in *aleksandriski* (< Aleksandrija) (Trubar), *araberski* (< Araber) in *arabski* (< Arab 'Arabeč'), *asirerski* (< Asirer) in *asiriski* (< Asirija) (oboje v DB 1584), *benjamiterski* (< Benjamiter) oz. *benjaminiterski* (< Benjaminiter) in *benjaminski* (< Benjamin), *cidoniterski* (< Cidoniter) in *cidonski* (< Cidon, prim. *cidonierski* < Cidoner) (vse v DB 1584), *ebreerski* (< Ebreer) (Dalmatin), *ebrajski* in *ebrejski* (< Ebrej) (Dalmatin), *edomiterski* (< Edomiter, Edomitar) in *edomski* (< Edom), *epikurarski* (< *Epikurar* v petih Trubarjevih delih, prim. *epikurer* in *epikurej* v DB 1584) (TL 1561, DB 1584), *izraeliterski* (< Izraeliter) in *izraeliski* (< Izrael), *kaldeerski* (< Kaldeer) (Dalmatin) in *kaldejski* (< Kaldej, Kaldeja?) (Dalmatin in Trubar), *mahabeerski* (< Mahabeer) (Dalmatin) in *mahabeski* (< Mahabea, Mahabeus?) (Trubar), *madianiterski* (< Madianiter) in *madianski* (< Madian, Madiana?) ter različici *midianiterski* (Dalmatin) in *midianski* (Trubar), *moabiterski* (< Moabiter) (Dalmatin) in *moabski* (< Moab) (Dalmatin), *sodomiterski* (< Sodomiter) (Dalmatin) in *sodonski* (< Sodoma 'oseba, mesto, dežela').

2.1.5 Drugi tip različnih besedotvornih podstav, ki jih združuje skupna korenska beseda, predstavljajo dvojice zgledov, ki se med seboj razlikujejo po vrinjenem fonemu *i* na morfemskem šivu, npr. *betleemiski* in *betleemski*, *babeloniski* (< Babilonija) in *babelonski* (< Babilon), *epikuriski* (v samostalniški in pridevniški rabi: TT 1557, TL 1567, DB 1584) in *epikurski* (TT 1557, TT 1581–82), *salomoniski* in *salomonski*, *macedoniski* in *macedonski*, *persijaniski* in *persijanski*, *bibliški* in *bibelski*, *evangeliski* (V 8 Trubarjevih in Dalmatinovih delih) in *evangeliski* (poknjiženo evangeljski, enkrat v DB 1584), *moabiski* (Trubar) in *moabski* (Dalmatin), *niceniski* in *nicenski*, *samariski* in *samarski*,

persijaniski in *persijanski*, *sodomiski* (Trubar) in *sodovski* (Dalmatin), *tiraniski* in *tiranski*.

2.2 Razlikovalni pari glede na priponsko obrazilo

2.2.1 Že prvi pregled gradiva kaže, da med piscema obstajajo razlike v rabi tvorjenk z obrazilnimi morfemi *-ski*, *-ški*, *-čki* in *-cki*, ki smo jih ugotavljali tudi pri Krelju (KB 1566, KPo 1567) in Juričiču (JPo 1578).⁹ Obrazilni morfem *-ški*, ki se je v nadaljnjem razvoju knjižnega jezika izkazal kot edina knjižna različica izhodiščnega *-ski*, prevladuje pri Trubarju, medtem ko rabi Dalmatin pri istovrstnih zgledih priponsko obrazilo *-čki*, ki ga je moral poznati iz narečno zaznamovanega govorjenega jezika, npr. *človeški* (pri Trubarju v TT 1557, v desetih Trubarjevih delih je *človeski*) in *človečki* (enkrat *človecki* in *človeki* v DJ 1575), *grški* (redko *grski*) in *grčki*, *mrtvaški* (tudi *mrtvaski*) in *mrtvački* (in *nemrtvački*), *junaški* in *junački*, *hrovaski*¹⁰ in *hrvački* (manjkrat *hrvacki*, prim. poenostavitev v izgovoru *lucki* pri vseh protestantskih piscih). Primerjajmo zglede v sobesedilni rabi:

Kadar fe nam *zhlovezhka* pomuzh odpovej, taku bo gvifhnu Boshja pomuzh pér nas (DB 1584, II, 139a). Raunu kakor pezh noue lonze skusha, taku shaloft skusha *zhlouezko* misel (DJ 1575, 111). Potreiba *zhloueikimu* lebnu (DJ 1575, 237). Sakaj le ti fam snafh vfeh *Zhlovéfkih* otruk ferce: De fe tebe boje vfaki zhas, kakòr dolgu ony v'tej desheli shiveo, katero fi ti nafhim Ozhetom dal (DB 1584, I, 189a). Inu to Linobo / nemarnoft / oblashane htimu Molene odsheni ftu Boshio Sapauido / oblubo inu *zhloueshkimi* nadlugami (TT 1557, ee b).

2.2.2 Tudi opozicija pri uporabi obrazilnega morfema *-ski* in *-ški* se deloma kaže v avtorstvu prevajalca, npr. *babiloniski* (v petih Trubarjevih delih in DB

⁹ Pri Juričiču sta potrjeni tvorjenki *človečaski* in *človečastvo* (polglasnik je zapisan z *a*), kjer gre po Ramovšu (1924: 299) za poenostavitev izgovora soglasniške skupine *-čsk-* s sekundarnim polglasnikom; prepričan je bil, da gre v JPo 1578 za srbohrvaške oblike. Besedotvorne variante oz. razlike se kažejo tudi v individualni rabi: Trubar ima *človeski*, *človéstvu* Dalmatin *človečki*, *človečtvu* (Škrabec, JD II: 21, JD III: 512–513). Ramovš (1924: 297) je ugotavljal, da je *-čki* zapisoval tudi Tulščak in Megiser, izpričan pa je še v naslednji dobi protireformacije in katoliške preнове: pri Hrenu, Kastelcu in v Hipolitovem rokopisnem slovarju. Pregled po Kastelec-Vorenčevem obrnjenem slovensko-latinskem slovarju (1680–1710) je pokazal, da obrazilni morfem *-ški* uspešno konkurira starejšemu *-čki*, kar se vidi iz dvojne rabe, npr. *junački*, *kmetički* sta predstavljena v večjem slovarskem sestavku, drugod pa je stara besedotvorna različica iz pisne rabe povsem izginila, npr. tvorjenke brez variant *grški*, *meniški*, *nebeški*, *nemški*. Izjemoma so se tvorjenke na *-čki* kot edina možnost tudi obdržale, npr. *kovački*, *mrtvački* (toda *mrtvaštvo*). Pridevnik *človeški* se je ustalil že pri Schönlebnu, Rogeriju in kasneje pri Japlju. *Človeski* se je še pojavljal pri Kastelcu in Basarju, pri Rogeriju pa imamo *človeški* in *človestvo*.

¹⁰ Prim. *hrvatski* (KB 1566), *mrtvatski* (JPo 1578).

1584) in *babeloniški* (TPs 1566), *bibliški*¹¹ (TT 1577) in *bibliški* (TL 1567, TT 1577, DB 1584, tudi *bibelski*), *istrijski* (*istrnski) in *istrijski* (oboje v DB 1584), *prešuski* (TE 1555, TT 1557) in *prešuški* (TT 1581–82), *turski* (v štirih Trubarjevih delih in DB 1584) in *turški* (v štirih Trubarjevih delih). Maloštevilni zgledi tvorjenke *papeski* se pojavljajo hkrati s prevladujočo različico *papeški*, kar velja za Trubarja in Dalmatina. Zgledi na *-ški*, kot *ciliciški* (TT 1560), *galataški*, *genezareški*, *kananeški* in *kananejski*, *kroniški*, *menihiški*, *niceniški* (TT 1560), *prazniški* (TT 1581–82), *turški*, so izpričani le pri Trubarju. Različice na *-ski* v istovrstnih zgledih so potrjene pri Dalmatinu in kot manj konkurenčna možnost ponekod pri Trubarju, npr. *ciliciski* (TL 1561, TT 1581–82), *niceniski* (TT 1557), *prazniski* (TT 1581–82).

Iz naštetih primerov lahko razberemo, da Trubar na tem mestu izkazuje veliko besedotvorno ustvarjalnost. Dosti je premišljeval o različicah, ki jih je preizkušal v kronološko različnih besedilih, neutrudno je iskal bolj primerne ustreznice, tvoril pa je tudi po analogiji. Tak primer sta besedotvorni različici *nebeski* in *nebeški*. Do leta 1558 pri Trubarju odločno prevladuje različica *nebeski*, ki je po prilikovanju v slovenščini pričakovana, sledi doba konkurenčne napetosti med njima, npr. v CO 1564: *nebeški* (59 zgledov) in *nebeski* (26), v TPs 1566: *nebeški* (enajst zgledov) in *nebeski* (pet), v TC 1575: *nebeški* (38) in *nebeski* (17), v TT 1577: *nebeški* (37 zgledov) in *nebeski* (33), pričakovani zasuk se zgodi le v TT 1581–82, kajti nanj je vplival prevod dela *Ta pervi dejl tiga noviga testamenta* (TT 1557), kjer je en sam zgled za različico *nebeški*, *nebeski* pa se pojavlja kar 105-krat.

Tako se že na enem primeru privedniških izpeljank na *-ski* pokaže vsa zapletena problematika tvorbenih možnosti v slovenskem jeziku:¹² *kanaanski* (Dalmatin) in *kanaenski* (DB 1578), *kananejski* (v šestih Trubarjevih in Dalmatinovih delih) in *kananejski* (TPs 1566), *kananeski* (TE 1555) in *kananeški* (TPs 1566), *kananiterski* (Dalmatin) in *kanejski* (Dalmatin) oz. *kaninejski* (Trubar). Rabo dokazujejo primeri v besedilnem okolju:

Obloshite vasho shiuyno, inu pojdite, inu kadar pridete *Vkaansko* Deshelo (DB 1578, 43a). /.../ ie vtim deili *Kanaenske* Deshele bill kateri ie Beniamineuimu Rodu slishal (DB 1578, 179b). /.../ potehmal kadar ie bil Abram deffët leit *Vkananeiski* Desheli prebiual (DB 1578, 12b). Osdraui te *Cananeske* shene (TE 1555). Inu fo nedolshne kry prelili, to kry nih Synou inu Szhery, kir fo tim *Cananejskim* Malykom offrouali (TPs 1566, 195b). /.../ noter dotle ie on nee vto *Cananeishko* oblublano Deshelo, perpelal (TPs 1566, 189a). Neusami Shene od *Kananiterskih* Hzhery (DB 1578, 25a).

¹¹ V besednovrstnem popisu (Merše (ur.) idr. 2006) so nekateri zgledi poknjženi, zapis v 16. stoletju pa izkazuje kazalka, npr. *bibliški* gl. *biblijski*., medtem ko so v članku navedeni zgledi le prečrkovani, npr. še: *avstriski*, namesto iztočnice *avstrijski* (avstriski gl. avstrijski), *ceremoniski* namesto poknjžene iztočnice *ceremonijski*, (ceremoniski gl. ceremonijski).

¹² Prim. različice, ki kažejo na novotvorbo in posledično neustaljenost tvorjenk: *jerozolimiski*, *jerozolimski*, *jeruzalemiski* (vse Trubar) in *jeruzalemski* (Trubar in Dalmatin), *jeruzalenski* (TT 1557) *jeruzolimiski* (TT 1557) in *jeruzolimski* (TT 1581–82).

3 Nepričakovan izbor priponskega obrazila glede na besedotvorni pomen tvorjenke

3.1 Iz do sedaj povedanega je razvidno, da je bil, kot se izkazuje tudi v sodobnem knjižnem jeziku, priponski obrazilni morfem *-ski* (z različicami) večpomenski (Toporišič 2000: 197–200, Vidovič Muha 2000: 44–45). Toda zaradi nejasnega razločevanja priponskega obrazila *-ski* po pomenskih kategorijah je prišlo do mešanja obrazila *-ski* s priponskimi obrazili *-ov/-ev, -en, -ji*, ki se v 16. stoletju pripenjajo na enako podstavo in izkazujejo enake besedotvorne pomene. Prekrivata se predvsem pomena individualne in skupinske svojilnosti. O enaki besedotvornopomenski vrednosti obrazilnih morfemov nas prepriča podobno ali celo povsem identično sobesedilno okolje, v katerem medsebojno konkurirajo besedotvorne variante, kot *evangeljov* (enkrat *evangeliove* pridige) in *evangeliski* (*evangeliski* vuk, cajhni, pridigarji, *evangeliske* obljube, *evangeliska* pokora, pergliha, vera), *levski* in *levov* (prim. sobesedilo), *hlapčiski* (DB 1584), *hlapčovski* (TT 1581–82), *hlapčji* (DB 1584) in *hlapčev* (zglede v sobesedilu), *izraelskov* (*izraelskov* trošt, *izraelskovi* ljudje) in *izraelski* (*izraelski* otroci, stariši, možje, rod, stol, kralj, *izraelska* dežela, gmajna, skala, *izraelsko* kraljestvo, seme), *kadilen* (*kadilni* altar, ofer pri Dalmatinu) in *kadilski* (*kadilski* ofer v TPs 1566), *ognjen* (*ognjen* plamen, steber, *ognjena* peč, *ognjeno* jezero, *ognjene* strile) in *ogenjski* (posamično pri Trubarju *ogenjski* plamen), *ribski* (*ribski* lov, *ribska* mreža pri Trubarju) in *ribji* (*ribja* mreža, *ribja* vrata, *ribji* žolč pri Dalmatinu), *neduhovski* (*neduhovske* in *babske* basni, *neduhovsko* ličkako klafanje, *neduhovske* inu prazne zgovori pri Trubarju) in *neduhoven* (*neduhovno* zanikrno klafanje, *neduhovno* trdo srce, *neduhovne* basni pri Dalmatinu), *sonski* (*sonski* gori hod inu zahod v TT 1557 in TT 1581–81) in *sončen* (pri Dalmatinu *sončni* izhod, zahod, *sončno* zahajanje), *sovraški* (*sovraško* maščovanje) in *sovražen* (*sovražna* dela, *sovražni* folk, *sovražno* malikovanje, *sovražni* angeli, *sovražne* ptice itd. pri Dalmatinu), *malikovski* (v desetih delih, npr. pri Dalmatinu *malikovske* službe, *malikovski* nepokorni ljudje, *malikovska* kraljestva, dežela, pokora, *malikovske* dežele, cerkve, hiše itd.) in *malikov* (le pri Trubarju, npr. v TT 1581–82: *malikove* službe, *malikova* hiša, *malikovo* skrunenje, vendar v istem delu tudi *malikovske* božje službe, *malikovske* postave, *malikovski* ofri), *kupski* in *kupčev* (SJSPP 2001: 76, 80), *menihov* in *meniški* z bolj ali manj premenjenimi različicami *meniski*, *meniški*, *menihiški*, *menihski*, *meniški* (SJSPP 2001: 83–85).¹³ Nepričakovane tvorjenke se lahko pojavljajo tudi brez para, npr. *ponedeljski* pri Trubarju (*ponedeljski* praznik). Poglejmo si zglede, kajti besedotvorni pomen pridevniške tvorjenke se razkriva šele v besedni zvezi ali širšem besedilnem okolju:

¹³ Na razvrstitvene posebnosti priponskih obrazil, zlasti v razmerju med *-ski, -ški, -ov, -ev, -av* glede na besedotvorno podstavo je opozorila tudi A. Vidovič Muha (1986: 363–364): *bidertaufferjav, papežov* in *papežen, nedeljni, jogrov*.

/.../ inu ieft fem ifdert is tiga *Leuskiga garla*, inu ta Gospud bo mene odreshil od vřakiga hudiga della (TL 1567, 74b). Pomagaj meni is *levoviga garla*, Inu otmi me od Samorogazhou (DB 1584, I, 285a). (Obrazilo za skupinski svojilnost se meřa z obrazilom za svojino posameznika.) STujte tedaj v’tej flobodnosti, s’katero je nas Criftus flobodne řturil, inu nepuřtite ře v’ta *Hlapzhifki Iarem* vkleniti (DB 1584, III, 103b). Sakaj vy n’fte en *hlapzhji Duh* prejeli, de bi ře morali supet bati: temuzh vy řte en *Otrozhji Duh* prejeli, řkusi kateriga my klizhemo: Abba, lubi Ozha (DB 1584, III, 85a). /.../ temuzh on (Bog) je řam řebe isprasnil, inu je na ře vsel *hlapzhevo řhtalt*, inu je bil raunu kak’r en zhlovik (DB 1584 III, 107b).¹⁴

3.2 V redkih primerih se zdi, da ima izbrano priponsko obrazilo stilno vrednost, npr. *hribske, polske* inu *gozdenske* cirkve, kapele inu pildi (gozdenski se pojavlja le enkrat v TT 1577), ali da bi se izognili homonimiji, npr. običajno je *malinovo* drevje, izjema je *malinovsko* drevje [malina] v nasprotju z *malinski* kamen [mlinski].

VIRI

DB 1578 = Jurij DALMATIN, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.

DB 1584 [1968] = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV STARIGA* inu *Noviga Teřtamenta*. Wittenberg. Ljubljana, 1968.

DJ 1575 = Jurij DALMATIN, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.

DPr 1580 = Jurij DALMATIN, 1580: *SALOMONOVE PRIPVVISTI*. Ljubljana.

JPo 1578 = Jurij JURIČIČ, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.

KB 1566 = Sebastijan KRELJ, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.

KPo 1567 = Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

SJSPP 2001 = Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Poskusni snopič.

TE 1555 = Primoř TRUBAR, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.

TL 1561 = Primoř TRUBAR, 1561: *SVETIGA PAVLA DVA LISTY*. Tübingen.

TL 1567 = Primoř TRUBAR, 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*. Tübingen.

TPs 1566 = Primoř TRUBAR, 1566: *Ta Celi Psalter Daidou*. Tübingen.

TT 1557 = Primoř TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEILTIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

¹⁴ Vsi trije obrazilni morfemi izrařajo besedotvorni pomen podobnost s hlapcem, z nekom s spodnjega roba druřbene lestvice: duh je kot od hlapca, duh, kakršnega ima hlapec, podoba, kot da je od hlapca. Pridevnik *otročji* (biblija, duh) v biblijskih prevodih 16. stoletja pomensko ustreza danařnji izpeljanki *otrořki*.

TT 1560 = Primož TRUBAR, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMEN-
TA*. Tübingen.

TT 1577 = Primož TRUBAR, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*.
Tübingen.

TT 1581–82 = Primož TRUBAR, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Zbirka linguistica et philologica 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Anton BAJEC, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika*. II *Izpeljava slovenskih pridevnikov*. III *Zloženke*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede.

Anton BREZNIK, 1982: Pogreški pri nekaterih priponah. Toporišič, Jože (ur.): *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 335–341.

Helena DOBROVOLJC, 2005: *Pravopisje na Slovenskem*. Zbirka Lingua Slovenica. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Milena HAJNŠEK - HOLZ, Primož JAKOPIN, 1996: *Odzadnji slovar slovenskega jezika po Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ZRC SAZU, SAZU.

Franc JAKOPIN, 1986: Jezikovna in pisna adaptacija imen v besedilih 16. stoletja. Dolinar, Darko (ur.): *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU. 69–75.

Matija KASTELEC, Gregor VORENC, 1680–1710: *DICTIONARIVM LATINO-CARNIOLICVM*. Obrnjena verzija slovarja: Jože Stabej. Ljubljana, 1997.

Jože KRAŠOVEC, 2007: *SVETOPISEMSKA LASTNA IMENA: Fonetika, etimologija, prevajanje in transliteriranje. BIBLICAL PROPER NAMES: Phonetic, Etymology, Translation and Transliteration*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, SAZU.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2001/02: *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

—, 2007a: Izpridevniški krščanski termini v knjižni normi do srede 19. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 13, 1/2. Torkar, Silvo (ur.), Furlan, Metka (ur.), Keber, Janez (ur.), Šivic-Dular, Alenka (ur.): *Merkujev zbornik*. 251–265.

—, 2007b: Izsamostalniške krščanske terminološke tvorjenke v razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 55/1–2. 191–209.

—, 2007c: O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Riječ* 13/2. *Časopis za slavensku filologiju*. Rijeka. 108–127.

Fran LEVEC, 1878: Die Sprache in Trubers »Matthäus«. *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach*. Laibach.

Martin LUTHER, 1545 [1974]: *Biblia: Das ist die gantze Heilige Schrift*. Wittenberg. Transliterirana izdaja. Band 1–3. München, 1974.

Majda MERŠE, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave – Dissertationes XIII*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede. 163–179.

–, 2006: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 49–69.

Majda MERŠE, Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Jožica NARAT, France NOVAK, Francka PREMK, 2006: *Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts*. Krašovec, Jože (ur.), Merše, Majda (ur.), Rothe, Hans (ur.): *Mathäus-Evangelium* (1555). *Paulus, Römerbrief* (1560). *Paulus-Briefe* (1561, 1567). *Psalter* (1566). *Neues Testament* (1581–1582). *Pentateuch* (1578). *Proverbia* (1580). *Kommentare*. *Biblia Slavica*, Ser. 4, *Südslavische Bibeln*, Bd. 3). Paderborn [etc.]: F. Schöningh, 2006. [99]–325.

Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Fran MIKLOŠIČ, 1875: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Stammbildungslehre*, II. Band. Wien.

Jožica NARAT, 2006: Sebastijan Krelj v Škrabčevih očeh. Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 71–77.

Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Maks PLETERŠNIK, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Furlan, Metka (ur.): I/A–O. II/P–Ž. Transliterirana izdaja. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.

Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika*. II. *Konzonantizem*. Ljubljana.

Marko SNOJ, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. I/A–O. II/P–Ž. Ljubljana: ZRC SAZU, SAZU, Razred za filološke in literarne vede.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1991: Izpridevniške modifikacijske tvorjenke v Pleteršnikovem slovarju. *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*. Zora 7. Maribor: Slavistično društvo. 190–204.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, 1997. 2. izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Stanislav ŠKRABEC, [1994–1998]: *Jezikoslovna dela* 1–4. Ur. Toporišič, Jože. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Jože TOPORIŠIČ, 1973: Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 21/2, 217–263.

—, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3. 253–276.

—, 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. Pogorelec, Breda (ur.), Koruza, Jože (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 349–374.

—, 1992: Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču. Toporišič, Jože (ur.), Logar, Tine (ur.), Jakopin, Franc (ur.): *Miklošičev zbornik*. Obdobja 13. Ljubljana: SAZU, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. 173–191.

—, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

SUMMARY

The lexicon of 16th-century Bible translations into Slovene is documented in eight works by Primož Trubar and four works by Jurij Dalmatin. The first Slovene translation, TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, by Trubar, was published in 1555. A complete Bible translation, BIBLIA, by Dalmatin, was produced in 1584. A full inventory of common nouns from all twelve Bible translations into Slovene was published in 2006 as part of the international *Biblia Slavica* collection. All adjectives that appeared in the relevant Bible translations were analysed and compared from the viewpoint of word formation. As the comparison revealed highly diverse results, the authors decided to focus on the most productive model of the formation of adjectives, the derivation with the suffix *-ski* and its variant *-ški*, and with the suffixes *-čki* and *-cki*. Some of the divergences are attributable to the authorship of Bible translations; Trubar, for example, more often used the variant *-ški* which exhibits consonantal mutation (*junaški*), while Dalmatin used the variant *-čki* (*junački*). Adjectival derivatives are largely formed from nouns adopted into Slovene from classical languages or German. The various categories of word-formation meaning, which were reliably identified only through the use of the adjectival derivatives in context, show a semantic multivalence of the suffix *-ski* and its variants. The conversion of derivatives ending in *-ski*, e.g. *deželski* and *mrtvaški/mrtvački*, was a prominent word-formation process as well. The period of establishing the Slovene literary norm was characterised by the conversion of adjectives bearing the suffix *-ski* into adverbs, such as *bukovski* and *kranjski*; alongside this, the forming of adverb pairs with both *-ski* and *-sko* suffixes, such as *goljufski* and *goljufsko*, was also attempted as an adverbialization model. Neologisms prevail among adjectives derived

from the names of Biblical places and lands, such as *cidonierski*, *cidoniterski*, and *cidonski*; *galilevski*, *galileski*, and *galilejski*. The differences among these examples are discernible in the level of phonetic assimilation of the adopted derivatives found in the word-formation base, such as *antberharski* and *antverharski*, and in the assimilation of the word-formation suffixes, such as *egipterski* and *egiptarski* (cf. *egipterica*, *egiptovski*, *egiptski*).

Because of the vague semantic distinction between word-formation suffixes, there are examples of non-systemic substitutions of the suffix *-ski* with other suffixes which are applied to the same base. Hence, derivational variants, such as *levski* and *levov*, or *hlapčiski*, *hlapčji* and *hlapčev*, are mutually competitive and appear in similar or identical contexts.

Besedotvorje predmetnopomenskih besed v Bohoričevi slovnici *Zimske urice proste*

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, irena.stramljic@uni-mb.si*

SCN I/1 [2008], 67–76

Prispevek predstavlja besedotvorje predmetnopomenskih besed v prvi slovenski slovnici, ki jo je napisal Adam Bohorič. Kaže na njegovo sposobnost kategoriziranja besedotvornih prvin, ki so bile opazne v slovenskem govornem in/ali pisanem jeziku 16. stoletja, in sicer ob latinski jezikovnosistemski predlogi.

This article takes into account word-formation of the most typical meaningful word categories in the first Slovene Grammar Book written by Adam Bohorič. It examines his tendency to describe and classify word-formation elements typical and present in spoken and/or written Slovene language of the 16th century, despite his Latin training.

Ključne besede: Bohoričeva slovnica, besedotvorne kategorije, besedotvorna obrazila, predmetnopomenske besedne vrste

Key words: The Bohorič grammar, word forming categories, word forming affixes, root words, word classes

0 Bohoričeva slovnica je bila predmet številnih samostojnih razprav, ocen in zbornikov, nazadnje ji je bil odmerjen obsežen del monografije Kozme Ahačiča (2007: 69–211), ki navaja zelo natančen popis njenih obravnav (Ahačič 2007: 72–80) tako z jezikoslovnega kot literarnozgodovinskega vidika. Avtor v svoji monografiji tudi poglobljeno analizira in primerja posamezne dele Bohoričeve slovnice glede na vpliv takratnih latinskih slovnice ter posledično kompetentno ocenjuje Bohoričevo izvirnost. Prav zato se na tem mestu ne bomo ustavljali niti pri naštevanju niti pri predstavljanju tega številnega seznama bibliografskih enot, ampak se usmerili na pregled zgolj tistih del, ki se posredno ali neposredno dotikajo naslova tega prispevka, tj. besedotvorne problematike.

Iskanje ustreznih razprav s ključnima besedama *besedotvorje* in *Bohorič* po Cobbisovi podatkovni bazi z nič zadetki je bilo v začetku vsekakor spodbudno, pa vendar za kritičnega raziskovalca premalo prepričljivo za sklep, da se z besedotvorjem v Bohoričevi slovnici ni še podrobneje ukvarjal nihče.

Izbor in pregled relevantne literature je pokazal na dvoje: a) besedotvorje so omenjali razpravljalci M. Orožen (1971: 196–197), R. Kolarič (1971: 49–50), J. Toporišič (1984: 190) in K. Ahačič (2007: 122, 132–135; 143, 145; 157); b) omembe so bile pri prvih treh razpravljalcih dejansko bežne, pri zadnjem razpravljalcu pa primerjalne narave glede na Melanchtonovo in druge sočasne latinsko pisane slovnice ljudskih jezikov.

1.0 Preden preidemo na podrobnejšo predstavitev tega dela Bohoričeve slovnice, je zato nujno pregledati dvoje, kako in koliko je bilo besedotvorje vendarle omenjeno v navedenih razpravah.

1.1 Martina Orožen (1971) navaja, da je jezikovna snov, kot znano, razdeljena na tri dele: (1) DE ORTHOGRAPHIA (črkopis z zametki glasoslovja ter prapovpisna navodila za rabo ločil); (2) DE ETYMOLOGIA (razmeroma natančno oblikoslovje z značilnostmi besedotvorja) in (3) DE SYNTAXI (pravila o zgradbi in rabi možnih sintaktičnih, celo stilističnih shem).

Ker se je v temeljnih obrisih in značilnostih ustavila ob vsakem od treh poglavij, je razumljivo, da je pri oblikoslovju opozorila tudi na tam pridruženo besedotvorje, in sicer najprej za imena (Orožen 1971: 196):

V poglavjih De Species ponazarja osnovne besedotvorne principe v slovenščini. Najbolj je opazil deminutivno tvorbo ter izpeljavo pridevnikov iz lastnih imen: *kojn – kojnizhik; sob – sobec; Pfizh – pfizhiza, pfizhka; Lublanzhizh – Lublanzhiza, Terfshazhki* itd.

Podobno tudi pri obravnavi glagola (Orožen 1971: 197):

Zanimivi sta še dve kategoriji: Figvra in Species, ki se v nekem smislu dopolnjujeta. Prva nakazuje slovenske možnosti za glagolsko izpeljavo glede na predpono (*fimplex – fekam; Composita – nafekam, perfekam; Decomposita – neprepevedujem; povedujem = frequentatiuum a povejm*), druga pa semantično skupino glagolov, kjer se odražajo zakonitosti slovenskega aspekta glede na premeno glagolske pripone; delno so te posebnosti še posebej leksikalno razložene v Derivativa vel Inchoativa, vt: *sazhnem goreti (fe vname) fe sashiga vel sazhone vel perhaia /.../*.

1.2 Tudi Kolarič (1971: 29–87) je v obsežni študiji zelo natančno predstavil vse tri strukturne dele Bohoričeve slovnice. Za vsebino prispevka je zanimiv osrednji del, imenovan Etimologija, ki ga Kolarič poimenuje Morfologija, saj je Bohorič v njem razpravljajal o oblikah in slovničnih lastnostih besednih vrst.

Besedotvorna problematika je deloma zajeta že pri navajanju končnic po spolih pridevnika, saj Bohorič navaja, da se tudi samostalniki delajo s končnicami za spole tako, da so feminina na *-a* (*kojn: kojnka; lev: levinja*). Kolarič je celo mnenja, da je zgled *kojnka* skoraj zagotovo Bohoričeva novotvorjenka, v

Pleteršnikovem slovarju (1894–1895) je namreč mogoče najti to besedo samo v pomenu ‘vrsta smokve’.

Zanimivo je, da tudi Kolarič (1971: 44) ne opiše sicer kratkega poglavja z naslovom *Figura*, marveč ga zgolj omeni: »Es folgt der schon erwähnte kurze Abschnitt ‘Figura’.«

Pri samostalniku pa se nasprotno kot pri pridevniku zelo natnačno razpiše o poglavju *DE SPECIES* (von der Wortbildung). Zanimiva je Kolaričeva opazka o Bohoričevi obravnavi besedotvorja: »Interessant sind Bohoričs Erwägungen über die Wortbildung (inwieweit sie volkstümlich ist, bleibt dahingestellt).«¹

Podrobno je navedel vse Bohoričeve skupine: vrstne pridevnike na *-ski* (1. Patronymika) in svojilne na *-ov* (2. Possessiva), manjšalnice (3. Diminutiva) s tipičnimi obrazili za vse tri spole, posebno skupino tvorijo (4. Denominativa), kjer obravnava tvorbo pridevnikov in pridevniško rabljenih števnikov v osmih skupinah: 1. *Materiam significantia*, 2. *Habitus* (Eigentümlichkeiten) *significantia*, 3. *Cupiditatem* (Begierde, Leidenschaft) *denotatia*, 4. *Copiam* (Fülle), 5. *Active* (Aktivität) *significantia*, 6. *Passivam habentia significationem* (Passive Bedeutung ausgedrückt), 7. *Loca arborum* (Gelände, wo Bäume wachsen), 8. *Receptacula rerum* (Behälter für Sachen). Ocena Kolariča (1971: 81) je zanimiva zlasti v delu, ko poudarja, da je vrednotenje slovnice z vidika slovenskega slovničnega sistema, ki ga je Bohorič uravnal po latinskem, v celoti zgrešeno, saj je treba njegovo slovnico vrednotiti z vidika sočasne latinske, grške, nemške slovniške tradicije 16. stoletja. Upoštevati je namreč treba, da Bohorič takrat ni imel pri roki nobene slovanske slovnice, po kateri bi se lahko zgledoval.

1.3 Tudi Toporišič (1984: 190) je izpostavil tipično zgradbenost Bohoričeve slovnice s posebnim poudarkom na poglavju *Etimologija*, ki združuje oblikoslovje (z besedotvorjem), ker se je v svoji razpravi omejil zgolj na oblikoslovje. Posebej je poudaril (Toporišič 1984: 190–191):

Uvodoma naj pripomnimo še, da v svojo obravnavo iz Bohoričeve *Etimologije* nismo zajeli besedoslovne, zlasti besedotvorne problematike, kakor jo pri imenu predstavlja npr. Bohoričevo razpravljanje o liku (*figuri*): preprost (*simplex*) *pravizhen* – zložen (*composita*) *nepravizhen* – izzloženski (*decomposita*) *nepravizhnoft* (43), ali tvorjenost (*De species*): podstavno (*primitivum*) *kojn* – izpeljano (*derivativum*) *kojnizhik*, čemur nato sledijo primeri za očetna imena (*Tershazhki*), svojilnost (*Shairerjou*), manjšalnost (*krajlizh*), izimensko snovnost (*Shelesen*), opravljenost/opremljenost (*obut/rogat*), željnost (*vinu vdan*), obilnost (*kamenit*), prizadevnost (*vuzhliv*), netvornost (*nenavidliv*), združbo drevja (*verbje* ali *verbijhze*), vsebnik (*perniza*), zatem še tvorba števnikov (69–78), za katere pravi (69), da tudi gredo k izimenskim besedam.

1.4 Na podlagi podrobne primerjave Bohoričeve slovnice s takrat sočasno latinsko pisanimi slovnici ljudskih jezikov (italijanskega, španskega, francoskega, češkega, portugalskega, valižanskega, poljskega, nemškega, holandskega) – nekatere med njimi so bile poleg Melanchtonove Bohoriču prav tako

¹ »Zanimive so Bohoričev ugotovitve o besedotvorju, čeprav so najbrž poljudne.«

znane – je Kozma Ahačič (Ahačič 2007: 79) natančno predstavil Bohoričevo izvirnost posameznih delov poglavij in navajanje primerov tvorjenk, za katere ni mogoče najti vzporednic v predlogah.

Hkrati pa je kritično ocenil tudi Toporišičev (1987) prevod Bohoričeve slovnice v slovenščino, ki je sicer prispeval k njeni popularizaciji, toda hkrati je opozoril na mestoma neustrezen način prevajanja, ki je grešil v dvojem: posamezni slovnični termini so se prevajali s sodobnimi, ki imajo drug pomen, ali pa so se termini dobesedno prevajali glede na pomen v priročnem latinskem slovarju.

Za temo tega prispevka, ki izhaja iz imenovanega prevoda Bohoričeve slovnice, sta zlasti pomembni opombi v zvezi s prevodom besede *etymologia*, ki ni *oblikoslovje*, ampak *oblikoslovno in besedotvorno pregibanje besed* ter *figura*, ki ni *podoba*, ampak pomeni 'stopnja tvorjenosti' (Ahačič 2007: 79).

2.0 Glede na predstavljeno sta izhodiščna vidika pri predstavitvi Bohoričevega besedotvorja v tem prispevku dva: (1) vidik opazovanja na časovni osi ponuja možnost vrednotenja v slovnici zajetih besedotvornih kategorij s stališča sodobnega besedotvorja slovenskega jezika; (2) vidik zajetega besedotvornega gradiva v slovnici pa omogoča opazovanje dvojega, tj. Bohoričevo neposredno navajanje besedotvornih prvin v za to predvidenih poglavjih in posredno navajanje besedotvornih prvin zunaj njih.

2.1 Bohoričeva slovnica, kot je bilo že večkrat poudarjeno, sistematično vključuje besedotvorje v poglavju o imenih (samostalniki in pridevniki), glagolih in prislovih (Toporišič 1987: 44, 97, 157). Prvo imenuje figura (stopnja tvorjenosti/podoba),² ki zajema kategorije: simplex – composita – decomposita, ponazorjeno s primeri za vsako besedno vrsto (*pravizhen – nepravizhen – nepravizhnoft; sekam – nafekam, perfekam – ne-prepovedujem (< ne + prepovedujem < pre- 'ante' + povedujem < pogostostnik od povejm); davnaj, modru – zhesdan – nemodru*). Drugo imenuje species (vrsta/vrstnost), prav tako za vse tri besedne vrste navaja kategoriji primitiva – derivativa, ki bosta s primeri podrobneje predstavljeni v nadaljevanju.

2.1.1 Bohorič pri posameznih besednih vrstah v poglavju Species predstavi več obrazil in besedotvornopomenskih kategorij.

V poglavju imena (nomina) Bohorič družijo samostalnike, pridevnike in števnik. Z vidika tvorjenosti in netvorjenosti (Toporišič 1987: 67–76) pa poda zgled le za samostalnik: *kojn* (primitivum) in *kojnzhik* (derivativum). Pet pomenskih skupin povzema po Melanchtonu, povsem njegov dodatek so števniki (Ahačič 2007: 132).

1. Patronymica (očetna imena/očetna imena) vključuje obrazila za izsamostalniške pridevnike a) *-ski* (*Blagaj/ki < grof Blagaja*, tako še: *Srin/ki, Slujn/ki, Mudru/ki*) in *-čki* (*Tershazhki*); b) opozori tudi na možnost ohranjanja nemškega končaja *-er* (*Lamberger, Aursperger*); c) le-ta se postopno lahko podomači v *-ar* (*Lambergar, Auerfpergar, Shrajar, Wernekar*); č) ali

² V oklepaju sta zaporedno navedena prevoda Ahačiča (2007) in Toporišiča (1987).

pa se tudi nemški besedi dodaja *-zhizh* (*Lambergarzhizh*, *Auerfpergarzhizh*, *Shajrarzhizh*, *Wernekarzhizh*) za razliko od Hrvatov, ki tu pogosteje dodajajo *-fki* (*Lambergarfki*, *Auerfpergarski*, *Shayrarfki*, *Wernekarfki* itd); d) sočasno prikaže tudi danes imenovano tvorbo feminativov, tj. ženskospolskih ustreznic k moškim oblikam (*Lambergar* > *Lambergarica*); e) domovinskost zaznamujejo prav tako manjšalnice na *-zhizh* (*Lublanshizh*, *Kamenzhizh*), ženska imena pa zadnji *-zh* spremenijo v *-za* (*Lublanshiza*) ali pa oba zadnja zloga odpadnejo in delajo iz moške oblike *Lublanshizh* žensko > *Lublanshiza*, *Kamenshiza*.

2. Possessiva (svojična imena/svojičniki) so predstavljeni le z moškospolskim obrazilom *-ov*, *-ova*, *-ovu* (*Shajrerjou*) za vse tri spole, spregledano pa je, da je isto obrazilo tvorbo tudi za srednji spol, medtem ko ženskospolsko tvorbeno obrazilo *-in* sploh ni omenjeno.
3. Diminutiva (pomajševalnice/manjšalnice) predstavi z vidika spolov po obrazilih, vendar tako, da ob moških navaja hkrati tudi ženska za konkretne primere, čeprav nato žensko- in srednjepolska obrazila izpostavi posebej. Pri moškem spolu tako navaja *-izh*, *-izhik*, *-iz*, *-ez*,³ *-ik*, *-izh*: *krajl* > *krajlizh*, *kraizhik*, *mosh* > *moshiz*, *log* > *loszhiz*, *lok* > *lozhiz*, *stol* > *stoliz*; nenavaden je primer *sob* > *sobez*, ki je uvrščen med primere z *-iz*, čeprav gre za *-ez*; navede tudi primere na *-ik*: *Bob* > *Bobik*, *lon* > *lonik*, *Rak* > *Rakik* in *-izh*: *Lonz* > *Lonzhizh*, *Tat* > *tatizh*; za ženskega *-iza*, *-ka*: *krajl* > *krajlizhiza* ali *kraizhika*; enako iz *pfizh* > *pfizhica* ali *pfizhka*, prav tako *-izh* ali *-iza* (*shena* > *shenizh* in *sheniza*; enako *dekliza* > *deklizh* ali *deklizhiza* in pri srednjem spolu *-ze*: *tele* > *teleze*, *peru* > *perze*, *dete* > *deteze*.
4. Pri kategoriji denominativa (imena iz imen/izimenke) navaja več podskupin: a) materiam (snov/snov): *-en* (za lat. besede na *-eus*): *Shelesen*; lat. besede na *-atus* pa razloži besednozvezno *Shelesom oblit* ali *okovan*; b) habitum (zunanost/odevalo): prva dva primera sta prav tako besednozvezna *s'plafhem oblezhen*, *s'vufhefmi obdilen*, tvorbeno ustrezen je zgled na *-at* (*rogat*), besedotvorno ne ravno posrečen primer v tej skupini je *poshten*; c) cupiditatem (željo/željnost): *-en*: *vinen*, z besednozvezno izrazitvijo *v'vinu v'dan* in *kir rad punte sazhejnja*; č) copiam (obilje/obilnost): *-it*, *-én*, *-n*, *-en*, *-an*: *kamenit*, *voden*, *mozharn*, *pameten*, *pian*; d) active significantia (tvornost/tvorno zaznamujoče): *-iv*: *vuzhliv*, *skarbliv*; passivam habentia significationem (trpnost/trpni pomen zaznamujoče): *-iv*: *nenavidliv*, *sovrashliv*; loca arborum (mesta z drevjem/mesta drevja): *-je*, *-ifhze*: *hraftje*, *verbje*, *verbifhze*; receptacula rerum (posode in zbirališča/vsebovalniki stvari): *-ica*: *perniza*.
5. Med izimenske besede šteje tudi števnike, ki so povsem Bohoričev dodatek (Ahačič 2007: 132). Zanimiva je njegova metaforična razlaga glavnih števnikov (*cardinalia*) od 1–9 kot palcev, členki so mu desetice, zloženci pa števniki, nastali iz prstov in členkov. Prvi izmed takih zložencev je *edennajft*. Tvorbena je torej razlaga zložencev z *-najst* in desetec (*dvajfset*, *tridefjet*,

³ Teга obrazila ne izpostavi, a zanj navaja primer *sobez*.

štirideset, petdeset ...). Posebej opozarja na to, da prsti stojijo pred členki in samo prsti se sklanjajo, preostali del pa ostaja nesklonljiv.

Z vidika sodobnega besedotvorja je tudi Bohoričeva predstavitev vrstilnih (ordinalia) in množilnih (multiplicata) števnikov tvorbeno vprašanje. Avtor v oblikoslovnem smislu pri prvih izpostavlja končnice *-i, -a, -u*, ki so hkrati tudi tvorbeni morfemi. Od *pet* dalje navaja, da se samoglasnik *-i* spremeni v *-eri, -era, -eru*. Tu gre z vidika sinhronije za kategorijo ločilnih števnikov, ki pa jih očitno izenačuje z vrstilnimi, ker navaja, da je poleg oblike, npr. *dvajset -i -a, -u*, običajnejši *dvajseteri, dvajsetera, dvajseteru*. Navaja pa tudi še vrstilne števnike s stoticami, npr. 213., ki jih zapisuje narazen; *dvejstu inu trinajsti -a, -u, -eri, -era, -eru* ipd.

Med množilnimi števnikami (multiplicata) navaja tip: *ena guba, dvei gubei*, pri čemer je *guba* toliko kot nemško *fach* ali *falt*. Zaradi pisanja narazen z vidika sinhronije ni tvorjenka. Podobno kot ne števnikami teže/pomnožni števnikami (ponderalia), npr. *famo šterti -a -u*, ki so kombinacija vrstilnih števnikov z besedico *famo* pred njimi, ter delilni/porazdelitveni števnikami (distributiva), npr. *vfelej eden* ali *vfaki fufseb, vfselej dva v'kup, vfelej tri v'kup* itd.

Prislovni števnikami (adverbialia) se tvorijo tako, da se glavnim dodaja *krat* (*kuliku krat*): *enkrat* ali *fart, dva krat, tri krat, štirikrat, pet krat*. Razvidno je, da sta samo dva primera izmed tam naštetih trinajstih tudi zapisana skupaj. Med časovnimi števnikami (temporis) navaja *leta star, dvei leti star ...* ali *pet let dolgu, fhešt let dolgu*, ki besedotvorno niso zanimivi, saj gre za besednozvezno obliko. Posebej pa izpostavi števnike na *-er/-ak*, npr. *drajer, tretjak, zhetertak*, ki so dejansko posamostaljeni.

Po tem vrivku o števnikih sledi razdelek izglagolska imena/izglagolja (verbalia), ki nadaljujejo prekinjeno tipologijo tvorjenk. Tukaj namreč obravnava izglagolske samostalniške tvorjenke, pospremljene s pravilom, da se pogosto tvorijo iz nedoločniških glagolov, npr. *lubiti > lubesan; boleti > bolefan; pejti > peifen*, prav tako *pejviz, peuka*; iz *pišfati* nastane *pismu* in *pišar*.

2.1.2 Tudi glagol (Toporišič 1987: 97) vključuje poglavje Species (vrsta/podoba), v katerem so predstavljene besedotvorne lastnosti glagola. Glagole najprej deli na prvotne (*gorim, svetim*) in tvorjene, ki jih je več vrst:

1. Inchoativa (glagoli s pomenom začenjanja/začetni glagoli): *sazhnem goreti*.
2. Frequentativa (glagoli s pomenom ponavljanja/pogostostni glagoli): *pres prestanka delam*.
3. Meditativa seu desiderativa (glagoli z želelnim pomenom/premišljajni ali želelni glagoli): podajajo se z *mišlim ali shelim*: *mišlim oli shelim brati*.
4. Deminutiva (glagoli z manjšalnim pomenom/manjšalni glagoli), ki se tvorijo z besedico *per-* > *perpevam* ali *pomalim pojem, pomalim fream*.
5. Imitativa (glagoli s pomenom posnemanja/posnemovalni glagoli): *po ozhini shari* ali *shegi delam*. Tem pridružuje prav vse nedovršnike različnih glagolov (*spišhujem* 'nepretrgano spišhem' in se delajo bodisi z *-avam* ali z *-ujem*).

Če smo natančni, je besedotvornega tukaj mnogo manj kot pri imenih. Dobro je npr. njegovo opažanje manjšalnega pomena, ki ga glagolu lahko daje predpona

pre-. Ta morfemska možnost je prezrta pri glagolih s pomenom začenja, saj se odloči za besednozvezni (*sazhnem goreti*) ne pa morda morfemski ustreznik (*za-goreti*). Ponavljalniki so tudi s stališča sinhronega vidika besedotvorna in oblikoslovna kategorija, ki se ji Bohorič najbolj približuje v skupini Imitativa. Le-ta pomenska skupina pa bi danes ustrezala glagolskim tvorjenkam, nastalim iz medmetov, npr. *cmokati* < *delati cmok*, *čivkati* < *delati čiv* ipd., kjer gre za dejanja, ki posnemajo zvočno oglašanje bitij, naprav in naravnih pojavov.

2.1.3 Posebno besedotvorno poglavje najdemo pri Bohoriču tudi pri prislovu (Toporišič 1987: 154). Prav slednje pa je bilo, razen pri Ahačiču (2007: 156), prezrto pri omenjenih razpravljalcih, ki so se tako ali drugače dotikali obravnave Bohoričevega besedotvorja.

Zanimivo je, da v uvodu Bohorič posebej izpostavi, da bo pri obravnavi prislovov sledil Latincem (Toporišič 1987: 178). Njegova besedotvorna opažanja, pa so mnogo boljša kot pri glagolu. Tako navaja prvotne (netvorjene) prislove (*danes*) in tvorjene, ki jih razporedi v več skupin:

1. A nomine (iz imena/izimenski prislovi): *k'vezheri* < *vezher*, *modru* < *moder*.
2. A pronomine (iz zaimka/izzaimenski prislovi): *lefim*, *letja*.
3. A verbo (iz glagola/izglagolski prislovi): *fkriufhi*, *fkrivaje* < *fkrivam*.
4. A prepositione (iz predloga/izpredložni prislovi): *supernu* < *super* 'proti'.

Slednji primer je dejansko drugostopenjska prislovna tvorjenka, nastala iz pridevnika, ki je tvorjen iz predloga (*super* > *supern* > *supernu*).

V nadaljevanju navaja štiriintridesetih pomenskih skupin prislovov, ki jih tukaj ne bomo naštevali. Včasih so med njimi s sinhronega vidika tudi členki (*zilu*, *le*), medmeti (*hojsha*), povedkovniki (*vhezhe*), kar ni nič posebnega, saj so členki postali samostojna besedna vrsta zelo pozno (Toporišič 1991: 3–16).

2.2 Zunaj teh za besedotvorje predvidenih poglavij pa se najde še marsikaj besedotvorno zanimivega.

2.2.1 V okviru t. i. imenskih vrst najdemo podrobnejše navajanje stopnjevanja pridevnika in prislova (Toporišič 1987: 158), ki se tudi še danes predstavlja kot oblikoslovno-besedotvorna kategorija modificiranih izpeljank (primerniki) in sestavljenk (presežniki):

1. Pridevnik: *-fhi*: *ta bulfhi*; *nar-*: *ta nar bulfhi*;
2. Prislovi iz pridevnih imen se stopnjujejo po vzorcu: *Mozhnu* – *mozhnefhi* ali *vezh mozhnu* – *nar mozhnefhi* ali *vifoku mozhnu*, torej podobno kot pridevniki srednjega spola. Hkrati pa se tako stopnjujejo tudi prvotni prislovi, ki se lahko krepijo s krčenjem: *zheftu* – *zhejsh* ali *zhejstefhi* – *gar zheftu*. Iz česar se lepo vidi, da je opazil obrazilno in opisno stopnjevanje, hkrati pa tudi daljšo in krajšo obliko (*češč(ejš)e*).

2.2.2 V poglavju O sklanjanju zlaganj (Toporišič 1987: 78) se lepo vidi, da termin zlaganje pokriva tako besedno zvezo kot tvorjenko, saj navaja:

1. Zlaganje (besedno zvezo) iz dveh glavnih sklonov, ki se sklanja v obeh delih: *hifni malik*, *tiga hifniga malika*.
2. Zlaganje (tvorjenka iz glavnega in stranskega sklona): *famorogazh*, *tiga famorogazha*.

3. Zlaganje (v bistvu skupaj pisana besedna zveza iz dveh stranskih sklonov) pa je nesklonljiva: *polmosha*. Dejansko gre za zvezo *pol moža*, ko je zaradi količinskega izraza samostalnik v rodilniku, tvorjenka pa je dejansko *polmož -a, -u ...*, sklonljiva povsem običajno.

2.2.3 V okviru glagola so posredno zajete še naslednje besedotvorne kategorije izglagolskih tvorjenk:

1. Deležje na *-ozh*: *delajozh, pifhejoč, lubijozh*.
2. Deležnik na *-zh*: *delajozhi -a -e, pifhejoč -a -e*.
3. Glagolnik na *-nje*: *delanje, pifanje, lubljenje*.
4. Trpni deležniki na *-an, -en*: *fekan, pezhen*.

3 Sklep

Bohoričeva slovnica slovenskega jezika predstavlja pomemben slovničarski dosežek, saj se po času nastanka in po zgradbi suvereno umešča med sočasne evropske latinsko pisane slovnice ljudskih jezikov. Upošteva dejstvo, da je bil namen takih slovnice v prvi vrsti dokazovanje, da slovnični red in pravila tako kot latinščina premorejo tudi ljudski jeziki, kaže na Bohoričevo spretno dokazovanje podobnosti, a tudi samosvojesti slovenskega jezika. Slednje je pogosteje prišlo do izraza prav pri izvornem navajanju zgledov za različne tipe tvorjenk.

S stališča sodobnega slovenskega besedotvorja je opazil nekaj najtipičnejših besedotvornopomenskih kategorij pri samostalniku (manjšalnice, tvorba feminativov tako z dodajalnim (*Lubalnzhih* > *Lublanzhiza*) ali zamenjevalnim tipom (*Lubalnzhih* > *Lublanfhiza*) in možnost izglagolsko tvorjenih samostalnikov), pri pridevniku (izimenske vrstne na *-ski*, svojilne na *-ov* in prav tako izglagolske) ter pri prislovu njihovo izimensko (*modru*), izzaimensko (*lefim*), izglagolsko (*fkrifuhi, fkrivaje*) in izpredložno tvorbo (*supernu*). Pri večini primerov tvorjenk je celo povsem izviren. Izpostavil je nekatera tipična samostalniška (*-izh, -izhik, -iz, -ez, -ik, -izh; -iza, -ka; -ze*), pridevniška (*-ski, -en, -at*) in prislovna tvorbena obrazila (*-u/hi, -aje, -u*), rodna še danes. S primerom je ponazoril manj tipično družljivost ženskospolske podstave z obrazilom, običajnejšim za moškospolske podstave, in tipično spolsko usklajenost obojega (*shena* > *shenizh* in *sheniza*), opazil je možnost istokorenskih tvorjenk (*pejti* > *peifen, pejviz, peuka* ali iz *piffati* nastane *pismu* in *pifar*) in s tem posredno nakazal besedno družino. Kadar mu je bilo za latinsko besedo težko najti ustrezno slovensko tvorjenko, jo je pogosto opisal, opis pa je ponekod praktično skladijskopodstavni (*kir rad punte sazhejnja*).

Bohoriču je kljub latinski jezikovnosistemski predlogi treba priznati izjemno jezikovno razgledanost in sposobnost kategoriziranja tudi vsega besedotvornega, kar je bilo v času nastanka slovnice živa in dovolj opazna prvina slovenskega govorenega in/ali pisanega jezika 16. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

Maks PLETERŠNIK, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar* I (A–O, 1894), II (P–Ž, 1895). Ljubljana.

Jože TOPORIŠIČ, 1987: *Adam Bohorizh: Arcticae horulae succisivae. Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

— — —

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.

Rudolf KOLARIČ, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae. *Adam Bohorič Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache. II. Teil: Untersuchungen*. München: Rudolf Trofenik, 29–82.

Martina OROŽEN, 1971: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *Jezik in slovstvo* (16/7), 193–200.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1996: Besedotvorje in njegovo izrazje v slovensko pisanih slovnica 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 32/2, 248–261.

Jože TOPORIŠIČ, 1984: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. *20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 189–222.

—, Členki in njihovi stavčni ustrezniki. *27. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana, 3–16.

—, 2000: *Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.

SUMMARY

The first Slovene Grammar Book, written by Adam Bohorič (1584), has been the subject of numerous accurate treatments in terms of its origin as well as its socio-linguistic and grammatical points of view, with even greater interest in morphology and syntax.

This article discusses word-formation and assesses it according to contemporary theoretical values.

Bohorič noticed some typical meaningful word-forming categories with respect to nouns (diminutives, forming feminines by additional (*Lubalnzhiž* > *Lublanzhiza*) or exchangeable type (*Lubalnzhiž* > *Lublanshiza*) and the possibility of making nouns from verbs), adjectives (pronominal denoting type / kind on *-ski*, possessive on *-ov* and adjectival made from verbs), and adverbs originating in nouns (*modru*), pronouns (*leřim*), verbs (*řkriufhi*, *řkrivaje*) and propositions (*supernu*). In most cases, his argumentation is highly original.

He stressed some endings typical of nouns (*-izh, -izhik, -iz, -ez, -ik, -izh; -iza, -ka; -ze*), adjectives (*-ski, -en, -at*) and adverbs (*-ufhi, -aje, -u*), which are in use even today.

Bohorič illustrated with examples less typical associations of feminine bases with more typical endings for masculine bases and typical gender adjustments of both (*shena > shenizh* in *sheniza*). He noticed the possibility of derivatives from the same root (*pejti > peifen, pejviz, peuka* ali *piffati > pismu, pifar*) and indirectly noticed word-families. When he encountered problems with adequate Slovene derivational forms from Latin, he described them and the description was practically based on syntax (*kir rad punte sazhejnja*).

Slovaropisje klasičnih jezikov na Slovenskem v 16. stoletju

MATEJ HRIBERŠEK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, matej.hribersek@ff.uni-lj.si

SCN I/1 [2008], 77–87

Najzgodnejše vire slovenske klasične leksikografije najdemo v nekaterih ohranjenih ostankih iz srednjega veka in v delih slovenskih protestantskih piscev (*Abecedarium*, *Otročja biblija*, *Ljubljanska začetnica*, *Register k Bibliji*), vendar se slovenska leksikografija začne resnično šele z delom *Dictionarium quatuor linguarum*, avtorja Hieronima Megiserja.

The origins of classical language lexicography in Slovenia may be found in a few remnants from the Middle Ages and in the works by Slovene Protestant writers (*Abecedarium*, *Otročja biblija*, *Ljubljanska začetnica*, *Register to Bible*). However, the real beginning of Slovene lexicography is the work *Dictionarium quatuor linguarum* by Hieronymus Megiser.

Ključne besede: klasični jeziki, latinščina, slovaropisje, Trubar, Megiser, protestanti

Key words: Classical languages, Latin, Lexicography, Trubar, Megiser, Protestants

Zgodovina slovenskega slovaropisja je precej zapletena in marsikaj je pri njenem raziskovanju še nedorečenega, najsi gre za slovaropisje slovenskega jezika ali za slovaropisje klasičnih jezikov. Dejstvo pa je, da se slovenski slovaropisni dosežki v srednjem veku in na začetku novega veka nikakor ne morejo meriti z dosežki večjih evropskih ljudstev. Kljub temu pa v obdobju, ki je zajeto v pričujočo predstavitev, na tem področju najdemo prve zametke in tudi prve vidnejše slovanske dosežke. Slovensko besedje so slovenski avtorji črpali iz lastnega znanja in vedenja, tuji avtorji so se opirali nanje; gradivo za latinsko besedje pa so slovaropisci črpali iz evropskih slovarjev.

Ali se je bilo mogoče v 16. stoletju, v obdobju protestantizma, na Slovenskem že nasloniti na srednjeveško slovaropisno tradicijo? Žal ne. V srednjem

veku ni – po doslej zbranih podatkih – na naših tleh nastal noben slovar za klasične jezike, ki bi vključeval tudi slovensko besedje. Krajših slovarčkov ali seznamov besed k posameznim besedilom najdemo v srednjeveških rokopisih kar nekaj. Eden takih je t. i. Rinijev kodeks, ki ga hrani *Bibliotheca Marciana* v Benetkah,¹ uvodnemu besedilu v tem rokopisu (naslov: *Liber de simplicibus Benedicti Rinii medici et philosophi Veneti*) sledi abecedno kazalo strokovnih terminov, ki bralce usmerjajo k oštevilčenim podobam rastlin, na njihovi hrbtni strani pa najdemo med poimenovanji v različnih jezikih tudi slovanske (slovenske?) izraze (Bezljaj 1973/74). Med slovarji, ki so nastali na slovenskem ozemlju, velja izpostaviti 463 folijev obsegajoči *Vocabularium latinum* meniha in profesa Valentina Suesstrunkla, ki je živel in deloval v samostanu v Žičah (Golob 2006: 108–109).² Med odmevnejšimi pomniki slovaropisne dejavnosti na naših tleh v srednjem veku je tudi kodeks št. 46, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana. Gre za kodeks iz kartuzijskega samostana v Bistri, ki po oceni Milka Kosa (1931: 71–73) izvira iz 14. do 15. stoletja. Vključuje več manjših latinskih vokabularjev in nekaj odlomkov o latinski slovnici.³ Najobsežnejši je prvi vokabular v kodeksu, ki obsega 40 strani (f. 103–122') in je delno verzificiran, pisan v elegičnih distihih in heksametrih; obsega skupno 960 verzov, v katerih pojasni okoli 1000 besed. Slovarček je latinsko-latinski; o slovenskem besedišču ni sledi. Je pa nedvomen dokaz, da so v samostanih na naših tleh nastajala tovrstna dela, ki so se v teku časa na tak in drugačen način izgubila. Odprto ostaja vprašanje, ali je kateri od njih vključeval tudi slovensko besedje, kajti kontemplativni redovi (kartuzijani, cistercijani, benediktinci) so glede na svoje delovanje, ki je bilo usmerjeno predvsem na vzgojo in izobraževanje znotraj redov samih in na delovanje med višjimi sloji družbe, gojili predvsem latinščino in nemščino. Ni pa izključeno.

Obdobje protestantizma sovпада s humanizmom, z obdobjem, ko oba klasična jezika doživita svoj preporod. V krogih humanistov se je ob odkrivanju, zbiranju in prepisovanju rokopisov z deli pozabljenih ali skozi pozno antiko in srednji vek izgubljenih antičnih in srednjeveških piscev začelo intenzivno ukvarjanje z latinskim in grškim jezikom ter grško in rimsko književnostjo. Latinščina, *lingua Franca* srednjega veka, je kljub vse večjemu uveljavljanju nacionalnih jezikov v cerkvenem okolju in krogih izobražencev ter pogosto tudi v politiki še vedno ohranjala svoj dominantni status, vendar pa znanje latinščine ni bilo več samoumevno in avtomatizirano. Z novimi odkritji besedil antičnih in poznejših avtorjev ter zbiranjem raznovrstnega sekundarnega (epigrafskega idr.) gradiva se je večalo vedenje o antiki. Ob zbiranju del rimskih klasikov, ki je bilo ena od pomembnejših dejavnosti številnih humanistov, in ob odkrivanju grških piscev, ki se je še posebej okrepilo po turškem zavzetju Konstantinopla l. 1453 in eksodusu grških učenjakov na zahod, se je širil tudi obseg besedja in

¹ Signatura: Narodna knjižnica sv. Marka, Mss. latini VI. 6, N° 59; manoscritti marciiani 2548.

² Rokopis slovarja hranijo v Gradcu (Ms 988).

³ Za natančnejšo predstavitev kodeksa in v njem ohranjenega gradiva gl. Gantar 1970.

pojavi se je potreba po slovarjih. Slovarji in glosarji so seveda obstajali že prej, vendar nobeden med njimi ni ne po obsegu ne po uporabnosti dosegel takšnega uspeha in razmaha kot slovarji, ki so nastali ali vsaj začeli nastajati v obdobju humanizma. Slovarsko delo učenjakov tega obdobja je pionirsko in celo z današnjega vidika so njihovi dosežki v marsikaterem pogledu markantni; to niso bili nekajletni projekti, ampak največkrat življenjski dosežki posameznikov, ki so premgli dovolj potrpežljivosti in volje, da so se spopadli z drobnjakarskim in zamudnim delom izpisovanja, določanja pomenov in njihove klasifikacije.

Med pomembnejšimi evropskimi slovarji za klasične jezike v tem obdobju je treba omeniti dva. Prvi je slovar italijanskega leksikografa, avguštinskega meniha Ambrogia Calepina (Ambrosius Calepinus), ki je prvič izšel l. 1502 v Reggio. Doživel je številne ponatise, predelave in dopolnitve ter postal v končni fazi celo enajstjezični slovar; bil je taka uspešnica, da je ime »*Calepinus*« postalo skupno ime oz. sinonim za slovar ali leksikon nasploh.⁴ Avtor drugega slovarja je švicarski humanist Peter Hasenfuß; po polatinjeni verziji njegovega priimka je slovar dobil tudi ime *Dasipodijev slovar* (*Dasypodius*). Slovar je prvič izdal l. 1535, potem pa je izhajal še v številnih izdajah in predelavah do druge polovice 17. stoletja (nazadnje je bil ponatisnjen l. 1995).⁵ Kateri slovarji

⁴ Zaradi izjemne uspešnosti in uporabnosti je slovar doživel toliko različnih predelav in je ohranjen pod toliko različnimi naslovi, da je njegovo zgodovino zelo težko spremljati. Kot *Dictionarium latinum* ali samo *Dictionarium* je v letih med 1502 in 1663 doživel 32 različnih izdaj; kot *Dictionarium copiosissimum* je med letoma 1516 in 1521 doživel 7 izdaj; pod naslovom *Latinae atque adeo etiam graecae linguae Dictionarium* je izšel l. 1546 in 1550 v Baslu; kot *Lexicon* je med letoma 1521 in 1718 izšel 12-krat; kot *Dictionarium linguae latinae* ali *Latinae linguae dictionarium* je med letoma 1509 in 1663 doživel 19 izdaj; kot *Dictionarium latinae italicae gallicae et hispanicae* je izšel dvakrat v Benetkah (1579 in 1585); kot *Pentaglottos (hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica, & Gallica)* dvakrat v Antwerpnu (1545 in 1546); kot *Dictionarium ... in quo latinis dictionibus adiectae sunt graecae, gallicae, italicae et hebraeum graecum gallicum germanicum* l. 1602 v Benetkah; kot *Dictionarium latinum hebraeum graecum gallicum germanicum* l. 1602 v Benetkah; kot *Dictionarium hexaglottum* dvakrat v Baslu (1567 in 1568); kot *Dictionarium linguarum septem* ali *Dictionarium septem linguarum* 5-krat v Baslu (med 1568 in 1579), 7-krat v Benetkah (med 1612 in 1689) in 10-krat v Padovi (med 1708 in 1779); pod naslovom *Calepinus septem linguarum* ali *Septem linguarum calepinus* v Padovi in Benetkah (med 1741 in 1781); kot *Dictionarium octo linguarum* 3-krat (med 1584 in 1681) v Baslu, Parizu in Lyonu; kot *Dictionarium octolingue* 2-krat v Genfu (1609 in 1620) ter 6-krat v Lyonu (med 1634 in 1681); pod naslovom *Lingarum novem Romanae, Graecae, Ebraicae, Gallicae, Italicae, Germanicae, Hispanicae, Anglicae, Belgicae Dictionarium* l. 1654 v Leydnu; kot *Dictionarium decem linguarum* 6-krat med 1585 in 1590 (Lyon, Genf, Basel; ponatis v Budimpešti 1912) in kot *Dictionarium undecim linguarum* 8-krat v Baslu med letoma 1551 in 1627.

⁵ Slovar je pod naslovom *Dictionarium Latinogermanicum* oz. *Dictionarium Latinogermanicum et vice versa Germanicolatinum* med letoma 1535 in 1667 doživel 25 izdaj. Kot *Dictionarium Germanico-Latinum priori Latino-Germanico vice versa respondens* je izšel l. 1556 v Antwerpnu. Pod naslovom *Dictionarium triglotton (lat. graec. germ.)* oz. pozneje *Dasypodius Catholicus (Dictionarium Latino-Graeco-Germanicum, nec non*

so ali bi lahko neposredno vplivali na delo slovenskih protestantskih piscev, lahko zgolj ugibamo; več podatkov o tem nam nudijo ohranjeni katalogi univerzitetnih knjižnic, na katerih so se šolali, nedvomno pa so bili v času svojega šolanja in delovanja seznanjeni z vsem aktualnim slovarskim gradivom tega obdobja. Z delom slovenskih protestantov in protestantov, ki so delovali na Slovenskem, pa niso povezani samo začetki slovaropisja slovenskega jezika, ampak tudi začetki slovaropisja klasičnih jezikov.

Enotnega mnenja o tem, kje so začetki slovenskega slovaropisja, ni. V večini primerov gre za manjša dela (najsaj gre za slovensko ali latinsko besedišče), prvi večji zbirki slovenskega besedja pa sta *Register* k Dalmatinovi *Bibliji* in Bohoričeva slovnica. Prvih seznamov besed ali manjših glosarjev s slovenskim in z latinskim besedjem še ne moremo šteti za slovarska dela, ampak zgolj za zametke, ki so bili osnova za nastanek prvih pravih slovarjev. Prvi tak zameetek je Trubarjev l. 1550 izšli opismenjevalni priročnik *Abecedarij* oz. *Abecednik*. Vendar pa je v tem delcu, ki je ohranjeno v samo enem izvodu (hrani ga mestna knjižnica v Schaffhausnu v Švici) vse premalo slovarskih prvin, da bi mu lahko v zgodovini slovaropisja pripisali večji pomen (Kmecl 2000: 5, 7–9).

Drugo podobno delo je Kreljeva *Otročja biblija* (*Otrozhia Biblia*), izšla 1566, imenovana tudi *Kreljev katekizem*. O tem delcu je pri nas prvi obširneje pisal France Kidrič (1924a), in sicer po zaslugi N. B. Jopsona, ki mu je poslal popis primerka iz zbirke v British Museumu, prepis vsega slovenskega in hrvaškega teksta ter fotografijo naslovne strani. Vsebina je – razen v naslovu – označena še enkrat: *Catechisis quinque linguarum*. Na začetku knjige (Kidrič (1924b: 127–128) dokazuje, da je izdajatelj in prireditelj gotovo Krelj) avtor v uvodu seznanil uporabnika z abecedo (*Alphabetum Slavonicum*) in izgovorom nekaterih zlogovnih kombinacij. Uvod obsega: a) male in velike latinske črke, b) imena slovenskih črk (*nomina litterarum slavicarum*), c) samoglasnike (*vocales*; a, e, ij, i, o, u, e, e, ia, ie, iu) in č) zloge (*syllabae*; ab, eb, ib, ob, jab, iub, bab ...). Sledi slovarček (*vocabula*) v latinskem in slovenskem jeziku, ki obsega samo 24 besed (*Bog, Nebo, Svesda, Luna, Semlia, Shivot, Smert, Dusha, Hisna, Drushina* ...); nedvomno je bil prekratek, da bi ga lahko uporabljali za preparacije latinskih besedil, a dovolj, da je pojasnjeval nekatere ključne verske pojme in simbole, pomembne za razumevanje vsebine. Na koncu delca so še *dicta*, 1 latinski rek in 4 slovenski reki. Domnevno je bil abecedar zasnovan tako, da bi ga lahko – vsaj delno – uporabljali tudi hrvaški otroci (Kidrič 1924a: 121–123). Sama knjiga je v katekizemskem delu, ki se ponavlja v petih jezikih, odraz tedanjega jezikovnega stanja in položaja slovenščine v odnosu do jezikov, s katerimi je bila v neposrednem stiku: nemščine, italijanščine,

Germanico-Latinum) je izšel 9-krat med letoma 1567 in 1709, prvič v Antwerpnu, 8-krat pa v Kölnu. Kot *Dictionarium Latino-Germanico-Polonicum* je izšel l. 1642 v Gdansk, doživel pa je še nekaj predelav za šolsko rabo (npr. *Nomenclatura Rerum Domesticarum in usum studiosae iuventutis, Latina, Boëmica, Germanica lingua breviter collecta*, Olomouc 1560, in *Lexikon graecolatinum in usum iuventutis Graecarum litterarum studiosae*, Straßburg 1539; ...).

hrvaščine in latinščine (Orožen 1996: 161–162). Na ljubljanski stanovski šoli so jo uporabljali vse od izida do Bohoričeve *Ljubljanske začetnice* v osemdesetih letih 16. stoletja (domnevno okrog 1580).

Resničen napredek v tem oziru je pomenila *Ljubljanska začetnica* (*Elementale Labacense*) Adama Bohoriča, ki jo je avtor dopolnil še s kratkim priročnim slovarčkom z naslovom *Besedišče* (tudi *Besedje* ali *Imenje*; prim. Gjurin 1987: III) *treh jezikov* (*Nomenclatura trium linguarum*). Ni znano, kje je bila knjiga tiskana, verjetno pa v Ljubljani pri Janžu Mandelcu. Edini doslej izpričani izvod tega dela, ki ga je prof. Adolf Robida opisal kot »zelo tank/o/ knjižic/o/ v obliki male 8°« (Kidrič 1924c: 128), je bil l. 1900 prodan pri ljubljanskem antikvarju Fischerju na Nizozemsko za 100 guldnov; od tedaj naprej so številni slovenisti delo brez uspeha iskali. Polni naslov dela je: *Ljubljanska začetnica z besediščem treh jezikov: latinskega, nemškega in slovenskega* (*Elementale Labacense cum nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et slavonicae*). Kdaj točno naj bi delo nastalo, ni znano; domnevno med letoma 1575 in 1580; vsekakor ne pred l. 1575 in ne po l. 1582. Prvič jo omenja vodja ljubljanske stanovske šole Nikodem Frischlin v učnih redih ljubljanske protestantske stanovske šole (gl. Kidrič 1924d); na osnovi teh Kidrič dokazuje vsaj približno letnico nastanka. V Frischlinovem 3. učnem načrtu z dne 20. avgusta 1583 se v seznamu knjig za 1. razred omenja *Elementale*, a je prečrtano *Latino-Germanicum*, ob strani pa je z drugim črnilom dopisano *Labacense cum annexa Nomenclatura trium linguarum*. 20. decembra 1583 je komisija, ki je načrt ocenjevala, sklenila, naj se sodelavce povpraša, ali ne bi kazalo zaradi slovenskega jezika uporabljati v prvem razredu tudi Bohoričev *Elementale*; rektorju Frischlinu so člani komisije naročili, naj zaradi vaj v tem jeziku dovoli uporabo učbenika *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae germanicae et slavonicae*. Šolski red (*Elementale* se v njem večkrat omenja) je bil sprejet 15. februarja 1584 (Kidrič 1924c: 128). *Začetnica*, na katero je prvi opozoril Vodnik v *Zgodovini vojvodine Kranjske* (Vodnik 1809: 45; Kidrič 1924c: 129–130),⁶ slovenski pendant k latinski *tabuli elementaris* iz l. 1575, je abecedar za osnovni pouk branja latinščine, nemščine, zelo verjetno tudi slovenščine, *Besedišče* pa je latinsko-nemško-slovenski slovarček za učenje latinskih besed s pomočjo slovenskega ali nemškega maternega jezika, morda tudi obratno, za učenje nemških besed s pomočjo slovenščine; ni znano, ali je bilo besedje urejeno po abecednem vrstnem redu ali po predmetih. Učenci 1. razreda so morali iz nje recitirati latinske, nemške in slovenske besede oz. se naučiti iz nje vsak dan tri do štiri besede na pamet. Torej je vsebovala precej latinskih besed, ki jim je bil dodan tudi nemški in slovenski pomen, kar pomeni, da je šlo za pravi priročni latinsko-nemško-slovenski slovarček. Frischlin v svojih pismih omenja (pismo z dne 20. avg. 1583), da je sam snoval »ein *Elementale* für die *Abecedarios* wie denn auch eine *Nomenclaturam* in sechs Sprachen«, torej šestjezično besedišče in med temi šestimi jeziki je bila gotovo tudi slovenščina (lat., gr.,

⁶ Vodnik je imel v svoji zbirki šolski red iz l. 1584 in ga je 13. julija 1795 daroval licejski knjižnici.

nem., it., slov. in najbrž hrv.). Pri snovanju se je nedvomno lahko v izdatni meri naslanjal na slovensko gradivo Bohoričevega *Besedišča*. Ali je bilo delo natisnjeno, ni znano; prav tako tudi ni znano, zakaj se je lotil priprave takega učbenika. Če je šlo za poskus, da bi nadomestil Bohoričev učbenik, se mu ta ni posrečil. Leta 1591 pa je Frischlin v Frankfurtu izdal *Trojezični besednjak (Nomenclator trilinguis)*: grško-latinsko-nemški. Večina tega dela je nastala v Ljubljani; verjetno je prvotno pripravljal šestjezično nomenklaturu, po spodletem načrtu pa je delo izdal v skrajšani obliki kot trijezično nomenklaturu. Odrpito pa ostaja vprašanje, ali je pri svojem delu uporabljal tudi Megiserjev slovar (Kidrič 1926).

Za slovaropisje tako slovenskega slovaropisja kot tudi slovaropisja klasičnih jezikov pa je zanimivo, da na njunem začetku ne stoji Slovenec, ampak Nемеc, l. 1555 v Stuttgartu rojeni humanist in polihistor Hieronim Megiser. Megiserjeva prva srečanja s Slovenci segajo v osemdeseta leta 16. stoletja, v čas študija v Tübingenu, kjer se je srečal s slovenskimi protestanti: bil je sošolec in prijatelj obeh Trubarjevih sinov, Primoža in Felicijana, ter Jurija Dalmatina; slednji mu je po neuspelem iskanju službe v Nemčiji priskrbel službo pri Janžu Khislu na Fužinah pri Ljubljani, kjer je deloval do l. 1589. Nato je živel in deloval v Gradcu, Celovcu in Frankfurtu, umrl pa je l. 1619 v Linzu. Megiserjeva zapuščina je izjemna: 41 tiskanih del z več kot 58 ponatise ter 30 rokopisov neizdanih del pove vse.⁷

Megiser je eden od najpomembnejših nemških ustvarjalcev 16. stoletja, ki so s svojim delom posegli tudi v slovenski prostor (Janko 1995: 322; Janko 1987: 172–173). Leta 1592, ko je od natisa prve slovenske knjige minilo 42 let, je izdal svoj *Slovar štirih jezikov (Dictionarium quatuor linguarum)*, s polnim naslovom *Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae sive Hetruscae. Auctore Hieronymo Megiser (Impressum Graecii Styriae a Iohanne Fabro; cum S. Caes. Majestatis Privilegio Octennali. Anno MDXCII.)*. Slovar, ki je prvi tiskani knjižni slovar in ga je posvetil cesarju Maksimilijanu, sinu nadvojvode Karla, obsega 344 strani, vanj pa je vključil 8575 besed, ki jih je zbral ob okoli 4000 latinskih in nemških geslih (Orožen, 1995: 63). Prijateljstvo s slovenskimi protestanti in delovanje na Slovenskem sta verjetno glavna razloga za njegovo zanimanje za slovenščino, delno pa ga je k temu spodbujala tudi njegova učenjaška žilica; zelo verjetno se je naučil slovensko vsaj toliko, da je lahko zapisal nekatere izraze. Koliko gradiva je zbral sam iz ustnih virov in koliko ga je črpal iz obstoječih pisnih virov, je težko, skoraj nemogoče določiti. Večinoma je posegal po dolenskem narečju; zelo verjetno je večino besedja povzel po Dalmatinovem *Registru* k *Bibliji* in po Bohoričevi slovnici *Arcticae horulae succisivae*, ki sta bila njegova primarna vira (to je dokazoval že Breznik 1926: 110). Iz *Registra* je prepisal večino besed, jim dodal enako dialektično označbo kot Dalmatin, poleg te pa še oznako, npr. Dalm. (C 6 a), s katero je posebej

⁷ Za natančnejši oris Megiserjevega življenja in dela gl. Elze 1885; Doblinger 1905; Stabej 1977 in tam navedeno literaturo.

opozoril na svoj vir (Vrtovčeva 1940: 68–70). V besedišče je mešal tudi hrvatizme in panonizme, verjetno dobljene iz ustnih virov in morda iz *Slovarja petih najplemenitejših jezikov Evrope* Favsta Vrančiča.⁸ Slovar je pomemben tudi zaradi dodatka, ki vključuje nekaj primerov sklanjatev in spregatev (*Dictionarii quatuor linguarum Hieronymi Megiseri Appendix. Exempla aliquot declinationum et conjugationum*). Doživel je še dve, dopolnjeni in razširjeni izdaji. Druga izdaja je izšla v Frankfurtu l. 1608; drugih podatkov o njej – razen te dokazane navedbe – ni, najverjetneje pa je izšel v nespremenjeni obliki. Tretja izdaja je izšla l. 1744 v Celovcu z znatno razširjenim naborom besed; o tem priča že naslovna stran, kjer pove, da je slovar »correctum et auctum«, »popravljen in razširjen«. Izdaja je izšla na pobudo celovških jezuitov in mecena, koroškega deželnega vladarja A Goesa, večino gradiva pa je uredil Anton Miklaviz iz Železne Kaple (Orel 1995: 245–246). Slovarju je dodanih 12.613 slovenskih besed, večino dodatkov pa je Megiser povzel iz koroškega narečja (skupaj 21.188 slovenskih izrazov) (Vrtovčeva 1940: 70–72; Orožen, 1995: 64–65).

Po Megiserjevem slovarju so posegali skoraj vsi kasnejši slovenski slovaropisci: Matija Kastelec, Gregor Vorenc, p. Hipolit Novomeški (Adam Janez Gaiger), Marko Pohlin in še neznani pisec krškega kapucinskega slovarja. Megiserjev slovar lahko označimo kot prvo pomembno slovarsko delo pri nas, tako za slovensko slovaropisje kot tudi za latinsko, saj gre za prvi primer, da je slovenščina (v naslovu pravi: »ilirščina, ki ji splošno pravijo slovenščina«) prvič enakovredno postavljena ob bok vsem trem glavnim jezikom našega srednjeveškega prostora: latinščini, nemščini in italijanščini. Zanimivo pa je, da so slovenska gesla v slovarju postavljena pred italijanskimi. Zakaj se je Megiser odločil za tak pristop? Morda zato, ker mu je bila slovenščina bližja kot italijanščina, ali pa lahko v tem vidimo tradicionalno germansko averzijo do vsega italijanskega? Odgovora ne poznamo.

Omeniti velja tudi nekaj posebnosti. Prva je ta, da sam princip večjezičnega slovarja v tem obdobju ni nobena posebnost ali redkost; to dokazujeta že omenjena Calepinov in Dasipodijev slovar in drugi slovarji, ki so nastali v tem obdobju ali po njem. Prvi slovar z identičnim naslovom kot je Megiserjev (morda se je Megiser zgledoval po njem), torej *Dictionarium quatuor linguarum*, je že leta 1556 izdal Valerius Cornelius (1512–1578); štirijezični nemško-latinsko-francosko-španski slovar je izšel v Louvainu s polnim naslovom: *Dictionarium quatuor linguarum, teutonicae, latinae; Gallicae, & hispanicae*. Lovanii 1556. Slabega pol stoletja pozneje, leta 1641, je štirijezični latinsko-madžarsko-češko-nemški slovar na Dunaju natisnil Gregor Gelbhaar (*Dictionarium quatuor linguarum, Latinae, Hungaricae, Bohemicae et Germanicae, diligenter et accurate secundum editum*. Vienna 1641).

Drugo posebnost najdemo v naslovu. Z vidika latinščine je slovnična posebnost števnik štiri (lat. *quattuor*), ki je pisan s samo enim *t* (*quatuor*), pri

⁸ Hrvaški škof, diplomat, polihistor in izumitelj Faust Vrančič je svoj *Slovar petih najplemenitejših jezikov Evrope* (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*) izdal l. 1595 v Benetkah.

čemer ne gre za napako, ampak za eno od posebnosti srednjeveške latinščine, v kateri so se podvojeni konzonanti pogosto poenostavili ali pa so se obratno enostavni konzonanti podvojili.

Tretja posebnost pa je ta, da je knjigo natisnil graški tiskar Johannes Faber (Hans Schmidt), ki je bil tiskar protestantskih stanov.

Končno še vprašanje, ki še vedno ostaja brez odgovora: ali je bil Megiserjev slovar zgolj zbir besedja, za katerega je v svoji delovni vnemi poskrbel ta nemški polihistor, ali pa je bil tudi učni pripomoček? Ni podatkov o tem, da bi sam Megiser hotel, da bi bil slovar pomagalo za dijake latinskih šol; nedvomno pa so ga intelektualci uporabljali pri svojem delu, dijaki pa pri učenju.

Drugi za Slovence pomemben slovaropisni dosežek je Megiserjev *Thesaurus polyglottus* (*Zaklad več jezikov* ali *Slovar več jezikov* ali *Mnogojezični slovar*), ki malenkostno presega časovni okvir 16. stoletja, vendar pa ga velja omeniti zaradi njegovega pomena. Obsega skupaj 1584 strani in je na Slovenskem redkost; posvečen je avstrijski cesarski hiši, natisnjen pa je bil l. 1603 v Frankfurtu. Slovar je dragocen kot zbir besedja in kot vir za poznejše slovarje; vanj je Megiser vključil cca. 8500 latinskih in 10.445 slovenskih besed.

Megiserjevo delo je bilo že večkrat predmet temeljitejše obravnave. Eno prvih obsežnejših obravnav, ki je zaznamovala vse poznejše razprave in predstavitve Megiserjevega dela, je pripravil Anton Breznik v svoji razpravi o slovenskih slovarjih (Breznik 1926: *passim*). V svojih razpravah je oba slovarja, njune posebnosti in ozadje nastanka, skupaj z Megiserjevim življenjem in delom temeljito obdelal Jože Stabej (npr. Stabej 1967 in Stabej 1977). Vida Vrtovčeva je obdelala razmerje Megiserja do drugih slovenskih protestantskih piscev in naredila primerjavo med prvo izdajo slovarja iz l. 1592 in drugo izdajo iz l. 1744. (Vrtovčeva 1940). Omenja ga, čeprav izjemno skopo, tudi Jakob Riegler v svoji razpravi o začetkih slovenskega knjižnega jezika (Rigler 1968). Enake razprave kot Vrtovčeva, a v znatno razširjeni, poglobljeni in nadgrajeni obliki, se je lotila tudi Martina Orožen, ki je obdelala govorno in knjižno besedje v l. 1744 izšlem slovarju (Orožen 1989; Orožen 2003). Eugenio Coseriu je obdelal razmerje in stične točke med Megiserjem in Trubarjem (Coseriu (1986)); za izhodišče razprave je vzel trditev Anelies Läg Reid, da je Megiser pri pripravi svojih slovarjev uporabljal Trubarjeva dela. Majda Merše (2006) je obdelala oba Megiserjeva slovarja na pisni in glasoslovni ravnini, njun vpliv na oblikovanje knjižne podobe slovenščine ter raznolikost znotraj knjižnega jezika, ki je razvidna iz obeh slovarjev. Irena Orel Pogačnik (1995) je na osnovi besedja, ki ga prinašata oba slovarja, obdelala razvoj slovenskega besedišča od Megiserjevega *Slovarja štirih jezikov* (1592) do izida Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894–1895). Slovar je dostopen tudi v preurejeni posneti izdaji iz l. 1592, za katero je l. 1967 poskrbela Annelies Läg Reid; izdaja poleg slovarskega besedila vključuje tudi uvodno študijo o Megiserjevem življenju in delu, virih za *Dictionarium*, o njegovem jeziku in besedišču (Läg Reid 1967).

Slovenski protestanti so s svojim delom na področju slovaropisja orali ledino. Pri njih najdemo prve slovaropisne zametke in začetke, vendar omejenega slovarskega pomena; o pravih slovarjih še ne moremo govoriti. Prva dva prava

dosežka na področju slovaropisja tako slovenskega jezika kot tudi klasičnih jezikov sta povezana z Megiserjevim delom. Njegov pomen nam razkriva tudi dejstvo, da po Megiserju kljub kar nekaj poskusom še skoraj 200 let ni izšel noben podoben slovar. Megiserjev slovar ni pomemben le zato, ker je pomagal pri ohranjanju slovenskega knjižnega besedišča vse do 19. stoletja, ampak ima tudi izjemen dokumentarni pomen za zgodovino slovenskega jezika, saj nam daje vpogled ne le v kranjsko in dolensko narečje, torej centralno slovensko ozemlje, ampak v razširjeni izdaji iz l. 1744 tudi v slovensko koroško knjižno različico in razvoj slovenskega jezika na Koroškem.

VIRI IN LITERATURA

France BEZLAJ, 1973/74: Liber de simplicibus Benedicti Rinij. *JiS* 19 (1973/74), 185–192.

Anton BREZNIK, 1926: *Slovenski slovarji. Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani* III (1926), 110–174.

Eugenio COSERIU, 1986: *Megiser und Trubar. Simpozij »Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja«*. Ljubljana, 6.–8. 10. 1983. Ljubljana. 51–56.

DOBLINGER, Max, 1905: *Hieronymus Megisers Leben und Werke. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. XXVI. Band, Innsbruck. 431–478.

Theodor ELZE, 1885: *Hieronymus Megiser*. Allgemeine Deutsche Biographie, XXI. Band, Leipzig.

Kajetan GANTAR, 1970: *Das älteste lateinische Wörterbuch in Slowenien. Živa antika* 20 (1970), 231–240.

Velemir GJURIN, 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja*. Magistrska naloga. Filozofska fakulteta v Ljubljani.

Nataša GOLOB, 2006: *Srednjeveški rokopisi iz Žičke kartuzije 1160–1560*. Ljubljana.

Anton JANKO, 1987: Nemško literarno tvorstvo na Slovenskem v 16. stoletju. *III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem. Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana, 9.–13. november 1987. 168–177.

– –, 1995: Nemška literarna ustvarjalnost na Slovenskem. Zgodovinski oris. Informativni kulturološki zbornik. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete*. Ljubljana. 319–333.

France KIDRIČ, 1924a: 121–125 *Otrozhia Biblia 1566*. *ČJKZ* 4/1–4, 121–125.

– –, 1924b: *Otrozhja Tabla (ali Biblia) o. 1580*. *ČJKZ* 4/1–4, 125–128.

– –, 1924c: *Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura*. *ČJKZ* 4/1–4, 128–130.

—, 1924č: *Slovenske protestantske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598*. ČJKZ 4/1–4, 130–138.

—, 1926: Frischlin Nikodem. *SBL I*. 190–192.

Matjaž KMECL, 2000: Prve slovenske knjige. Žnideršič, Martin (ur.): *Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Faksimile prvih slovenskih knjig*. Ljubljana: Slovenska knjiga. 4–14.

Milko KOS, 1931: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji (Codices aetatis mediae manuscripti qui in Slovenia reperiuntur)*. Ljubljana.

Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser: Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearb. von Annelies Lägreid. Wiesbaden.

Majda MERŠE, 2006: Megiserjeva slovarja in oblikujoča se knjižnojezikovna norma v 16. stoletju. *Stati inu obstati. Revija za vprašanja protestantizma* 3–4. Ljubljana. 123–137.

Irena OREL POGAČNIK, 1995: Razvoj slovenskega besedišča od Megiserja do Pleteršnika. *XXXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (26. 6.–15. 7. 1995)*. Zbornik predavanj. Ljubljana.

Martina OROŽEN, 1989: *Govorno in knjižno besedje v Megiserjevem slovarju 1744*. *Slavistična revija* 37. Ljubljana. 121–133.

—, 1995: Hieronim Megiser v slovenskem slovaropisju. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za navadno leto 1995*. Celovec. 63–65.

—, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od brižinskih spomenikov do Kopitarja*. *Razprave*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

—, 2003: Govorno in knjižno besedje v Megiserjevem slovarju 1744. *Razvoj slovenske jezikovne misli*. *Zora* 26. Maribor. 194–207.

Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika (The Origins of The Slovene Literary Language)*. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Ljubljana.

Jože STABEJ, 1967: Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju. *Jezik in slovstvo* 12/6, 182–188.

—, 1977: *Hieronymus Megiser: Thesaurus polyglottus. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabej*. Ljubljana.

Valentin VODNIK, 1809: *Geschichte des Herzogthums Krain*. Dunaj.

Vida VRTOVČEVA, 1940: O Megiserjevem slovarju. *Slovenski jezik. Glasilo Slavističnega društva* III. 68–72.

SUMMARY

An important field of scholarly activity in the Humanist period was the study of the Latin language. Although the Greeks experienced their European “renaissance” as well, the humanists’ activities still were mostly concerned with Latin language and literature. This period saw the intensive collecting of linguistic material, resulting in the earliest major European dictionaries of the classical languages, the use of which far exceeded that of the older dictionaries and glossaries. Indeed, the feats of some European lexicographers were astonishing for their time: authors would dedicate their whole lives to such projects and many did not even live long enough to see the publication of their works, which were eventually published by their successors. In comparison with the major European nations in the Middle Ages and the early Modern Age, Slovene lexicographical achievements are fairly modest, borrowing their dictionary material from the European models. According to the available records, the medieval libraries of present-day Slovenia did house a number of Latin dictionary manuscripts; for the Humanist period, however, there are no reports of any new lexicographical work. The earliest origins – not beginnings, though – of classical language lexicography in Slovenia may be found in the works by Slovene Protestant writers: in the *Abecedarium* by Trubar, *Otročja biblija* [*A Children’s Bible*] by Krelj, *Ljubljanska začetnica* (*Elementale Labacense* – *The Ljubljana Primer*) by Bohorič – supplemented with a short reference glossary entitled *Nomenclatura trium linguarum* – and in Dalmatin’s *Register* to his Bible. Interestingly, the originator of Slovene lexicography was not a Slovene but a German, Hieronymus Megiser (1555–1619), a friend of several Slovene Protestants, who lived and worked for a period at Fužine near Ljubljana as a private tutor. He is known to have written over 40 works, the most important for Slovene language and literature being his *Besednjak štirih jezikov* (*Dictionarium quatuor linguarum* – *Dictionary of Four Languages*). This Latin-German-Slovene-Italian dictionary may be described as the first lexicographical work of importance compiled in the area of present-day Slovenia. Indeed, its significance extends to both Slovene and Latin lexicography, since it is the first to treat Slovene on an equal footing with the three languages which surrounded and marked the Slovene regions in the Middle Ages: Latin, German, and Italian.

Примож Трубар и его деятельность в трудах русских славистов

MARIANNA LEONIDOVNA BERŠADSKAJA

*Saint Petersburg State University 7–9, Universitetskaya Nab.,
Saint Petersburg, 199034, marber2@rambler.ru*

*Санкт-Петербургский государственный университет Россия,
199034 г. Санкт-Петербург, Университетская наб. 7–9, marber2@rambler.ru*

SCN I/1 [2008], 88–101

В статье рассматриваются русские исследования о деятельности П. Трубара, созданные в течение 180 лет, от «Библиографических листов» П. И. Кеппена, вышедших в 1825 г., до монографии петербургского исследователя А. С. Герда о словенском языке XVI века, опубликованной в 2005 году. Кроме того, в статье затронуты проблемы русско-словенских научных и литературных связей.

This paper reviews research work on P. Trubar by Russian scholars through 180 years, starting from P. E. Keppen's *Bibliographic Leaves* in 1825 up to a monograph published in 2005 by Saint Petersburg researcher A. S. Gerd on the 16th century Slovenian language. The article also raises the issue of Russian and Slovenian scholarly and literary contacts.

Ključne besede: Деятельность П. Трубара в трудах русских славистов

Key words: P. Trubar's activities in works by Russian Slavists

Впервые имя П. Трубара было введено в научный обиход П. И. Кеппеном (1793–1864), известным русским славистом, библиографом, археографом, географом и этнографом, одним из учредителей в 1816 г. Вольного общества любителей российской словесности, активным членом Румянцевского кружка, сыгравшего значительную роль в развитии российской славистики.

Кеппен первым из русских филологов совершил длительное путешествие по Европе (1821–1824), заранее составив тщательно продуманную

научную программу. Во время этой поездки он не только работал в музеях и библиотеках, изучал славянские древности и современные культурные достопримечательности, но и устанавливал личные контакты с учеными, писателями и общественными деятелями славянских народов — В. Караджичем, Е. Копитаром, П. Й. Шафариком, Я. Колларом, Й. Добровским, В. Ганкой и др. Кеппен чрезвычайно внимательно штудировал работы своих зарубежных коллег, знакомил их с книгами русских славистов, в свою очередь информируя русских ученых об их деятельности. Итогом этого путешествия было установление у Кеппена и — с его помощью — у многих членов Румянцевского кружка прочных научных и личных контактов с западноевропейскими славистами. Возвратившись из путешествия, Кеппен предпринял издание первого международного библиографического журнала «Библиографические листы» (1825–1826; всего за этот период вышло 43 номера), где печатались крупнейшие слависты России и Европы, давалась новейшая информация об исследованиях и открытиях в области славяноведения.

Формулируя цели издания, Кеппен писал: «Главное назначение сих листов состоит в том, чтобы сообщать полные заглавия новых книг, на разных языках в России издаваемых, и предлагать их краткое содержание... По части иностранной литературы предложатся известия только о важнейших предметах...»¹

Судя по всему, к числу таких «важнейших предметов», т.е. тем, Кеппен относил судьбу старопечатных славянских книг, о которых говорилось в первом номере «Библиографических листов». Перечню этих книг предшествовала статья Кеппена «Словенская [в данном случае «славянская» — М. Б.] литература», в которой был дан обзор чешской, польской, хорватской и словенской средневековых литератур и литератур позднего средневековья. Кеппен говорит о той роли, которую сыграла деятельность Примаса Трубера (так он именуется словенского реформатора) в развитии словенского и хорватского книгопечатания, в закладке основ словенского языка и словенской литературы. «Бескорыстной ревности Трубера, щедротам барона Унгнада и христианскому трудолюбию Георгия Далматина юго-западные славяне обязаны как переводом Священного Писания, так и вообще основанием своей словесности»². В перечне старопечатных славянских книг, опубликованном в нескольких номерах журнала, дается информация о 29 книгах, изданных славянскими реформаторами. «Богорич, — пишет Кеппен, комментируя список, — свою Грамматику, изданную в 1584 г., утвердил правописание крайнское и до сего то времени (начиная с 1550 года) у нас доведен список первопечатным крайнским книгам. После 1584 г. показана одна только книга, вероятно, последняя,

¹ Кеппен П. И. Предисловие//Библиографические листы, 1825, №1 (6.1). С. 2

² Кеппен П. И. Словенская литература// Библиографические листы, 1825, №1 (6.1). С. 7

изданная в Тюбингене в 1595 г. Когда же напечатана и существует ли еще где-либо Труберова *Formula Concordiae*, нам не известно».³

Таковы первые сведения о Трубаре и словенской Реформации, приведенные Кеппенем.

Дальнейшему знакомству русской общественности с деятельностью Трубара способствовал словенский ученый В. Клун, опубликовавший в первом славянофильском журнале «Русская беседа» две статьи. Первая из них — «Словенцы» — была напечатана в третьем номере журнала за 1857 год и описывала нравы и обычаи словенцев, современное положение словенского народа, стремящегося — по мысли автора — к единению со своими славянскими братьями. «Я только старался, — писал Клун, завершая статью, — и, надеюсь, успел ясно доказать, что словенцы — даровитое и энергетическое племя, выступающее на поприще всемирной истории во всей силе юности с живым сознанием своей народности и с горячей любовью к вере. В этом убеждении смело и честно протягивают они дружескую руку соплеменным братьям, дабы единство духа и энергии привело всех к одной общей цели, дабы все мы слились в единую народную семью».⁴

Вторая статья Клуна, опубликованная в «Русской беседе», посвящалась истории словенской литературы от Фрейзингенских отрывков вплоть до начала XIX века. Клун выделял в развитии словенской литературы два периода — протестантский (XVI в.) и католический (с конца XVI в. до современной ему эпохи).

Оценивая словенскую Реформацию, Клун пишет: «XVI-ый век, столь замечательный во многих отношениях, был, вместе с тем, и началом пробуждения литературы и науки... до выступления на поприще Трубера не было ни напечатано, ни написано на словенском языке ни одного сочинения; и Трубер в предисловии ко второму изданию своего перевода Нового Завета (Тюбинген, 1582), имел полное право сказать: «За 34 года не было не только книги, даже письма на нашем виндском языке, ибо все считали виндский и венгерский языки самыми грубыми и варварскими и думали, что на них нельзя ни читать, ни писать».⁵

Основная заслуга Трубара состоит — по утверждению Клуна — в том, что он **«первый стал писать на словенском языке, — ввел латинские буквы и устроил в Любляне первую типографию»**. Такая заслуга, конечно, навсегда упрочит за ним благодарную память и почетное место на страницах истории словенской литературы».⁶

³ Там же. С. 7

⁴ Клун В. Словенцы//Русская беседа, 1857, №3. С. 122

⁵ Клун В. Словенцы. Очерк истории их словесности// Русская беседа, 1859, I (Четвертый год. Книга тринадцатая). С.100

⁶ Там же. С. 105

Восхищаясь Трубаром, которого он — повторяя слова Метелко — называет «словенским литературным Колумбом».⁷ Клун, тем не менее, отмечает и отрицательные стороны деятельности Трубара. Рассматривая этот период, — пишет Клун — видим, что духовный обмен и литературное товарищество с Германией, хотя и пробудили у словенцев все стороны умственной жизни, но, вместе с тем, имели и ту невыгоду, что развитие с самого начала стало не народным и чужеземным. С этого-то времени и следует, главным образом, считать начало в Крайне преобладающего влияния германского элемента над славянским, которое, меняясь, но, не слабая, продолжается во всю последующую историю. Появление у нас немецкой стихии и постепенное вытеснение ею родной, славянской, — главною своею причиною имеют, может быть, именно этот первый научный дебют Крайны в XVI веке и необходимый тогда литературный размен с Германией».⁸

Видимо, на оценку Клуна повлиял Копитар, упрекавший Трубара в «германизмах» и религиозном фанатизме. Клун приводит копитаровскую оценку деятельности Трубара: «Трубар, Далматин и Богорич принадлежали к религиозной партии, подавленной в здешней стране мощною волею Фердинанда II. Писателями Краинскими сделал их дух религиозного фанатизма (зелотизма); а от этого злого духа бегут свободные Музы. Первым отсюда следствием было то, что пренебреженные Музы отомстили за себя варваризмами, а вторым, что ненависть, гнавшая протестантскую партию, постигла и ея сочинения».⁹

Клун ни коим образом не комментирует высказывание Копитара; вероятно, он стремился сохранить некоторую беспристрастность в оценке конфликта между протестантизмом и католической религией. Восхищаясь реформами Трубара, он столь же уважительно писал о католическом духовенстве, уничтожавшем его книги.

Мы довольно подробно останавливаемся на высказываниях словенского ученого, поскольку эта первая подробная информация на русском языке оказала влияние на рассмотрение этих проблем русскими исследователями, в частности А. Дювернуа (1839–1886). Лингвист, специалист в области истории славянских культур, ученик О. М. Бодянского, Дювернуа закончил Московский университет и был оставлен при кафедре славянской филологии, которую впоследствии (в 1869 г.) возглавил.

В 1865 г. Дювернуа был на два года командирован за границу (Прага, Вена, Тюбинген, Берлин, Гейдельберг) для подготовки по сравнительной грамматике индоевропейских языков. Во время командировки Дювернуа уделял очень большое внимание рукописным архивным материалам, истории, литературе и искусству славян. Его отчеты по славистике, представленные в Университет по возвращении, были посвящены опи-

⁷ Там же. С. 101

⁸ Там же. С. 112

⁹ Цит. по ук. статье Клуна. С. 112

санию старой чешской рукописи Яна Благослава и Тюбингенским актам славянской типографии в Вюртемберге. Последние он опубликовал в Московских университетских известиях за 1868 г.

Отдавая должное заслугам тюбингенского профессора А. Шнуррера, посвятившего этим материалам свою монографию «*Slavischer Bücherdruck in Württemberg in 16. Jahrhundert*» (1799), Дювернуа отмечал, что «при всей точности и добросовестности сообщений Шнуррера... он был, естественно, чужд вопросов, внушаемых... в настоящее время современной историографией и славистикой».¹⁰

Обзор Дювернуа дает весьма ценные сведения о полемике П. Трубар и М. Кломбнера вокруг перевода библейских текстов на словенский язык, о тех условиях, в которых пришлось жить и работать словенскому реформатору, о политических и конфессиональных хитросплетениях идеологической борьбы этого периода. Русский исследователь пишет о Трубаре и его борьбе с несомненной симпатией, в то же время он осуждает поведение его оппонента.

«Кломбнер, — пишет Дювернуа, — прикрывая ханжескими фразами личную ненависть к Трубару, старается выставить его как помеху успешному течению дела, себя же с ближайшими сотрудниками как первых его двигателей и страдальцев за правду.»¹¹

В свете вышесказанного несколько удивительным кажется финальный вывод Дювернуа, весьма вероятно, объясняющийся влиянием уже цитированного высказывания Копитара. «Этим мы заключаем наше обозрение архивного наследия славянской типографии в Вюртемберге, — пишет Дювернуа. Оно раскрыло нам внутренние побуждения действующих лиц предприятия, осветило нам их цели и средства. Каждому известно, впрочем, что оно не было обильно плодами, замерло вместе с Унгнадом, которого на основании выше разобранных актов, не усомнимся признать и первым двигателем и душой предприятия. В чем же тайна этого неуспеха? Ее, очевидно, нужно искать в недостатке внутреннего согласия и единства целей между соучастниками. Немецкому евангелическому проповеднику не оказалось возможным сделать целое славянское племя, окрепшее в родных преданиях, слепым орудием своих целей.»¹²

Первой попыткой дать всесторонний анализ деятельности Трубара является монографическое исследование А. А. Соколова «Зарождение литературы у словенцев. Примус Трубер», опубликованное в Киеве в 1878 году¹³

¹⁰ Дювернуа А. Л. Тюбингенские акты Славянской книгопечатни в Вюртемберге// Московские университетские известия. 1868, №4. С. 276

¹¹ Там же. С. 289

¹² Там же. С. 315

¹³ Исследование было напечатано в Киевских университетских известиях № 3 (март) 1878. С. 249–275; № 4 — апрель 1878. С. 277–329. Кроме этого были отпечатаны отдельные оттиски этой работы, по которой обычно и приводятся цитаты.

А. А. Соколов (1848–?), лингвист и литературовед, закончил историко-филологический факультет Дерптского университета, затем слушал лекции по славистике в Московском университете, в 1876–1878 гг. находился в заграничной командировке (Прага, Загреб, Вена). В 1878 г. был утвержден в звании приват-доцента по кафедре славянской филологии в Киеве, с 1879 г. — приват-доцент Дерптского университета. В 1883 г. переехал в Варшаву, где стал директором гимназии.

Исследование о Трубаре стало первой крупной работой Соколова. Во вступлении автор мотивирует выбор темы следующим образом: «Словенцы... долгое время оставались как бы забытыми пасынками славянской науки... Из русских ученых, если не ошибаемся, первый обратил более серьезное внимание на них И. И. Срезневский, а в последнее время — казанский профессор Бодуэн де Куртенэ в своей прекрасной монографии о резинанском говоре... Во всяком случае, остается еще громадный пробел — литература словенцев...»¹⁴

Стремясь восполнить этот пробел, Соколов во время своего пребывания в Вене досконально изучил все труды Трубара, находившиеся в Венской придворной библиотеке, обладавшей наиболее полным собранием сохранившихся изданий. Наряду с трудами Трубара, он проштудировал сочинения Вальвазора, Копитара, Шафарика, Добровского, Костренчича, Кукулевича-Сакцинского, Шнуррера, Силлема, Димица и др. Особое внимание он обратил на монографию Силлема, считая, что «труд Силлема и интересен, и составлен добросовестно и тщательно».¹⁵ Вместе с тем, Соколов не согласен с утверждением Силлема о том, что труды Трубара способствовали усилению влияния немецкой культуры, поскольку «имели общекультурное значение, а отнюдь не были проводниками специально немецкой образованности».¹⁶ Давая общую оценку деятельности Трубара, Соколов выражает свое несогласие с уже цитировавшимся выше заключением Дювернуа «о целях немецкого евангелического проповедника». «Согласится с этим трудно, — пишет он, — ибо трудно понять, кого г-н Дювернуа подразумевает под «немецким евангелическим проповедником» и какие таинственные «цели» преследовал сей проповедник, коих «слепым орудием» он хотел сделать окрепшее в родных преданиях целое славянское [т.е. словенское — М.Б.] племя. Нам кажется, что славянское племя было слепым орудием в руках римской курии, всеми средствами уже несколько сот лет старавшейся окончательно отторгнуть это племя от его греко-славянских братьев».¹⁷ Как видим, при рассмотрении деятельности Трубара наиболее дискуссионными являются два момента: вопрос о том, в какой степени распространение его идей способствовало усилению тенденций германизации словенской культуры, и конфессиональная со-

¹⁴ Соколов А. Зарождение литературы у словенцев. Примус Трубар. Киев, 1878. С. 1

¹⁵ Там же. С. 4

¹⁶ Там же. С. 4

¹⁷ Там же. С. 8

ставляющая проблемы. Соколов отмечает историческую необходимость распространения идей Лютера в Словении, лишенной каких бы то ни было условий для развития национальной культуры. »Грустную картину, — пишет ученый, — представляет словенское племя в описываемую эпоху: пастырей добрых — нет, школ — нет, книг на родном языке — и нет, и не бывало«¹⁸. Именно поэтому — считает ученый — »буря, воздвигнутая могучим словом Лютера«, нашла такой отклик в словенских землях. Он [Трубар — М. Б.] верил Лютеру на слово — и эта вера сделала его реформатором Крайны; он любил свой народ — и эта любовь сделала его первым (по времени) словенским писателем«¹⁹ — так Соколов определяет характер начинаний П. Трубара и подчеркивает, что к числу его заслуг относятся создание письменности и книг на »простом мужицком языке« родной ему Крайны, распространение переводов словенских богослужебных книг среди сербов и хорватов, издание книг на хорватском языке, создание школ и первой словенской типографии в Любляне, закладка основ первой словенской публичной библиотеки.

С нескрываемой горечью Соколов пишет о том, что в первой половине XVII в. на Реформацию в словенских землях обрушились жесточайшие карательные меры католической контрреформации; протестанты были преданы суду, их имущество конфисковано, книги сожжены, а типографии — уничтожены. »... Снова, — пишет исследователь, — подверглась унижению словенская народность, а язык — гонениям. И вот тут-то сказалась польза, принесенная Трубаром: и народность, и язык выдержали все удары судьбы; раз пробужденное сознание, что можно читать и писать на словенском языке, что он обладает достаточной внутренней силой, — это сознание, вызванное Трубаром, окрепшее благодаря трудам Юрия Далматина, Себастьяна Креля, Адама Бохорича, — не могло уже заглохнуть...«²⁰

Вскоре после публикации исследования Соколова в Журнале Министерства народного просвещения появилась рецензия на него, автором которой стал В. В. Качановский (1853–1901), молодой специалист по славянской письменности и истории, занимавший пост помощника библиотекаря в Варшавском университете. Впоследствии он был магистром этого университета, приват-доцентом кафедры филологии Казанского университета, преподавателем историко-филологического института в Нежине.

Подчеркивая новизну и важность избранной Соколовым темы, рецензент утверждал, что она оказалась слишком сложной для исследователя, ведь »даже бессмертным в словенской литературе Копитаром не стави-

¹⁸ Там же. С. 8

¹⁹ Там же. С. 19

²⁰ Там же. С. 74

лась задача осветить зарождение словенской литературы²¹ Соколову, по мнению Качановского, не удалось внести в разработку этой темы ничего нового. Единственное исключение — полемика автора с Копитаром, упрекавшим Трубара за употребление большого количества германизмов. Соколов утверждал, что это связано с особенностями словенского разговорного языка XVI в. и не является специфической чертой словоупотребления и стиля самого Трубара. Главный упрек, адресованный Качановским исследователю, плохое знание литературы по избранной теме: »После Копитара исследования о словенской литературе писали Дайнко (1824), Метелко (1825), Мурко (1843), Янежич (1851 и 1854), Клун и др. Эти словенские ученые, равно как и слависты других стран — И. И. Срезневский, Б. И. Шафарик, Фр. Миклошич и И. А. Бодуэн де Куртенэ — много расчистили путь, на котором нашему автору не могло представиться особенных затруднений. Г. Соколову предварительно следовало добросовестно проштудировать то, что сделано до него, хотя у него встречаются ссылки на главнейшие исследования по интересующему его вопросу. Оттого труд его страдает отсутствием ясного и определенного плана«.²²

Кроме того, Качановский считал, что периодизация деятельности Трубара, предложенная Соколовым, является необубедительной, а филологический аспект исследования очень слаб. И характер упреков, и тон, которым они были высказаны, во многом представляются нам неоправданно критическими и несправедливыми. Допустим, какие-то источники ускользнули от внимания исследователя, но ведь и список проштудированных и использованных весьма внушительен. В исследовании прослеживается весьма четко план, хотя от него и имеются некоторые отклонения. Критикуя периодизацию Соколова, Качановский не предлагает альтернативных вариантов, упреки »в филологической слабости работы« не подтверждены убедительными доказательствами. Утверждая, что »в славистике уже имеются кое-какие труды и монографии« по вопросу, »занимавшему г. Соколова, и, притом, значительно вышестоящие, чем исследование нашего автора«,²³ — Качановский не приводит ни одного конкретного имени или названия труда, что делает его утверждение голословным. Очень жаль, что труд Соколова стал не предметом доброжелательной конструктивной критики, а объектом жестокого немотивированного разгрома. Вероятно, это было причиной того, что А. Соколов больше не возвращался в своих трудах к деятельности Трубара.

Немалая заслуга в исследовании словенской Реформации принадлежит выдающемуся ученому, историку культуры, литературоведу, публицисту, этнографу и археографу А. Н. Пыпину (1833–1904). Выпускник Санкт-

²¹ Качановский В. В. Заметки о словенском языке 15 и 16 вв. Зарождение литературы у словенцев. Примус Трубар//Журнал Министерства народного просвещения, 1878 №9. С. 101

²² Там же. С. 101

²³ Там же. С. 118

Петербургского университета, он был профессором кафедры истории всеобщей литературы, но в 1861 году вместе с группой профессоров подал в отставку в знак протеста против реакционной политики правительства по отношению к студенчеству. Уйдя из университета, он занимался исключительно литературной и научной деятельностью. Им написано более 1200 научных работ, к числу которых относятся и исследования по истории, литературе, фольклору и этнографии южных и западных славян. Центральное место среди славистических трудов Пыпина занимает «Обзор истории славянских литератур», написанный им при участии В. Д. Спасоевича (автора глав по истории польской литературы). «Обзор...» был издан в Санкт-Петербурге в 1865 году и сразу же привлек к себе внимание научной общественности. Второе, дополненное и переработанное издание (том 1–2, С.–Пб, 1879–1881) пользовалось широкой международной известностью и вскоре после публикации было переведено на немецкий, французский, чешский и лужицкий языки. «Обзор...» явился первым на русском языке сводным трудом, отразившим историю всех славянских литератур, начиная с древних времен и кончая эпохой национального Возрождения. Большое внимание уделялось освещению славянских литературных взаимосвязей и сопоставлению литератур зарубежных славян с русской и украинской литературами. Главам по истории литературы предшествовали очерки по славянской истории, этнографии и фольклору. Эти же принципы изложения материала были использованы и во втором, дополненном и переработанном издании, где история славянских литератур была доведена до 70-х годов XIX века. Для научной деятельности Пыпина характерно глубоко демократическое понимание смысла славянского вопроса, неприятие идей славянофилов и панславистов.

Он считал, что единство славянских народов может быть достигнуто лишь на основе равноправия, исходным моментом которого является «европейская цивилизация, а не странно понимаемые предания патриархальных времен или предрассудки обскурантизма».²⁴ Ученый отнюдь не идеализировал европейскую цивилизацию, однако считал, что подлинная народность литературы состоит не в противопоставлении славянства народам Европы, а в усвоении всего положительного, что выработано европейской культурой. Пыпин стремился включить историю славянских литератур в рамки славянской и мировой истории, подчеркивал органическую связь писателей и их творчества с религиозными течениями и их средой, истории литературы с историей умственной жизни. «Работы Пыпина по истории славянских литератур представляли собой не перечень имен и дат, как это бывало у других авторов; литература трактовалась как плод народной жизни, естественный результат развития идей и

²⁴ Пыпин А. Н. и Спасоевич В. Д. Обзор истории славянских литератур. С.–Пб, 1865. С. 530

общественных отношений своего времени. Такой подход был в то время совершенно новым».²⁵

Эти принципы исследования литературного процесса Пыпин использует и при освещении истории словенской литературы. Изучая деятельность Трубара, Пыпин активно использовал работы словенских и немецких историков культуры, стараясь как можно полнее раскрыть характер протестантского движения в Словении. Пыпин совершенно справедливо утверждает, что настоящая история словенской литературы начинается со времен Реформации, когда в Штирию, Коринтию и Крайну проникло учение Лютера, Кальвина и Цвингли и нашло там своих горячих последователей, борющихся за самостоятельную словенскую культуру и просвещение на народном языке. «Как вообще реформа, — утверждал Пыпин, — была отрицанием средневековой теократии и начинала более свободную критику, так в народной жизни она была возбуждением общественных сил. В Крайне начиналось то же оживление, какое было у чехов. И действительно, у народа малочисленного, совсем бесписьменного в течение девяти веков (с VII до XVI вв.) католического господства вдруг открывается энергичная работа, создается литературный язык, является ряд замечательных людей и трудов, научные знания времени применяются к славянским предметам, завязываются междуславянские связи, и движение от словенцев сообщается к хорватам и сербам Боснии и Приморья — начало, которому могла предстоять будущность».²⁶

Пыпин обращает внимание на то, что в кружок, сгруппировавшийся вокруг барона Унгнада, входили не только хорваты и словенцы, но и сербы, помогавшие в издании книг на кириллице. «Унгнад, — пишет Пыпин, — ревностно заботился о распространении протестантских книг, основал типографию и давал средства для издания целому кружку словенских протестантов, которые собрались здесь [в Германии, в Вюртембургском герцогстве — М. Б.] и печатали книги хорватские и краинские, глаголические, латинские и кирилловские. Этот кружок обнаружил замечательную деятельность, которая остается чрезвычайно любопытным эпизодом южнославянской литературы».²⁷

В этом «любопытном», по словам Пыпина, эпизоде (в другом месте он назовет его «историческим поворотом») в развитии словенской литературы Пыпин увидел качественно новые элементы самобытной словенской народной культуры эпохи позднего Средневековья. Его привлекают проблемы взаимодействия религиозного и светского мировоззрения, пробуждение национального самосознания, проявившееся в стремлении словенцев создать собственную церковь, собственную литературу на народном языке, открыть национальные школы. Рассматривая эти вопросы,

²⁵ Лаптева Л. П. Исследования в области литературы и этнографии // Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. М. 1988. С. 250

²⁶ Пыпин А. Н., Спасоевич В. Д. История славянских литератур. Т. 1. С. 286

²⁷ Там же. С. 286

он вступает в полемику со своими предшественниками в этой области — Е. Копитаром и В. Клуном.

В целом Пыпин положительно оценивал деятельность Копитара, подчеркивал его заслуги перед славистической наукой: создание словенской Грамматики, издание Глаголиты Клоцианус, исследование Реймского евангелия, помощь В. Караджичу в издании сербского фольклора и создании сербской азбуки и правописания. Однако уже цитировавшееся выше высказывание о «духе религиозного фанатизма», от которого — по утверждению Копитара — «бегут свободные музы», вызвало у Пыпина активное неприятие. «Странно читать обвинение в фанатизме против переводчиков Библии, и как будто не были гораздо злейшими фанатиками те иезуиты, которые сжигали Библию, как будто иезуиты, преследуя протестантов, завоевывали свободу для муз!

Что же приобрели «музы» после победы иезуитов? Сами историки соглашаются, что словенская литература вплоть до настоящего столетия состояла почти из одних молитвенников и других церковных книг, то есть, иными словами, что литературы, собственно, вовсе не было, что «музы» вовсе ушли из Крайны». ²⁸

Далее Пыпин возражает против высказывания Клуна, утверждавшего, что большинство словенского народа еще не чувствовало потребности в собственно литературных произведениях, чему довольно доказательств видим и теперь». ²⁹

Пыпин объясняет отсутствие светской литературы именно диктатом церкви. И с этим утверждением можно согласиться. Вспомним, хотя бы, каким яростным гонителем светской литературы был тот же Копитар.

После Пыпина обращение к литературе словенской Реформации не дало каких-либо серьезных результатов в течение ровно ста лет.

В 1979 году в Москве сотрудницей Института славяноведения и балканистики Академии Наук Ю. Д. Беляевой была опубликована монография «Литературы народов Югославии в России», посвященное восприятию и изучению литератур югославских народов в России в последней четверти XIX-начале XX века. Монография эта была результатом многолетних научных изысканий автора, первым и, несомненно, удавшимся опытом обобщающего труда о восприятии и оценке югославских литератур в русской литературной и культурной среде. Структура монографии, избранная Ю. Д. Беляевой, позволила ей выделить узловые проблемы в развитии этих национальных культур, к числу которых относится и деятельность П. Трубара. Рассматриваемой проблеме автор смогла уделить всего несколько страниц, что и понятно, если учесть необычайно широкий круг исследуемых в книге материалов. Однако этого было достаточно, чтобы дать глубокий и всесторонний анализ словенской Реформации.

²⁸ Там же. С. 289

²⁹ Клуна В. Словенцы. Очерк истории их словесности. С. 112

»Насильственная германизация, — пишет исследовательница, — столетиями проводившаяся в словенских землях, надолго задержала развитие словенской письменности и литературы... »Настоящая история« словенской литературы, — как справедливо указывал Пыпин, — начинается в эпоху Реформации».³⁰ Автор рассматривает характеристику, данную Клуном и Пыпиным, а также монографию А. Соколова, упоминает о статье »Хорутанская литература«, написанной А. Будиловичем и предназначенной для антологии Р. В. Гербеля »Поэзия славян« и »Очерке развития литературы у словенцев« неизвестного автора, опубликованном в »Славянских известиях« за 1890 год.

»Во всех этих работах наибольшее внимание закономерно уделяется Приможу Трубару, идеологу словенской Реформации. Фигура чрезвычайно колоритная. Трубар справедливо рассматривается как родоначальник словенской литературы, как реформатор словенского литературного языка, его просветительская деятельность в целом — как начало новой эры в истории словенской национальной культуры... как пробуждение дотоледремавших в народе сил и своеобразный мост в будущее — к дальнейшему развитию словенской национальной литературы».³¹ В 1986 году в Москве вышла монография историка И. В. Чуркиной, также сотрудника Института славяноведения Российской Академии наук, »Русские и словенцы. Научные связи конца XVIII века — 1914 год«, позже изданная на словенском языке (*Rusko-Slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*. Ljubljana, 1995). Исследовательница успешно решает поставленную задачу: »Воссоздать на основе возможно более широкого конкретного материала, как архивного, так и печатного, историю русско-словенских научных связей в 19 веке».³²

Помимо работ, рассматриваемых Ю. Д. Беляевой, И. В. Чуркина останавливается на »Библиографических листах« П. И. Кеппена, приводит интересные сведения об университетских курсах по словенской литературе, которые читались в Петербургском (П. А. Лавров), Московском (Р. Ф. Брандрт), Киевском (Т. Д. Флоринский) и Варшавском (В. В. Макушев) университетах. В девяностые годы курс по славяноведению в Варшавском университете стал вести П. А. Кулаковский. »Текст курса по словенской литературе полностью сохранился в архиве В. Н. Кораблева, — сообщает исследовательница — ... С горячей симпатией Кулаковский писал о деятельности Трубара, считая ее важной не только для словенцев, но и для сербов и хорватов. Трубар »первый наметил литературный иллюризм,

³⁰ Беляева Ю. Д. Литературы народов Югославии в России. Восприятие, изучение, оценка. Последняя четверть 19, начало 20 века. М., 1979. С. 96–97

³¹ Там же. С. 99, 102

³² Чуркина И. В. Русские и словенцы. Научные связи конца 18 в. — 1914 год. М., 1986

как бы предугадывая движение, которое обозначилось уже три столетия после его».³³

Краткую, очень четкую характеристику деятельности П. Трубара дает в Краткой литературной энциклопедии (1972) известная словенистка М. И. Рыжова. Под влиянием исследования М. Рупеля создает портрет словенского реформатора Л. К. Гаврюшина в первом томе «Истории литератур западных и южных славян» (М., 1997).

Устойчивый интерес к языку сочинений Трубара и его современников Ю. Далматина и С. Креля проявляет профессор Санкт-Петербургского государственного университета А. С. Герд. Им изданы две монографии — «Именное склонение в словенском языке 16 века» (С.-Пб, 2003) и «Местоимение в словенском языке 16 века». Книги основаны на материале словенских старопечатных книг 16 века, которые сравниваются с другими (болгарскими, русскими и сербскими) памятниками древнеславянской письменности. Автор демонстрирует прекрасное знание специальной литературы на русском, немецком, английском и словенском языках. Важно отметить использование в указанных исследованиях лингвостатистических методов, что позволило показать особенности языка словенских писателей 16 века на широком языковом фоне.

За книгами последовали две новейших статьи петербургского ученого: «Модели словообразования имен существительных в словенских текстах 16 века» (Вестник Санкт-Петербургского университета, 2005. Серия 9, Вып. 3) и «К морфологии имен прилагательных в памятниках словенской письменности 16 века» (Вестник Санкт-Петербургского университета, 2008. Серия 9, Вып. 4 номер 1).

Даже краткий обзор русских славистов, посвященных Трубару, позволяет утверждать, что в них проанализированы основные особенности словенской Реформации, показано огромное общественное и культурное значение деятельности Трубара и его последователей для развития словенского языка и словенского национального самосознания.

SUMMARY

Primož Trubar and His Work in Papers by Russian Slavonic Scholars

The first Russian records on Trubar date back to 1825. In “Bibliographic Leaves”, P. I. Keppen wrote a short review of works written by Trubar, the Slovene reformer who published the first books in Slovene. Interest in Trubar’s personality increased after a paper by Slovenian researcher V. Klun “The Slovenes; Essay upon Their History and Literature” appeared in the “Russkaya Beseda” journal (1859). In 1868, Moscow Slavonic scholar A. Devernois published Tübingen Acts of Württemberg

³³ Там же. С. 153

Slavonic printing house (?) that presented a clear idea of circumstances faced by the developing Slovene Reformation.

In 1878, A. A. Sokolov published in Kiev his monograph entitled “Origin of Slovene Literature” concerning the leader of the Slovene Reformation. Sokolov considers Trubar one of the forefathers of Slovene literature and literary language, while his work as an enlightener is, according to Sokolov, the beginning of a new age in the history of Slovene national culture.

The outstanding Russian Slavonic scholar A. N. Pypin paid much attention to Trubar’s personality in his “History of Slavonic Literatures”, published in 1869. Among Russian philologists, he was the first who defined Slovene literary process in detail. He emphasized the significance of the Protestant movement advocating for an independent Slovene culture and enlightenment in the national language.

In the second half of the 20th century, a specialist in literature studies, Yu. D. Belyaeva, discussed Slovene Protestantism, Trubar, and their interpretation by Russian scholars in her monograph “Literatures of Yugoslavian Peoples in Russia”, 1979, as did the historian I. V. Churkina in “Russian Slovenes”, 1986, 1995 in Slovene. M. I. Ryzhova’s and L. K. Gavryushina’s papers contain short reviews on the subject. The 16th century-development of Slovene and the role of Trubar, Dalmatin, and Krel in this process are described in the monographs of Saint Petersburg University professor A. S. Gerd, “Noun Declension in 16th Century Slovene”, StP, 2003, and “Pronouns in 16th Century Slovene”, StP, 2005.

Even a short review of Russian Slavonic scholars’ works on Trubar allows us to state that researchers have analysed the specifics of the Slovene Reformation and shown the immense public and cultural relevance of everything Trubar and his followers achieved in the development of Slovene language and Slovene national self consciousness.

Navodila avtorjem

Slavia Centralis (SCN) je revija, ki objavlja jezikoslovne, literarnoteoretične in literarno-zgodovinske izvirne znanstvene prispevke s področja slavistike, odprta pa je tudi za take primerjalne interdisciplinarne raziskave. Revija objavlja prispevke v slovenščini, lahko tudi v drugih slovanskih jezikih, madžarščini, nemščini ali angleščini.

Recenzijski postopek

Vsak prispevek za SCN pregledata in ocenita dva neodvisna recenzenta ter ga predlagata za objavo.

Glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja in mu posreduje morebitne pripombe, ki jih je potrebno upoštevati, da bo članek objavljen; končno uredniško besedo ima glavni urednik. Zavrženih rokopisov ne vračamo – glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja.

Uredniki lahko prispevke lektorirajo in jih (nevsebno) popravijo brez soglasja avtorjev.

Članki morajo vsebinsko in po tehnični pripravi besedila ustrezati naslednjim standardom:

- gre za še neobjavljene prispevke;
- oddati jih je potrebno v (1) elektronski obliki, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, tehnični urednici na naslov: natalija.ulcnik@uni-mb.si in (2) rokopisu v dveh natisnjenih izvodih na naslov: Oddelek za slovanske jezike in književnosti – *Slavia Centralis*, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor ali (3) po e-pošti v obliki pdf na naslov tehnične urednice.
- razprave naj obsegajo 25.000 do 35.000 znakov, ocene 14.000 do 18.000 znakov, poročila 6.000 do 8.000 znakov;
- sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku naj obsega 5 do 8 vrstic; dodanih naj ima 4 do 6 ključnih besed;
- povzetek naj obsega 20 do 30 vrstic – razprave, ki so napisane v slovenščini, imajo povzetek v angleščini, neslovensko napisane razprave pa v slovenščini;
- pisava je Times New Roman, velikost črk 12 pik (izvleček in povzetek 10 pik), razmik med vrsticami naj bo 1,5;
- format papirja naj bo A4, robovi naj bodo 25 mm zgoraj, spodaj, levo in desno (severnoameriški format papirja z robovi širine enega inča);
- opombe naj bodo sprotne, vezaji, pomišljaji in narekovaji naj bodo v skladu s slovenskim pravopisom (oz. pravopisnimi normami jezikov, v katerih so razprave napisane);
- literatura naj bo navedena v besedilu in opombah v krajši obliki v oklepaju (Jesenšek 2005: 279), v daljši obliki pa na koncu razprave v seznamu literature in navedenk;
- če je v seznamu literature več del enega avtorja, naj pri vseh neprvih navedbah ime in priimek avtorja nadomeščata dva pomišljaja;
- če je v seznamu literature pri enem avtorju več navedenk istega leta, jih ločimo z malimi tiskanimi črkami stično ob letnici (2007, 2007a, 2007b);
- v seznamu literature navajamo:
 - monografija:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).
 - članek v reviji:

Martina OROŽEN, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1, 143–160.

- članek v monografiji ali zborniku:
 - Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
 - Miran ŠTUHEC, 2003: Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
- slikovno gradivo, razpredelnice ipd. (izdelano v MS Excel) naj bo priloženo na posebnih listih, v tekočem besedilu pa naj bo označeno, kam sodi (podnapisi slik naj bodo v tipkopisu); za oštevilčenje se uporabljajo samo arabske številke;
- mednaslovi so v polkrepkem tisku;
- ponazarjalni zgledi in daljši navedki (brez narekovajev, stopnja 10 pik, odstavčno ločeni) so v ležečem tisku;
- natančne informacije glede označevanja nestandardnih znamenj (označeni naj bodo z rdečo barvo in dodatno izrisani na robu besedila), ležečega in polkrepkega tiska dobi avtor pri tehnični urednici;
- naslovna stran tipkopisa naj vsebuje: naslov članka, ime in priimek avtorja, naslov ustanove, na kateri dela, njegov elektronski naslov in naslov, na katerega bodo poslane korekture;
- korekture je potrebno opraviti v desetih dneh.

Guidelines for contributors

The journal *Slavia Centralis* (SCN) publishes articles presenting original research in Slavic linguistics and literary scholarship; it is also open to interdisciplinary approaches. Papers may be published in Slovene and other Slavic languages, as well as Hungarian, German, and English.

Refereeing process

SCN is a double-blind refereed journal. Two independent reviewers referee each paper. If accepted, the editor-in-chief informs the author in writing and conveys requested amendments, if any, that must be made before the article is accepted for publication. Rejected manuscripts are not returned; however, the editor-in-chief informs the author in writing. Final editorial authority rests with the editor-in-chief. The editors reserve the right to make formal (non-substantive) changes to the paper without consulting the author.

The content and format of the articles must conform to the following criteria:

- The work must not have been published previously.
- Each article must be submitted in (1) electronic Windows-compatible format to the technical editor natalija.ulcnik@uni-mb.si and either (2) two printed copies on paper to Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Slavia Centralis / Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160 / SI-2000 Maribor or (3) by e-mail in PDF format to the technical editor.

-
- Articles should contain between 25,000 and 35,000 characters; reviews 14,000 to 18,000 characters, and reports from 6,000 to 8,000 characters.
 - The English abstract should be 5 to 8 lines; include also 4 to 6 keywords.
 - The summary should contain 20 to 30 lines; articles written in Slovene will have an English summary; articles not in Slovene will have Slovene summaries.
 - Articles should be written in 12-point Times New Roman font; the abstract should be in 10-point, line spacing should be 1.5.
 - Paper format is A4, margins should be 25 mm on all sides or in North America letter-size paper with one-inch margins on all sides.
 - Footnotes should be at the bottom of the page. Hyphens, n-dashes and m-dashes should be used as appropriate, according to the norms in the language in which the article is written.
 - Bibliographical citations should be noted in the literature using in-text citations in parentheses, e.g., (Jesenšek 2005: 279), followed by full citations in a listing of references at the end of the article.
 - If the bibliographical item has multiple works by the same author, subsequent citations of the author must replace the author's name with two m-dashes.
 - If several items by the same author have the same year, subsequent articles should have a lower-case letter after the year, e.g., (2007, 2007a, 2007b).
 - Citation format:
 - Monograph:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).
 - Journal article:

Martina OROŽEN, 1993: *Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku*. Slavistična revija 41/1, 143–160.
 - Article in a book or anthology:

Zinka ZORKO, 2004: *Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ed. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.

Miran ŠTUHEC, 2003: *Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ed. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
 - Graphics, tables, etc. (produced in MS Excel) should be given on separate sheets and their placement should be indicated in the text (captions of pictures should be in the manuscript); use only Arabic numerals for numbering.
 - Subtitles should be in boldface.
 - Examples and longer quotations (without quotations, 10 point, with paragraph breaks) should be in italics.
 - Precise descriptions of non-standard signs (marked in red and noted in the margin), italics, and boldface, will be given to the author by the technical editor.
 - The title page should contain: the title of the article, the name and surname of the author, the title of his or her place of employment, the author's e-mail (for the receipt of proofs).
 - Proofs must be corrected and returned in ten days.